

821

Ch-20

A N I L C H A N D R A

SO‘QMOQDAGI SO‘QIR SARGUZASHTI

J A H O N A D A B I Y O T T I T U R K U M I D A N

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач

604.16.11.21.

12 24

821
Ch 20

JAHON ADABIYOTI TURKUMIDAN

ANIL CHANDRA

SO‘QMOQDAGI SO‘QIR
SARGUZASHTI

Hikoyalar

- 1/180 -

ZIYO NASHR

Toshkent
2020

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TALIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

UO*K: 821.21-32
KBK 84(5Hind)
Ch 20

Tahrir hay'ati:

Naim Karimov, Umarali Normatov, Erkin A'zam,
Xurshid Do'stmuhammad, Suvon Meliyev,
Shuhrat Sirojiddinov, Dilmurod Quronov, Nurboy
Jabborov, Uzoq Jo'raqulov, Ulug'bek Hamdamov,
Abdurahmon Jo'rayev

Tarjimonlar:

Olim OTAXON va b.

Chandra, Anil.

Ch 20 So'qmoqdagi so'qir sarguzashti. [Matn]: hikoyalar / Anil Chandra;
tarjimonlar: O. Otaxon va b. - T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020. - 144 b.
ISBN 978-9943-6439-3-2

Adirlikda qo'y boqib yuradigan bolakayni bobosinikiga olib
ketadilar. Otasi va akasi urushga ketadi. Vatan himoyachilari tog'dagi
so'qmoq orqali o'tib, dushman askarlariga hujum qilmoqchi bo'ladilar.
Lekin tog'dan o'tish uchun bu yerlarni yaxshi biladigan hushyor
yo'l boshlovchi kerak bo'ladi. Ana shunda ko'zo ojiz bolakay ularga
yordamga keladi...

Aziz kitobxon! Qo'lingizdagi to'plamdan o'rin olgan hikoyalar
qalbingizga yorug'lik olib kirishiga ishonamiz.

UO*K: 821.21-32
KBK 84(5Hind)

© Olim Otaxon va b. (tarj.).
© „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2020.

ISBN 978-9943-6439-3-2

NASHRIYOTDAN

Biz o'tgan mingyilliklar davomida jahon sivilizatsiyasiga ulkan
hissa qo'shgan, uni o'zgartira olgan xalqimiz. Madaniyat, san'at, axloq,
falsafa, fan va adabiyot sohasida buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan
meros hali-hamon dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari tomonidan
e'tirof etilib, o'rganib kelinadi. Imom al-Buxoriy, Imom al-Termiziy,
Burhoniddin Marg'iloniy, Ahmad Farg'oniy, Muso al-Xorazmiy, Abu
Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Bahouddin
Naqshband, Abullays Samarqandiy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugna-
kiy, Mahmud Koshg'ariy, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Zahiriddin
Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab singari yuzlab ajdodlarimiz
borki, biz ularni hech ikkilanmasdan jahon miqyosidagi mutafakkirlar
deyishga haqlimiz. Ammo bugungi avlod ularning buyuk shaxsiyati,
tarixi, jahonshumul shon-shuhrati bilangina cheklanib qolmasligi lozim.
Ajdodlarning madaniy, ma'rifiy, ilmiy, ijtimoiy, adabiy faoliyati, hayot
tarziga doimo hushyor nigoh va ibrat ko'zi bilan qarashimiz maqsadga
muvofiq. Tarixiy manbalarni sinchiklab o'rganadigan bo'lsak, mutafakkir
ajdodlarimiz jahon madaniyati, ilmiy va badiiy tafakkuri bilan doimiy
tardza hamqadam, hamnafas bo'lib kelganlar. Jahonda ro'y berayotgan
birorta madaniy-intellektual o'zgarish, biror badiiy tafakkur namunasi
bobolarimiz nazaridan chetda qolmagan. Ajdodlarimiz ularni o'qib, uqi-
shar ekan, o'z milliy madaniyatlarini rivojlantirish, jahon xalqlaridan ortda
qolmaslikni maqsad qilganlar. Ko'plab xorijiy tillarni bilganlari, xorij
mutafakkirlari yozgan asarlarni tarjima qilganlari bu o'rinda qo'l kelgan.
Eng muhimi, xorij madaniyati, badiiy-ilmiy tafakkuri namunalariga nis-
batan shaxsiy to'xtamlari, xulosalari va tanqidiy nuqtayi nazarlari bo'lgan.

Bugun biz, mamlakatimiz Prezidenti kitobxonlik madaniyatini takom-
millashtirishni davlat siyosati darajasiga ko'targan bir paytda, o'tmishda
yashab o'tgan buyuk ajdodlarimiz an'anasini izchil davom ettirishimiz,
jahon madaniyati, san'ati, adabiyoti namunalari bilan izchil va tizimli
tardza tanishib borishimiz zarur.

Xalqimiz ijtimoiy-madaniy hayotidagi mana shunday ulkan ehti-
yojni nazarda tutib „Ziyo nashr“ nashriyoti bir xayrli ishga qo'l urishga
bel bog'ladi. Ya'ni joriy yildan e'tiboran jahon nasri namunalarining yuz
jildligini chop etishga kirishdi.

SO'QMOQDAGI SO'QIR SARGUZASHTI

Suhbir Chavxon qoyatoshga o'tirdi, uning do'ppisi ko'zlarini to'sib qo'ygan, qaynoq tuproq yalang oyoqlarini qizitardi. Bu oyoqlar bolaga qayerdaligini bildirishdi. Ular tosh va qum, o'simlik va butalarni sezgan holda manzilda adashmasdilar. Qarshisida esa qushcha sayrardi. Bola uning nima demoqchiligini tushundi. Suhbirning ko'zlari ojiz edi, shuning uchun tabiatdagi barcha jonzot-u o'simliklar unga aso bo'lardi. Bola bu haqda akasi Rajbir va bobosi Shivpriya Chavxondan boshqa hech kimga gapirmagan. Chunki ular bolaning xayolparastligidan hecham kulishmasdidi-da.

Suhbirning yoshi o'n to'rtida, odamlar unga achinish hissi bilan boqishlarini u juda yaxshi tushunadi. Biroq bola ko'r bo'lsa-da, bu betakror olamning naqadar go'zalligini his qila olayotganini bilishgandami, aksincha, unga havas ko'zlari bilan qaragan bo'lardilar. Odamlar maysaga ingan shudringni ko'rishmaydi. Ular barmoqlar orqali his qilindigan narsalar – tuxum, toshlar, g'adir-budur qoyalar, teri kabilarni sezishmaydi. Odamlar hech nimani isiga qarab ajrata olishmaydi. Ular hidsezmas burunlari bilan go'zallikni sezmay o'tadilar.

Suhbir kunni otasining yuzlab echkilariga podachilik qilib o'tkazadi. Bola ularni ikkiga ajralgan tuyuqlari to'vushi va hidiga qarab boshqaradi. Echkilar ham bola chaqirishi bilan kelishadi. Agar bola hushtagini chalsa, poda yig'ilib, daladagi qo'riqqa yo'l oladi.

Mazkur nashrda siz turk, rus, ingliz, italyan, fransuz, nemis, hind, xitoy, arab, eron, yapon, amerika adabiyoti namunalari bilan tanishasiz. Yuz jildlikda Ch. Dikkins, L. N. Tolstoy, A. Dyuma, N. V. Gogol, O. de Balzak, A. P. Chexov, G. de Mopassan, J. London, G. Flober, M. Sholoxov, G. G. Markes, A. Kuprin, V. Shukshin kabi siz muhtaram o'quvchiga nisbatan tanish yozuvchilar asarlari bilan birga, S. King, U. Folkner, V. Vulf, Mo Yang, Chan May Txyun, V. Losa Mario, T. Bug'ra, Alp Dunder, Dino Butssati, R. Akutagava, I. Bunin, K. Chander, Abdul Muis, Y. Zamyatin singari jahon xalqlari tomonidan e'tirof etilgan-u, ammo o'zbek kitobxonlarining aksariyati ilk bor uchrashayotgan yozuvchilar asarlarini o'qishga muayassar bo'lasiz.

Mazkur yuz jildlik jahon nasrining deyarli barcha janrlarini qamrab oladi. Unda siz jahon o'quvchilarini hayratga solib kelayotgan romanlar, qissalar, novella va hikoyalardan bahramandlik hissini tuyasiz.

Tarjimalar ichida Abdulla Qahhor, Zumrad, Odil Rahimiy, Qodir Mirmuhamedov, Vahob Ro'zmatov, Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurovdek mashhur tarjimonlar tomonidan o'g'irilgan asarlar qatorida umidli yosh tarjimonlar ijod namunalari ham o'rin olgan. Albatta, tarjima asarlar tarkibida rus tili vositasida amalga oshirilganlari ko'proq. Bunda biz tarjibali, mahoratli tarjimonlar o'g'irmalariga bo'lgan ishonch va hurmatni bosh mezon qilib oldik. Shu bilan birga, ingliz, fransuz, nemis, turk, arab, fors tillaridan qilingan original tarjimalarning mutaxassislar tomonidan tan olingan namunalari ham qamrab olishga urindik. Eng muhimi, bu o'rinda badiiy tarjimalar sifati, milliy tilimiz jozibasini qanchalik aks ettirganiga asosiy e'tiborni qaratdik. Yuz jildlikni tayyorlash jarayonida imkon darajasida xalqimiz ma'naviyati va axloqiy o'lchamlariga muvofiq keladigan asarlarni tanlashga harakat qildik.

Ammo shuni alohida ta'kidlashni istardikki, „Jahon nasri namunalari yuz jildligi“ni chop etish nashriyotimiz uchun ilk tajriba. Shunday bo'lgach, mazkur yirik loyiha uchun kamchiliklari, maromiga yetmagan jihatlari bo'lishi tabiiy. Bu jarayon muttasil davom etib, tajriba va mahorat, texnik imkoniyatlar oshgan sari kamchiliklar ham bartaraf bo'la borishiga ishonamiz. Va, umid qilamizki, xayrli niyat bilan boshlayotgan ishimizdagi juz'iy kamchiliklarni aziz kitobxonlarimiz ma'zur tutadilar. Muhtaram adabiyotshunoslarimiz, adiblarimiz va adabiyot muallimlarimiz keyingi nashrlarni amalga oshirish jarayonida o'zlarining qimmatli maslahatlarini ayamaydilar.

Yaratgan Alloh ishimizni xayrli, ajr-mukofotlarga loyiq, jonajon xalqimiz uchun manfaatli qilsin!

Quyosh nurlari kamaya boshladi – bolaning eti junjikdi. Demak, shom tushgan, o'yladi Suhbir va hushtagini olib, sokin ohangda chala boshladi. O'tlayotgan echkilar boshini ko'tarib, bolaga qarab qo'yishdi va u tomon kela boshlashdi. Hammasi to'planganini sezgan bola ularni tog'dan pastga ergashtirgancha, qo'riqqa keta boshladi. Erta sahar ularni yana shu taxlit olib chiqib o'tlatadi. Suhbir o'z hayotidan mamnun, baxtli edi.

Biroq o'sha kuni u tog'daligida, Jhansi qirolichasi Lakshmi Bay Angliyaga qarshi urush e'lon qildi. Suhbir bu ni ota va akasi otlarini jangga tayyorlayotganidan bilib oldi. Ular oila a'zolari bilan xayrlashib, mulotiplarini yelkalariga osgancha uydan chiqib ketdilar. Bola tuyuq tovushlari to eshitilmay qolguncha jim o'tirdi. Keyin onasini so'roqqa tutdi:

- Endi biz nima qilamiz, ona?
- Bobongnikiga ketamiz, boshqa iloj yo'q.
- Hozir kechqurun-ku. Men u yerlarni bilmayman, adashib qolamiz.

Bola birinchi marta ko'rligidan nadomat chekdi.

Ular ertalab yo'lga chiqadigan bo'lishdi. Tongda onabola otlarni aravaga qo'shishdi, qoramol va echkilarni yig'ib, o'n besh kilometrlik safarga tayyorlashdi.

- Ketdik, Suhbir, hamma narsa tayyor bo'ldi.

Bolaning qo'lida paketga o'rog'liq narsa bor edi.

- Men akamning eski to'pponchasini olvoldim. Agar biror xavf tug'ilsa, menga mo'ljalni ko'rsatasiz va men o'q uzaman.

Ona-bola aravaga o'tirishdi.

- Men hech kim emasman, – dedi Suhbir birdaniga. – Men begona joyda, oyoqlarim manzilni menga aytib berolmaydigan yerda hech kim emasman... – Biroz o'tib Suhbir yana tilga kirdi: – Menga aytib bering, ona, nimalarni

ko'ryapsiz? Echkilarimni o'tlatadigan tog' hali ham shu atrofdami?

Ona unga atrofni ta'riflab borardi. Nihoyat, manzilga yetib kelishganida, bobosi uyda yo'q ekan. Qishloqda barcha keksa va yosh bolalar ko'rinmasdi. Suhbirning yolg'iz o'tirgancha kutishdan o'zga chorasi yo'q edi. Ertasiga ham hech qanday yangilik bo'lmadi. Bola bobosining fermasida o'zini yaxshi his eta boshlagandi, lekin baribir u o'z tog'ini qo'rsardi.

Bir kuni fermaga askarlar kelishdi – horigan ot-ulovlar-da charchagan erkaklar. Suhbir jon qulog'i bilan tinglardi: ular otdan tushishdi, o'zaro gaplasha boshlashdi.

- Siz mening otamni yo akamni ko'rmingizmi? – Suhbir qo'qqisidan so'radi.

– Sen kimsan?

– Suhbir Chavxon. Mening ko'zim ojiz. Otam Tantia Topning armiyasida.

- Biz ham Tantia Topga qarashli askarlarmiz. Agar ularni ko'rsak, so'raganingni aytib qo'yamiz.

Bola uzoqdan yana otlar dupurini eshitdi. Lekin u hozirgi askarlarning otiga o'xshamasdi: tovushidan og'ir va to'pori otlar edi.

Bola sharaq-shuruq zanjir tovushi va qilichlarning nozik ohangini eshitib turdi. Ular inglizlar edi.

- Shu yerdan o'tgan askarlarga ko'zing tushmadimi, ey bola? – so'radi ulardan biri Suhbirdan.

– Kun bo'yi shu yerda edim, – javob berdi u, – hech nimani ko'rmadim.

- Bu bilan hech narsaga erisholmaysan, bola, – dedi ikkinchisi. – Askarlar to'g'ri shu yo'ldan ketishgandi. Hali uzoqqa ketmagan bo'lishsa kerak. Otlari charchagan.

To'g'ri, otlari juda charchagandi, o'yladi bola. Bola garchi ko'rmasa-da, askarlarning qay tomon ot choptirganini hali yo'qolmagan ot isi tufayli sezgandi.

– Qani ketdik, ularga yetib olaylik.

Askarlar bolani aylanib o'tib, yo'llarida davom etishdi. Suhbir ularning o'ttiz chog'li ekanligini taxmin qildi.

Uzoqdan o'q ovozi eshitildi. Uchta, to'rtta... Bu bizning odamlar, o'yladi bola, inglizlar bunaqa o'q uzmaydi. Inglizlarniki tezkor va kuchli. Tog'larda aks sado beradi. Suhbir otasi va akasidan xavotir ola boshladi.

Bola ortga – fermaga qaytdi.

– Inglizlarga duch kelmadingmi? – so'radi onasi.

– Duch keldim. Ular men bilan gaplashdi. Ular Tantia Topdagi askarlarning ortidan quvayotgandi. Otam va akamning jamoasidan ekan ular.

– Biror yangilik kelib qolar...

– To'g'ri, yangiliksiz yashash qiyin, ona. Erkaklarga ham qiyin, ular urushda qatnashadi. Bugun juda qo'rqdim. O'zimiznikilar va dushman bilan to'qnashdim. Inglizlarga o'zimiznikilarni sotmadim. Ular ko'rligimni sezishmadi ham. Oh, ona, qo'limdan nima ham keldi?

O'sha tun Suhbir uxlay olmadi. Agar uxlamasa, urush haqida o'ylab, qayg'urib, go'yo askarlarga yordam berayotgandek tuyuldi. Tushida u o'z jang maydonini tuzdi – otlarning kishnashi, qilichlarning jarangi, multiqlarning paqillashi, odamlarning chinqirig'i – bari qulog'i ostida yangragandek bo'ldi. Yarim tunda turiboq onasiga hayqirdi:

– Onajon, zo'r tush ko'rdim. Akam ot minib ketayotgan ekan. Menga multiq bering, iltimos!..

Suhbir o'qlarni multiqqa joylab, tashqariga chiqdi.

– To'xta, bo'lmasa otaman!

Bola o'ziga o'zi gapirib qo'ydi.

– Sen multiqni nima qilasan?

Bola ovoz kelgan tomonga burildi. Bu akasining ovozi edi.

– Rajbir... sen bu yerda nima qilyapsan, keldingmi, bolam? – ona farzandlari sari intildi.

– Onajon, hozir tushuntirib o'tirishga vaqt yo'q. Men Suhbirni olib ketgani keldim. U Tantia Topga kerak.

– Tantia Topga? Nima, Suhbirni ham urushga olib ketasanmi?

– Men u yerda nima qilishim lozim? – so'radi Suhbir ham.

– Yo'lda aytib beraman, qani ketdik!

Suhbir akasining otiga mingashdi. Osmondan esa yomg'ir quyardi. Qiziq, qayoqqa ketyapmiz ekan, o'ylardi bola. Yo'lda toshlar ko'p edi. Suhbir birdan o'z tog'ining hidini his qila boshladi.

– Deyarli kelib qoldik, – dedi akasi.

Rajbir uni otdan tushirdi. Atrof zim-ziyo edi.

– Suhbir keldimi? – bu otasining ovozi edi.

– Shu yerdaman, dada.

– Xo'sh, bola qani? – bu Tantia Top edi.

– Biz bu yerdamiz, – dedi Rajbir ham. – Unga barini tushuntiring. Men indamdim.

– Quloq sol, Suhbir, – Tantia Top gap boshladi. – Biz yuz kishimiz. Inglizlar esa shimoldan yuzlab jangchilari bilan biz tomon ot surmoqda. Biroq ular bizning qayerga berkinganimizni bilishmaydi. Ularni dengizdan kechib o'tayotganlarida o'rab olmoqchimiz. Ya'ni pistirma...

– Tushundim, – dedi bolakay. – Ularga ikki tomondan hujum qilmoqchisiz.

– Ha. Lekin bir narsa xato bo'ldi. Inglizlar tog'dan ya-shirincha yo'l topishibdi. Biz aynan shu tundayoq ularni yengishimiz lozim, yo'qsa kech bo'ladi. Afsuski, tog'dan o'tadigan boshqa yo'lni ham bilmaymiz. Bilasan, bu so'qmoqlar juda tor, podachilarning yo'li. Ayniqsa, tunda hech nimani ilg'ab bo'lmaydi. Akangning aytishicha, bu tog'dagi so'qmoqlarni besh qo'ldek bilarsan.

– Demak, men ham endi armiya askari bo‘larkanman-da?
– Ha, Suhbir, sen yo‘lboshchimiz bo‘lasan. Axir, bu tog‘da butun umring o‘tgan-ku.

Suhbir darrov ularga yo‘l boshladi. Ko‘zlari bilan emas, hidlar, sezgilar, oyoqlari nimani his etayotganiga qarab... har bir tosh, daraxt, hid tanish edi.

– Bu echkilar yo‘li, – shivirladi otasi unga. – Bu yerga kelishingni bilmagandim, bolam. Axir, toyib ketish mumkin-ku?

– Men toymayman. Bu mening tog‘im.

Tunda askarlarning ochiq ko‘zlari ham hech nimani ko‘ra olmasdi. Faqat Suhbirning ojiz ko‘zlari barchasini ko‘rar, sezar va yo‘l boshlardi.

– Biz kelib qoldik, – dedi Suhbir.

Tantia Top yengil nafas oldi. Suhbirning otasi uni band toshga o‘tqazib qo‘ydi.

– Shu yerdan qimirlama. Bizni kut...

Bola kutishi kerakligini tushundi. Qolganlar jang sari otlanishdi. Birozdan so‘ng nariroqdan o‘q tovushlari eshitildi. Bir payt bola Tantia Topning „Ular qochishyapti!“ degan gaplarini eshitib qoldi. Olovning achimsiz hidi ufurdi. Suhbirning burni achishdi.

– Suhbir, shu yerdamisan? – otasi uning yoniga kelgandi.

– Ha, dada.

Kimdir uning qo‘llaridan ushladi. Bu Tantia Top edi.

– Senga rahmat, bolakay. Sening xizmatingsiz biz ularni topolmay, yengilardik.

Barcha bolaning atrofni o‘rab oldi va qo‘llari bilan yelkasini qoqishdi.

– Hali sen afsonaga aylanasan, – dedi keksa bir askar. – U, „Suhbir haqida doston“ deb ataladi.

Suhbir esa ojiz ko‘zlari bilan barchaga minnatdorona boqardi.

IKKINCHI HAYOT

Quvosh nurlari janob Parmarning qalin darpardalarini yoritib o‘tib, xonaga yorug‘lik bag‘ishladi. Qariya esa yonboshiga ag‘darildi va sukunatga quloq tutdi. Shimla yaqinidagi bu uy juda osuda; hoynahoy nabiralari allaqachon maktabga jo‘nashgan bo‘lsa kerak. Kun esa har galgidek bugunning o‘ta uzoq va dilxun o‘tishidan darak berardi. Qariya o‘rnidan turib, gazetasini qo‘liga olarkan, kun rejasini tuzmadi, chunki qiladigan ishning o‘zi yo‘q edi...

„G‘irt yolg‘izman!“ o‘yladi qariya deraza osha yuksak tog‘larga qarab qo‘yarkan. Olinmagan soqollari hamda qonsiz ko‘zlari uning naqadar tushkunlikka tushib qolganidan darak berardi. Tunov kuni joyida yotganida narigi xonadan kelinining gapirayotganini eshitib qoldi:

– Otamning hech nima bilan ishi yo‘q, biror narsaga qiziqay demaydi. Nuqul xonasida ko‘milib o‘tirgani-o‘tirgan. Hatto dasturxonga taklif qilsam ham indamaydi.

Qariya bu gaplarni tinglagach, pichirlab qo‘ydi: „Axir, ilgari unday emasdim. Onalaring tirikligida mutlaqo bunday emasdim...”

Tog‘ cho‘qqilaridan qor ko‘chishi shundoqqina uyga eshittilib turardi: gum-gum; bu yoz kelishidan darak. Birdan qariyaning yuragida tog‘ga chiqish istagi tug‘ildi. Nima qipti, qushlar unga sherik bo‘ladi, qorli cho‘qqilar bilan sirlashadi.

Ertasiga janob Parmar oilasiga tog‘ga chiqish niyatini bildirdi. Kechki ovqat mahali nabiralari ham birga bora-

miz, deb turib olishdi, bobo ular bilan yakshanba kuni tog'ga chiqishga so'z berdi.

Yakshanba kuni ular barvaqt uyg'onishdi. Yarim soatda tayyor bo'lishib, tog'ga olib chiqadigan bexatar so'qmoq bo'ylab keta boshlashdi. Shu atrofda sayr qilayotgan bir ayolning xonish qilganini eshitgan sayohatchilar biroz to'xtashdi. Qariya unga yaqinlashib, biroz suhbatlashgan bo'ldi.

– Yoshingiz nechada, xonim?

– Oltmish yettida, – ayol javob berdi. Uning sochlari kalta kesilgan, yuzi cho'zinchoq, ko'zlari esa charaqlab turardi.

U qariyadan ikki yosh kichik ekan.

– Ancha yosh ko'rinarkansiz, – deb qo'ydi janob Parmar.

Ayol jilmayib qo'ydi.

Qaytishda ular ayolni yana uchratishdi. U bir to'da keksalar qurshovida, guruh bo'lib sayohatga chiqishibdi. Bilishicha, ayolning ismi Vidya ekan.

– Bular nabiralaringizmi? – so'radi Vidya yo'l-yo'lakay.

Shundan so'ng janob Parmar ham har kun tongda uyg'onib, yangi do'stlari bilan tog'ga chiqishni odat qildi. Yengil badantarbiyadan so'ng esa uyga qaytib nabiralari maktabga kuzatardi. U deyarli har kuni Vidyani uchratardi, ular bir-birlari bilan inoqlashib ketishdi. Bilishicha, ayol beva ekan, qizi va kuyovi bilan birga yasharkan. Uning oilasida ham o'ziniki kabi muammolari borligini sezgan qariya, ayolning kayfiyatini ko'tarishga urinardi.

– Ular kechasi bilan televizor ko'rib, uyqumni buzishsa-da, bolalarimga bir nima deyolmayman. Men birov bilan gaplashgim kelgan payt esa ular o'z ishlari bilan mashg'ul bo'ladilar. Go'yo o'zimni ortiqchadek sezaman. Hatto o'zim uchun biroz pul so'rashga ham imyanaman, –

tan oldi bir kuni ayol. – To'g'ri, qizim va kuyovim yomon emas, lekin baribir ortiqchaligimni bilaman. Odamlar men-ga shafqat bilan nazar tashlashlarini esa istamayman.

O'sha suhbatdan so'ng ertasiga yomg'irli kunlar boshlandi. Tinimsiz yog'ayotgan tomchilar hech tinay demasdi. Qariya sheriklarini ancha payt ko'rolmadi. Janob Parmar derazadan tog'ga tikilgancha kun o'tkazardi.

Bir kuni ularning eshiklari taqilladi. „Nahotki Vidya bo'lsa“, degan o'ydan quvongan qariya pastki qavatga tushdi. Eshikni ochishi bilan esa jilmayib turgan o'sha qadrdoniga ko'zi tushdi.

– Bilasizmi, – gap boshladi ayol, – biz tomonda yomg'ir yog'mayotgandi, shu yerdan o'tayotganimda quyib yubordi. Shu sababli uyingizdan qo'nim topishga qaror qildim.

Janob Parmarning oyog'i uvushib turganiga qaramay, ayolni tushlikka qolishga ko'ndirdi. Birgalikda ovqat tayyorlashdi. Qariya birinchi marta hafsala bilan taomga tutindi. Ketayotib Vidya uni ham o'z uyiga taklif etdi.

Shunday qilib, ular haftada ikki marta birga tushlik qilishni odat qilishdi. Albatta, qariya bu haqida oilasidagilariga aytdi. Biroq bu narsa ularni qiziqtirmadi.

– Bugun otamizning „sevgani“ yana kelibdi-da, – deb qo'yardi ba'zan kelini o'g'liga.

– Qayerdan bilding?

– Idishlar o'z joyiga qo'yilmagan.

Er-xotin rosa kulishdi, Parmar ham jilmayib qo'ydi.

– Xo'sh, yangi onamizni qachon olib kelasiz? – davom etardi kelini kulgancha.

Biroq bunday gaplarga janob Parmar ahamiyat bermasdi. Axir, yoshi yetmishdan o'tgan bo'lsa, yana uylanishga balo bormi? Biroq u har gal tushlikdan so'ng ayol bilan xayrlasharkan, ko'ngli huvullab qolardi. Bir kuni tushlik navbati Vidyaga kelganda, u uyiga chaqirma-

di. Buning sababini bilmagan qariya esa xonasiga yana biqinib oldi.

Xullas, yomg'ir mavsumi tugagach, quyosh hamma yoqni yoritib boshladi. Qariyaning qalbiga ham nur kirib keldi. Va ayolga qo'ng'iroq qilishga qaror qildi.

— Hamma qariyalar yig'ilib tog'ga ketyapmiz, — aldadi Parmar, — siz ham bizga qo'shilasizmi?

Ayol biroz o'ylandi va roziligini bildirdi. Qariya xursand bo'lgancha soqolini qirdi. Ko'zguga qarab o'zidan ko'ngli to'ldi-da, uchrashuvga oshiqdi.

Ular salomlashishgach, yo'l bo'ylab jim keta boshladilar. Birdan Vidya sirpanib ketayozdi.

— Ehtiyot bo'ling! — qariya uni suyadi. — Manavi hasani ushlab oling.

Parmar hassasini unga tutqazib qo'yib, o'zining belini og'riy boshlaganini sezdi.

— Qaribman, — dedi sekin. Hamrohing bo'lmasa, bu cho'qqiga yetolmas ekansan.

— Mening qizim ham shu gapni aytdi: biz keksaydik... — dedi Vidya ham.

— Bilasizmi, Vidya... — qariya gapini topolmay qoldi.

— Qizim shunday degandan so'ng, — ayol uning holatini tushundi, — ikkimiz haqimizda ko'p o'yladim. Shuning uchun sizni tushlikka chaqirmadim. O'ylab olishim lozim edi.

— Ular nima desa desin, Vidya. Kel, keksalikda bir-birimizga suyanchiq bo'laylik, birga qadam tashlaylik... Axir, qancha umrimiz qoldi o'zi?

Qariya ko'p gaplarni aytmoqchi edi, biroq tiliga kelmadi.

— Men tushunyapman. Lekin... odamlar nima deydi?

— Nima ham deyishardi odamlar? O'zimiz haqimizda o'zimiz qayg'urmasak, hech kim o'ylamaydi bizni. Men

anchadan beri pensiya pulimni yig'aman. O'shanga Solan yaqinidan bir uyni ikkimiz uchun mo'ljallab qo'ydim, birgalikda umrbod yashashimiz uchun...

— Lekin qizim va kuyovimning yuziga qanday qarayman? Necha yildan beri bevalik nomimni saqlab kelaman, endi shu yoshga yetganda...

Ular ko'p bahslashishdi. Oxiri Vidya so'nggi gapni aytdi:

— Bu yog'i Xudoga ayon, taqdirimizni qo'shgan bo'lsa...

Ular yana sayr qilishdi. Ora-sira „Tolib qolmadimgi?“ deb so'rab qo'yishardi. So'ng shafaq uzra bir-biriga suyan-gancha, ko'ngillarida uyg'ona boshlagan baxtiyorlik hissi-ni tuydilar. Quyosh ham ularga saodat tilab bosh egayot-ganga o'xshardi...

Oradan uch haftalar o'tgach, biz yana sohilda uchrashdik. Mening hatto Nutan bilan salomlashishga ham xohishim yo'q edi.

— Bugun mendan xafa bo'lma, — dedim men. — Yolg'iz qolmoqchiman.

Nutanning ichidan dardli xo'rsiniq eshitildi:

— Nega unday deysiz?

Mening jahlim chiqib, unga o'shqirdim:

— Chunki mening onam o'ldi!

Ichimda esa „Nega bu gapni unga aytapman?“ deb o'yladim.

— Oh, — dedi Nutan. — Unda baxtsiz kun bo'libdi-da...

— Ha, kecha ham, undan oldingi kun ham, umuman, har kunim baxtsiz... endi ket.

— Og'ridimi?

— Nima?

— Joni og'ridimi? Onangiz o'layotganida...

— Og'rimay bo'ladimi? — men bazo'r shivirladim.

Bir oylardan so'ng men yana sohilda hozir bo'ldim. Biroq Nutan negadir ko'rinmasdi. O'zimni aybdor sezib, qizchani sog'inayotganimni angladim. Nutanni izlab, uning uyiga yo'l oldim. Eshikni ko'zlari shishgan bir yosh ayol ochdi.

— Salom. Mening ismim Prabxa. Qizingiz bugun sohilga kelmadi, uyda bo'lsa kerak?

— Oh, Prabxaji, sizmisiz? Uyga kira qoling... Nutan siz haqingizda juda ko'p gapirgandi. Agar u sizni bezor qilib yuborgan bo'lsa, iltimos, kechiring.

— Unchalik emas, u juda quvnoq qiz ekan. Hozir qayerda?

Ayol xo'rsinib gap boshladi:

— Nutan o'tgan hafta vafot etdi. U oqqon dardi bilan ko'p kurashdi, sizga bu haqda aytmaganmidi?

Men zo'rg'a stolga suyanib, o'zimni tutishga harakat qildim.

— U sohilni juda sevardi, — davom etdi ayol. — Shuning uchun u yerga borishiga to'sqinlik qilmasdim. Sohilda u dardini unutardi, qo'lidan hamma ish kelishiga ishonardi. Baxtli kunlarining maskani edi u yer. Biroq so'nggi kunlarda ahvoli og'irlashib qoldi... — ayolning ovozi titradi. — Sizga bir narsani berib qo'yishimni tayinlagandi. Biroz kutib turolasizmi, topib chiqay...

Mening esa boshim gangib qolgan, quloqlarimga ishonmas, hamma eshitganlarim tushga o'xshardi. Bu bechora ayolni esa nima deb ovutishni bilmasdim.

Ayol menga konvert tutqazdi, uning ustiga qing'ir-qiy-shiq harflar bilan „Prabxajiga“ deb yozilgandi. Ichini ochdim. Bu bo'yoq bilan bolalarcha chizilgan surat edi. Unda sap-sariq keng sohil, ko'm-ko'k dengiz, oq-qora qushlar tasvirlangan, ostiga esa „Sizga shabnamlar baxt olib kel-sin!“ deb yozilgandi. Ko'zlarim yoshga to'ldi, yuragim anglab bo'lmas tuyg'ular iskanjasida qoldi. Ayolning qo'l-laridan tutdim:

— Meni kechiring, kechiring!..

Surat hozirgacha men bilan birga, uni ishxonamga osib qo'yganman. Bu beshtagina so'z, mana necha yildirki, meni baxtsizlikdan asrab kelmoqda. Bugun men Nutan ikki-miz orzu qilgan narsaga erishdim: uning shabnamlari menga chindan ham Baxt ato etdi.

monlashmoqda. Men quruq g'o'lalardan oshxonaga keltirib qo'ydim. Onam juda tejamkor bo'lgani uchun g'o'lanlari avaylab ishlatardi. Shuning uchun doim dimog'i tutunga to'lardi. Men esa bir bog'lam g'o'lanlari qalab, olov yoqishga kirishdim. So'ng onam uchun qovurilgan nonni tayyorladim. Men onam shu yog'surtirilgan nonni yegach, tuzalib ketadi, deb qattiq ishonardim. Keyin choy damlab, piyolalarga quydin.

– Hammasini to'g'ri qildimmi? – so'radim onam keltirib.

– Qaynagan suvdan qoldimi? – dedi onam asta.

– Yarmini choy uchun damlab, qolganini olib qo'ydim, – dedim tezgina.

– Men hech nimaga yaramaydigan onaman...

– Bu mening aybim, – dedim choy ho'plab, – axir, choy damlash uchun choynakka qancha quruq choy solish kerakligini eslolmayman. Ha, o'tirganingizda shol ro'molningizni o'rab oling.

Men tezda o'rimdan turib, qaynagan suv va bo'sh piyola keltirdim. So'ng kamroq quruq choy solib, me'yordagidek, och rangli choy damladim. Nonushtadan so'ng eshik yoniga borib, maktabga oshiqayotgan tengdoshlarimni kuzatdim.

– Tezroq chiq qol, Xari, kech qolasan, – baqirishdi ular.

– Bugun borolmayman. Onamning tobi yo'q, ularga qarab turishim kerak.

– Birorta shifokorni chaqirib kelaymi? – so'radim onamdan.

– Yo'q. U meni shifoxonaga yuboradi, unda sen nima qilasan? Yaxshisi, dorixonaga borgan-da, yo'talga qarshi kuchli dori olib kela qol.

– Menga yozib bering. Yozib olmasam, nomini unutilib qo'yishim mumkin. Ha, „kuchli dori“ deb katta-katta

KICHKINA TABIB

Ertalab uyqudan uyg'onishim bilan oshxonadan onamning yo'talgani eshitildi. Garchi uning bir necha kundan buyon mazasi yo'qligini sezsam-da, tuzukroq e'tibor bermagan ekanman. Biz Kasauliga kiraverishdagi izvosh o'tadigan ko'chada yashardik. Bu yer Shimlaga yaqin, Hilmolayning kichik shaharchalaridan biri edi. Xullas, yo'tal kuchayib borardi. Men kiyinib, shippagimni oyog'imga ilgancha pastki qavatga tushdim. Onam sillasi qurigandanmi, kichkina stulga o'tirib qolgandi. U oshxona kaminini yoqishga uringan, biroq ishi chappasiga ketgan, shekilli. Shuning uchun nochor qiyofada, yuragi tez-tez urgancha hansirab qolgandi. Men uning yoniga chopdim.

– Tuzukmisiz, oyi?

– Ikki daqiqada o'zingga kelaman, – dedi u jilmayishga urinib. – G'o'lalar nam tortib qolibdi. Tutun bo'g'zimni achitib yo'taltirdi, xolos.

– Xonangizga bora qoling, olovni o'zim yoqaman.

– Axir, hali bolasan-ku? – dedi u kuyunib. – Men hali ishga borishim kerak.

– Bu ahvolda ishlolmaymiz, – dedim men. – Bugun maktabdan qolib, sizga ko'z-quloq bo'laman.

– Sen o'zingga bir piyola choy damlab icholsang, mamnun bo'lardim, bolam, – dedi onam aybdorona.

So'ng o'rimdan turib, tebrangancha tepa qavatga ko'tarildi. Qadamlaridan sezdimki, uning ahvoli tobora yo-

harflar bilan yozing-a. Tushlikka nima ola kelay, sut va nonmi?

— Ha, — dedi onam.

Maktabni ortda qoldirib, yo'limda davom etdim. Bu yerda katta tepalik bor edi, men uni kesib chiqayotib, o'n daqiqacha to'xtab, atrofni kuzatdim. Pastda maktab bog'i, stadion, o'tloq go'yo suratda chizilgandek yastanib yotar-di. Men shu yerda kun bo'yi qolib, tabiatni tomosha qilish-ni istadim.

Uyga kelganimda, tepa qavatda Urmila xolaning onam bilan o'tirganiga ko'zim tushdi. U onamning yaqin dugo-nasi edi, uni doim „xola“ deb chaqirardim. U o'rta yoshlar-da bo'lib, aqliraso, biroz mish-mishga o'ch, biroq taqvodor ayol edi.

— Yaxshimisiz, oyi? — so'radim men.

— Tuzuk, — onam jilmaydi.

— Bugun o'rningizdan turmang, — dedi Urmila xolam.

— Sizga choy damlab beraman, — dedim.

— Yaxshisi, men damlay qolay, — dedi xolam.

— Yo'q, siz ovora bo'lmang, xolajon. Men buni o'rga-nib oldim.

— U juda yaxshi bola-da. Katta bola! Hozir bunaqalarni uchratish qiyin. Bugungi zamon bolalari yovvoyi va be-rahm bo'lib ulg'aymoqda.

Tush vaqti onam ko'chada biroz o'ynab kelishim-ga ruxsat berdi. Lekin men uzoqqa ketmadim. Chunki bilardim, agar uydin uzoqlashsam, o'yinga berilib ke-tib onamni unutib qo'yishim mumkin. Kun g'ira-shira bo'lgach, men oshxonadagi lampamoyini yoqdim. So'ng shamdonni lipillatib, onamning xonasi tomon yo'l oldim. Maqsadim onamga kitob o'qib berish edi. To'g'ri, hali mening talaffuzim unchalik kelishmaydi, boisi biz endigi-na bir bo'g'inli so'zlarni o'rganayotgandik. Lekin sharil-

latib o'qib, volidamni xursand qilmoqchi edim. Kechroq Urmila xolam yana keldi. Qaytayotganida eshik yonida to'qnashdik.

— Agar ertalabgacha ahvoli o'nnglanmasa, shifokor cha-qiramiz, — dedi u yelkasi osha menga qarab.

— Nega? Ahvollari shunchalik yomonmi?

— Unday demoqchimasman-u.... lekin, menimcha, u zo-tiljamga yo'liqqan.

— Doktor onamni shifoxonaga olib ketmaydimi?

— Shunga umid qilamiz. Agar olib ketsa, buning yomon tomoni yo'q. Kasal bo'lgandan ko'ra davolansa yaxshi-ku, to'g'rimi? Ha, uyingda brendi bormi?

— Bor...

— Uni isitib onangga ichir. Xiyla kuch bo'ladi.

Lekin onam brendini rad etdi. Men majburlab qoshiqda issiq brendi ichirdim. Keyin onam uyquga ketdi. Men ham shamlarni o'chirib, o'rninga borib yotdim. Biroq ko'zim-ga uyqu kelmadi. Ko'nglim bo'lmay onamning yoniga bordim. Peshanasini ushlab ko'rsam, issiq ekan, o'zi tin-may alahsirardi. Men qo'rqib, yonlariga yotib oldim. Agar chindanam zotiljam bo'lsa, unda nima qilamiz?

Ertalab onam o'nnglanmadi. Men esa ularning yonlarida parvona edim. Kaminga olovni o'zim yoqdim, onamga sut qaynatib berdim. Keyin Urmila xolamning eshigini qoqib, ahvolidan boxabar qildim.

— Unda shifokor chaqirish kerak, — dedi u.

Men biroz qarz olish maqsadida sal nariroqda yashay-digan tog'amnikiga yo'l oldim. So'ng shifokorning yoni-ga bordim. Uyga kelgach, shifokorga suv, sovun va toza sochiq uzatdim. Tushlikka unnay boshladim.

Tushlikdan keyin shifokor meni chaqirdi. U xo'ppa semiz, gulduros tovushli kishi bo'lib, o'zini shaharchaning eng yaxshi shifokoriman, deb hisoblardi.

– Xo'sh, mana buni olib kela olarmikinsan? – dedi u qo'lidagi dorilar yozilgan qog'ozga qarab. – Bu dori „Jekson“ dorixonasidagina bor, xolos.

– Borib kelaman, – dedim shoshib, uning shifoxonadan so'z ochmaganiga quvongancha.

– U juda uzoqda. Qayerdaligini bilasanmi, ishqilib?

– Topib boraman.

– Uning aqli yetarmikin? – shubhalanib so'radi shifokor onamdan.

– U dunyodagi eng aqli bola, katta yigit bo'lib qolgan...

– Unda mayli. Onangga g'amxo'rlik qil, avayla. Ko'pincha bunga kattalar ham amal qilmaydi...

Onam menga „Jekson“ dorixonasiga qanday borishni tushuntirdi, keyin qo'limga jigarrang dorilar qog'ozini tutqazdi. Men yo'l-yo'lakay katta bolaligidan mamnun jilmayardim. Ma'buda Parvatidan esa onamga tinmay sog'liq tilardim. Agar doridan pul orts, onam uchun o'n paysaga shirinlik sotib olishni ham mo'ljalladim. Ibodatxona yaqinidagi „Jekson“ dorixonasini topib bordim. U yerda bir kichkina qizni uchratdim.

– Sen biroz navbat kutishing lozim, – dedi qiz.

– Nega? – hayron bo'ldim men.

– Dorixonachi amaki mening dorimni tayyorlaguncha kutishing kerak.

Men dorilar ro'yxatini amakiga uzatgach, qiz o'tirgan stulning yoniga cho'kdim.

– Qayerliksan? – so'radi qiz. – Men Kolonel tarafida turaman. Dori kim uchun?

– Onamga.

– Kasal bo'lib qoldimi?

– Qattiq yo'talyapti.

– Balki, zotiljamdir, – dedi qiz o'ylanib. – Opam ham

o'tgan yili zotiljam tufayli olamdan o'tgan. Men olmoqchi bo'lgan dori esa narigi opamga. U doim darmondori ichib turishi kerak. Qayerda yashayman deding?

Men yashash joyimni tushuntirdim: baland tog'lar yonbag'ridagi uycha. Keyin qiz o'zining uyini ta'rifi berdi. „Ularning uyi biznikidan chiroyli ekan“, deb o'yladim men uni tinglagach. Qizcha gapdon, ochiqko'ngil edi. Biz amakining chaqirganini ham eshitmay qolibmiz.

– Mana, – dedi amaki qizga shisha idishdagi dorini uzatib. Qiz unga yigirma besh paysa berib, rahmat aytdi va menga o'girildi:

– Seniki tayyor bo'lguncha birga o'tirib turaman.

Qiz dori tayyor bo'lguncha men bilan o'tirdi. Amakiga yigirma besh paysa berdim va biz tashqariga chiqdik. Ortgan pulimga shirinlik sotib oldim va qiz bilan to'ng'ga o'tirib, uni yeya boshladik. Atrofdagi yosh nihollar, osmondagi quyosh, mayin shabada, hatto soylarimiz ham ajoyib edi.

– Mening dorim juda achchiq, – dedi u. – Xohlasang, ichib ko'r, judayam yomon.

Men uning shishasidagi dorini bir ho'plab ko'rdim. U chindanam juda taxir edi. Keyin u mening dorimdan tatib ko'rdi.

– Juda shirin ekan, – dedi so'ng. – Yo'taldorilar o'zi shirin bo'ladi. O'zing ham ichib ko'rgin.

Chindan ham dori og'zimga yoqdi, u xuddi shokoladga o'xshardi.

– Menga yana ozgina ber, – dedi u.

– Unda tugab qoladi-da...

– Qara, hali tagida ko'p-ku!

Unga yo'q deyolmadim. Qizning sochlari och tusta, ko'zlari katta-katta, chiroyli edi. Birozdan so'ng men

shishaga qarab, xavotirga tusha boshladim. U deyarli bo'shab qolgandi. „Endi nima qilaman?“ o'yladim men.

— Oxirigacha ichib qo'ya qol, — dedi qiz. Men uning aytganini qildim. Keyin bo'sh shishaga qarab, ma'buda Parvatiga qilgan nolamni esladim. Afsuski, ortgan pul — yigirma besh paysani ham ishlatib qo'ygandim. Men asabiylasha boshladim, qiz esa menga ahamiyat bermasdi. U meni al-dab, dorini so'nggi tomchisigacha ichib qo'ydi. Qo'llarimni yuzimga bosib yig'lab yubordim.

— Nega yig'layapsan? — so'radi u hayron bo'lib.

— Onam kasal, biz esa uning dorisini ichib qo'ydik.

— Yosh bolaga o'xshamasang-chi! Po'kagi chiqib, dori to'kilib ketdi, desang hech nima qilmaydi. Axir, shunaqa bo'lishi ham mumkin edi.

— Men ma'buda Parvatiga so'z bergandim. Pulni onamga sarflayman, deb. Lekin uni sen uchun ishlatib yubordim. Men jahl bilan shishani otib yubordim va yugurib ketdim. Meni endi faqat bir narsa — mo'jiza qutqara olardi. Men ibodatxonaga kirib, ma'budaga iltijo qila boshladim. Aybim uchun tavba qilib, menga yordam berishini o'tindim: qani endi uyga borganimda onam tuzalib ketgan bo'lsa...

U yerdan qaytarkanman, go'zal tabiat ko'zimga balo bo'lib ko'rinaridi.

Uyimizda sukunat hukmron edi, faqat olovning charchurs tovushi eshitilardi. Onam hamon to'shakda cho'zilib yotgandi.

— Nima gap, o'g'lim? — dedi u xonaga yaqinlashishim bilan.

— Men dorini yo'qotib qo'ydim.

Shunday degach, o'qdek uchib o'zimni yotog'imga tashladim va yig'lab yubordim.

— Oh, yuzingni yuv, bolam. Bunda sening aybing yo'q. —

Onam ortimdan kirib, sochlarimni siladi. — Tanang judayam issiq, bir nima bo'ldimi?

— Men dorini ichib qo'ydim, — aybimni tan oldim.

— Hechqisi yo'q, — shivirladi onam. — Hali o'zing go'daksan-da... Bu mening aybim, seni katta bola deb urintirib qo'ydim. Endi yechinib, joyingga yot.

Onam o'rnidan turib, oyoq kiyimimni yechib qo'ydi. Men esa tezda uxlab qoldim. Onamning chiqib ketganini ham sezmadim. Ko'zlarimni g'ira-shira ochib, Urmila xola tepamda jilmaygancha peshanamni silayotganini payqadim.

— Hechqisi yo'q, — dedi xolam. — Ancha uxlab olding. Onasining o'ranga yotib olibdi-da...

Keyin onamning lampamoy ko'tarib yonimda o'tirganini ko'rdim. U menga jilmayib qo'ydi. Mening ko'nglim joyiga tushdi. Chindan ham mo'jiza sodir bo'lgandi...

— Men bilan yur, Ajay.
Ular ayvondan chiqib, tashqaridagi oyoq kiyim do'ko-niga yo'l olishdi.

— Shu yerda o'tir, — buyurdi muallima.

So'ng sotuvchiga yuzlandi:

— Mana bu bolaga loyiq keladigan botinkangiz bormi?
Sotuvchi uning o'lehamini so'ragach, Ajayga loppa-loyiq bir botinkani tutqazdi. Qo'lidagi karton qutini quchoqlab olgan bolakay o'qituvchisiga ergashdi, biroq ular gaplashishmay, kiyim do'koniga kirishdi. Bu yerda o'qituvchisi Ajayga yangi ko'ylak va shim sotib oldi. Bola pesh-taxtadagi narxlarga qarab, umrida buncha pulni ko'rma-ganligi uchun esankiradi. Xariddan so'ng ular maktabga qaytishdi va bir piyoladan issiq choy ichishdi. Ajay esa o'z minnatdorchiligini qanday ifodalashni bilmasdi.

— Endi esa uyingga bora qol, — dedi muallima birozdan so'ng.

— Bu yaxshiligingizni hech qachon unutmayman!.. — shivirladi bolakay xonadan chiqar ekan.

Bir qancha vaqtdan so'ng maktab yopildi, o'quvchi va o'qituvchilar quvildi. Ajay esa minnatdorchilik bildirol-may qoldi, boisi o'qituvchisi yo'qolib qolgandi.

Ajay faqat bir maqsadda — muallimasi ko'ziga uyalmay qarash va qilgan yaxshiligi zo'ye ketmaganligi, bilimli in-songa aylanganligini isbotlash uchun tinim bilmay izlanardi. O'qishga ixlos qo'ygan Ajay ulg'ayib yetuk muhandis bo'ldi. Uylanib, ikki o'g'ilning otasiga aylandi. To'qson birinchi yil-ga kelib, Ajay yurak xuruji tufayli kasalxonaga tushdi. Shun-da o'sha qadrdon o'qituvchisini yodga oldi va izlashlarini buyurdi. U Kumar xonim tirikligiga umid qilar va qayerda yashashi bilan juda qiziqardi. Avgust oyida, nihoyat, qish-log'idagi maktabdan xat keldi, uni Kumar xonimning o'g'li yozgandi. Aytishicha, Kumar xonim va janob Kumar o'n

MINNATDORCHILIK GULLARI

Ajay Prasad birdan qizardi. Nega uning muallimasi bolaga peshonasini tirishtirib, norozi qarayapti ekan? O'n yoshli bolakay tik qomatli, yuzida hamisha tabassum bilan yuradigan Kumar xonimni juda hurmat qilardi. Muallima doim uning boshini silab, berilgan topshiriqning javobini so'rar, o'quvchisi ham vazifalarni to'ppa-to'g'ri bajarardi. Lekin bugun nima bo'ldi? Bola nima xato qildi ekan?

Maktabdan uyga qaytgach, Ajay ko'zguga qarab o'qituvchisining tund qiyofasini jonlantirishga urindi. Balki, kiyimi yaroqsiz va yupun bo'lgani uchun shunday qildimi-kan? Axir, hozir Laknovda ellik uchinchi yilning izg'irin qahratoni kezmoqda.

Ajayning otasi elliginchi yilga qadar temir konida usta bo'lib ishladi. So'ng esa kon yopildi. Ishsizlikdan sarson bo'lgan kezlari esa onasi bir xonadonda xizmatchi bo'lib ishlay boshladi. To'rt farzandli bu oila uch xonali kata-lakdek uyda istiqomat qilishardi. Kechasi esa kalamushlar bolalarni bezor qilardi.

Kumar xonim bu kalamushlar haqida bilmasa kerak. Ajayning boshi qotdi. Axir, u a'lochi o'quvchi-ku, ingliz tilini hammadan zo'r biladi. Xullas, o'sha tun Ajay mualli-masidan so'rab barini oydinlashtirib olishga qaror qildi. Biroq ertasiga ertalab maktabda bu qat'iy qaror quyoshda qolgan yaxmalakdek erib ketdi. Xayriyatki, darsdan so'ng Kumar xonimning o'zi bolani maktab ayvoniga boshladi.

besh yil avval nafaqaga chiqib, Dehradunga ketishgan ekan. Xatda ularning telefon raqami ham keltirilgandi.

– Allo... – Ajay muallimasi ovozini darhol tanidi.

– Kumar xonim, bu Ajay! Ajay Prasad.

Ajay o'zini obdan tanishtirgach, Sheyla Kumar gap boshladi:

– Ajay, meni kechirasan, seni eslolmayapman. U paytlarda och va yupun bolalar juda ko'p edi...

– Hechqisi yo'q, – dedi Ajay va yaqin orada muallimasi yoniga borib uchrashmoqchiligini bildirdi.

– Oh, Ajay, yo'l juda olis-ku?

– Masofaning ahamiyati yo'q, sizni ko'rmoqchiman.

Ayol bir muddat jim bo'lib qoldi.

– Men o'sha esingda qolgan o'qituvching emasman.

Hozir juda keksayib, munkillab qolganman.

– Men ham, albatta, yosh bolakay emasman.

Ajay ahvoli o'nglangach, Dehradunga yo'l oldi. Po-yezddan tushib bir dasta qizil atirgul xarid qildi va ayolning manzilini ko'zlab keta boshladi. Sheyla Kumar o'quvchisini eng yaxshi sarisini kiyib, yuziga doimiy tabassumini qo'ndirgancha kutib oldi. Ular stol atrofida qirq yillik xotiralarini gurgunlashishdi.

– Sizni, siz olib bergan kiyimlarni ko'p esladim, – dedi Ajay.

Ular xayrlashishar ekan, Sheyla xonim o'quvchisi uni yo'qlagani uchun qanday minnatdorchilik bildirishni bilmasdi.

– Oh, Ajay, tilimga so'z kelmaydi.

– Qo'yavering, bir vaqlar men ham sizning holingizga tushganman. Mana, nihoyat, rahmat aytishga fursat yetibdi. Menga qilgan yaxshiligingiz xuddi mana shu gullardek samimiy va begard edi. Endi siz shu gullarni asrang...

ITYULNING MAYIN SHABBODASI

Malini Tembi Punadagi „Grinfild“ maktabiga muallima bo'lib kelganda yigirma beshinchi yozini qarshi olgan edi. Ayni paytda bu yoz Dipak Pradanga o'n olti yoshni tuhfa etgandi. Muallima maktabga qadam qo'yishi bilan noq bolalar uni tabriknomalar va pushti gullarga ko'mib tashlashdi. Qiz shunga munosib: juda go'zal edi. Hamning nazarida, u jazirama iyulda mayin bir shabbodaday bo'lib kirib keldi. Yilning aynan shu kunlarida ob-havo g'alati bo'lardi: na issiq, na sovuq. Malini bu yerga kelgandan so'ng go'yo hamma narsa o'z iziga tushgandek bo'ldi.

Birinchi kuni darsning ilk daqiqalarida Malini o'z ism-sharifini doskaga yozganidan keyin sinfxona negadir yorishib ketgandek bo'ldi. Bu paytda Dipak qo'lidagi bir parcha qog'ozni g'ijimlab, kimlargadir otish bilan band edi. Darsdan so'ng hamma ketgach esa negadir qo'lga artgichni oldi-da, yozuv taxtasini yog' tushsa yalagudek qilib tozaladi.

– Nima qilyapsan? – so'radi Tembi xonim stolidan turingib bolaga o'girilar ekan. U doskadagi mashqlarni hali tekshirib bo'lmagandi.

– Doskada bo'sh joy qolmabdi, yordam berish uchun artib qo'ydim. Lekin keyin sizdan so'ramaganim yodinga tushdi...

– Menimcha, bir safar seni kechiramiz, – dedi u kulib.

Ertasiga Dipak yo'lni kesib o'tib, o'qituvchisi yashaydigan uyni qarshisidan chiqdi. Tembi xonim endigina eshikdan chiqayotgan ekan.

- Men shu yerdaman, – dedi bola.
- Qanday yaxshi, – dedi o'qituvchisi ham. – Kutilma-gan tashrif bo'ldi.
- Kitoblaringizni ko'tarib yuborsam maylimi?
- Albatta. Rahmat, Dipak.

Ular bir necha daqiqa indamay borishdi. Qiz unga mu-loyimlik bilan nazar tashlar va bolaning xursandligidan o'zi ham jilmayardi. Ular maktab binosiga yetib kelish-gach, bola unga o'girildi.

– Yaxshisi, shu yerda ajralamiz. Boshqa o'quvchilar noto'g'ri tushunishi mumkin.

– Shunday deb o'ylaysanmi?

– Axir, men o'quvchingiz, siz esa o'qituvchimsiz-ku, – dedi Dipak chin dildan kuyunib.

– Dipak... buni o'ylama.

Malini yo'lida davom etdi.

Bir necha hafta ular dars payti gaplashmadilar. Bola har kuni dars tugagach, qiz yozuv-chizuv ishlari bilan bandligi-da, indamay doskani tozalar edi. Ba'zan bu sukunat kechki soat beshgacha ham cho'zilar, qiz ishlarini tugatgach, Di-pakning bir chetda jimgina kutib o'tirganiga guvoh bo'lardi. – Unga qaytadigan vaqt bo'ldi, – derdi Tembi xonim. Shundan keyin bola darrov o'qituvchisining sumkasini ko'tarib olardi. Ular keng dala bo'ylab ketishar va turli mavzularda gaplashardilar.

– Katta bo'lganingda kim bo'lmoqchisan, Dipak? – so'radi o'sha kuni xonim.

– Havo kuchlari uchuvchisi. Men osmonning eng ba-land nuqtasiga chiqmoqchiman va chiroyli tabiatni o'sha yerdan turib kuzatmoqchiman, xuddi qushlar kabi.

– O, maqsading yuksak ekan.

– Bilaman, shuning uchun qattiq harakat qilyapman, – keyin bola bir zum o'ylanib qoldi. – Bir iltimosimga xo'p deysizmi?

– Ha, nima ekan u?

– Men har yakshanba uyingiz yonida joylashgan mar-kaziy xiyobondagi ajoyib ko'lga boraman. Ko'lda bir gala o'rdag-u baliqlar bor. Balki, siz ham menga sherik bo'larsiz?

– Kechir, yakshanbada men band bo'laman.

– Baribir kutaman.

– Taklifing uchun rahmat.

– Sizni xafa qilib qo'ymadimmi?

– Albatta yo'q, Dipak. Nima so'rasang ham haqqing bor.

Bir necha kundan keyin Tembi xonim bolaga „Yozning tungi orzulari“ nomli kitob berdi. Dipak uni tuni bilan o'qib chiqar, so'ngra ikkisi kitob haqida uzoq suhbatlashishardi. Dipak qiz bilan kunora ko'rishardi. Malini esa unga doim „Boshqa yonimga kelma“, demoqchi bo'lar, biroq bu ish qo'lidan kelmasdi. Bola qizdan maktabga ketish va qaytish chog'i Shekspir, Tagor va Kipling haqida so'rashni yoqti-rardi. Suhbat chog'i qiz unga qaramaslikka harakat qilar-di. Biroq bir kuni darsdan so'ng bola doimgidek artichni qo'lga olib, doskani hafsla bilan artayotgan paytda Mali-ni undan ko'zlarini ololmay bir dam tikilib qoldi...

Yakshanba kuni Dipak ko'l bo'yida baliq tutib o'tirgan-di. Birdan xonimning u tomon kelayotganini ko'rib o'rmi-dan turdi.

– Men shu yerdaman, – kuldi qiz.

– Kelganingiz uchun rahmat! Juda xursandman!

– Menga baliqlarni ko'rsat.

Ular ko'l bo'yida o'tirishdi. Yengil shabada qizning sochlari va sarisini o'ynoqlab, bola tomon hilpiratib uchirar edi. Dipak uning yonidan bir necha qadam nariga surildi.

– Baliq tutish shunchalik zavqli ekanligini bilmagan ekanman! – dedi qiz.

– Kelganingizdan shunchalik baxtlimanki!..

Nihoyat, ko'1 bo'yida Malini Tembi va Dipak Pradan uchrashishgandi. Ular soatlab osmonga tikilib o'tirishdi, Kiplingni o'qishdi va baliq tutishdi.

Dushanba kuni ertalab Dipak qizning uyidan chiqishini uzoq poyladi, lekin xonim allaqachon bir o'zi maktabga ketgandi. Dars payti esa „Boshim og'riyapti“, deb vaqtli jo'nadi. Lekin seshanba kuni ular darsdan so'ng yana birga qolishdi. Dipak doimgidek doskani tozalar, qiz esa daftarlarni tekshirardi. Nihoyat, soat beshni ko'rsatib bong urdi.

– Dipak, yoninga o'tir, – qiz uni chaqirdi.

– Ha, xonim, – Dipak artkichni joyiga ildi.

Malini o'yga cho'mib yigitga tikildi.

– Dipak, sen bilan nima haqida gaplashmoqchiliginmi sezgandirsan.

– Ha... men haqimdami?

– Yoshing nechada, Dipak?

– O'n oltida. Yaqinda o'n yettiga to'laman.

– Men necha yoshdalgimni bilarsan?

– Ha, yigirma besh. Men ham to'qqiz yildan so'ng yigirma beshga to'laman. Xonim, buni aytishim kerakmi, yo'qmi, lekin o'zimni xuddi siz bilan tengdoshdek sezaman...

– Ha, ba'zan buni eplaysan ham.

– Meni kechiring...

– Gapimni eshit. Oramizda nima bo'layotganini tushunishing men uchun juda muhim. Avvalo, biz faqat do'st ekanligimizni aytib o'tay. Mening hech qachon sendek o'quvchim, umuman, sen kabi insonim bo'lmagan.

Yigit bu gapdan qizardi. Qiz o'rnidan turdi.

– Balki, sening hayotingda ham hali men kabi o'qituvchi bo'lmagandir?

– Siz juda ajoyib insonsiz. Judayam, judayam yaxshisiz, xonim.

– Bu haqda ko'p bosh qotirdim, Dipak. Tuyg'ularimni pilsand qilmayapti, deb o'ylama. Sen oddiy yigit emassan. Bizning betakror, yoqimli kunlarimiz birga o'tdi. Lekin bu xato edi...

– Men to'qqiz yosh katta va o'n besh santimetr balandroq bo'lganimda hammasi yaxshilik bilan tugarmidi?

– Ehtimol. Biroq unday emas-ku. Biz odamlar bir-birining yoshi va ko'rinishiga qarab muomala qiladigan dunyoda yashayapmiz, Dipak. Ba'zan insonlar o'zlari istagan ishga qo'l urolmaydilar. Negaligini tushuntirib berolmayman.

– Nima qilishimiz kerak unda?

– Hech nima. Meni boshqa maktabga o'tkazishlarini so'rab ko'raman.

– Bunday qilishingizga hojat yo'q, – dedi yigit. – Biz ko'chaymiz. Oilam bilan.

– Buning menga aloqasi yo'qmi?

– Yo'q, yo'q, otam shunchaki Mumbaydan ish topibdi. Bu yerdan 150 km uzoqda, xolos. Ko'rishib tursak bo'ladimi?

– Ha, lekin bundan nima foyda?

– Befoyda, ha, befoyda...

Sinfda uzoq jimlik cho'kdi.

– Nega bunday bo'ldi o'zi? – dedi yigit mahzun.

– Bilmadim. Hech kim bilmasa kerak. Ming yildan so'ng ham buning sababini bilolmaydilar.

Ular bir-birlariga qaradilar. Vaqt o'tib borardi.

– Bir narsani hech qachon unutma, – dedi nihoyat qiz. – Hayot kutilmagan sovg'alarga boy. Dardingga davo bo'luvchi insonni hali uchratasan. Yaratgan neki dard bersa, davosini ham beradi. Menga ishonasanmi?

– Ishonishni istayman... Sizni sira unutmayman.

Qiz o'rnidan turib doskani arta boshladi.

– Sizga yordam beraman.

– Yo'q, yo'q, uyingga bora qol...

Yigit maktabni tark etdi. Ortiga qarab, derazadan xonimning hali ham doska tozalayotganiga guvoh bo'ldi.

Dipaklarning oilasi keyingi haftada shahardan ko'chib ketdi. Shu bilan Dipak yigirma ikki yil bu yerga qadam bosmadi. O'ttiz to'qqiz yoshida uylangach, nihoyat, Punaga kelishga ahd qildi. Bahor kunlarining birida u mashinasini Puna tomon burdi va bu yerda bir kun qolishni rejalashtirdi.

Dipak rafiqasini mehmonxonada qoldirib, shaharchani bir o'zi sayr qildi va yurak yutib Malini Tembi haqida so'radi.

– E, ha, bechora o'qituvchi. U 1952-yili vafot etdi, sen ketganingdan bir yil o'tgach, – dedi keksa o'qituvchi.

– U... turmushga chiqqanmidi?

– Yo'q, chiqmadi. O'limidan oldingi oylar juda g'amgin va baxtsiz ko'ringandi.

Ertasi kuni odamlar Dipakning xotinini ko'rishganini aytishdi. U xuddi iyulning mayin shabbodasi kabi go'zal ekan. Shu kunlarda havo tushunarsiz edi: na sovuq deysiz, na issiq. Dipakning rafiqasi kelgach, go'yo hamma narsa iziga tushgandek tuyuldi...

YARATGANNING YERDAGI FARISHTASI

Ishdan qaytayotgandim. Bir payt ko'cha chetida tur-gancha qo'lidagi fleytasini sotishga urinayotgan bir bo-lakayga ko'zim tushdi. U o'tgan-ketganlarga yalingan-cha, buyumini xarid qilishlarini so'rar, ammo shoshqaloq odamlar unga e'tibor ham bermasdilar. Bolakay yig'lar-di... Rahmim kelib, unga biroz pul tutqazdim. Ammo u kenkin rad etdi.

– Yo'q, xola, men gadoy emasman. Mana shu... fleytam-ni sotib oling, menga pul juda zarur, iltimos!..

Menga fleytaning keragi yo'q edi. Buni unga tushun-tirdim va pulni olaverishini aytdim. Bolakay baribir ko'n-madi.

– Ololmayman, uyimdagilarga halol pul berishni istay-man. Bisotimda shugina fleytam bor...

Uyga keldim. Erimga bu noxush voqeani gapirib ber-dim.

– Xudoning o'zi unga ko'mak bersin! – qo'shib qo'ydim gapimning so'ngida.

Bir chetda o'g'lim gaplarimni eshitib turgan ekan. U yugurib huzurimga keldi va so'roqqa tutdi:

– O'yijon, Xudo qayerda? U odamlarga qanday yordam berishi mumkin? Mening uy vazifalarimni tayyorlashga ham ko'maklasharmikin?

– Xudo Ko'kda yashaydi, o'g'lim. U tepadan turib odamlarni kuzatadi va muhtoj kimsalarga yordam qo'lini

cho'zadi. Uning qudrati cheksiz. Ammo sening uy vazifangga yordam berolmaydi. Chunki bu sening yumushing, tushundingmi, bolaginam?

– Odamlarga tepadan turib qanday yordam beradi unda? Yerga tushib qarasha bo'lmaydimi?

– Xudo birorta bandasi orqali o'sha g'arib insonga ko'mak ko'rsatadi. Xudodan yordam so'rasak, kimdir yoki nima madir orqali so'ragan narsamiz, albatta, yetib keladi.

– Unda nega anavi bolaga Xudo yordamchi yubormadi? Balki, Xudo sizni yordamchi qilib yuborgandir...

Bu gapni eshitib qizarib ketdim. Tuni bilan uxloldim. Ertaga, albatta, o'sha fleytani sotib olishga qaror qildim. Bugun bermoqchi bo'lgan pulimga ozgina qo'shsam bo'ldi, fleytani olaman. Tong otishi bilan ishga otlandim. Ko'chaga chiqib o'sha bolakay turgan joyga halloslab yetib keldim. Ammo... u yo'q edi. Kunlar kunlarga ulandi, ammo ishga ketishimda ham, qaytishimda ham uni ko'rmasdim. Balki, Xudo unga boshqa bir inson orqali ko'mak yuborgandir... Bu fikr menga ancha tasalli berdi. Biroq... nega bunday sharaflı ishni vaqtida bajarolmadim: nega savobni boy berdim?

Odamzod doim buyuk ishlar xayolida yuradi. Go'yoki bir bolakayga yordam qo'lini cho'zish oddiy, xashaki ishdek ko'rinish, e'tiborga olmaydi...

Oradan vaqt o'tdi. Buni unutib yubordim. Yana o'z dunyomga sho'ng'ib ketdim. Ammo o'g'limning qalbida o'sha so'zlar bir umrga muhrlanib qolgan: „Yaratgan bandasi orqali ko'mak yuboradi...“ U kambag'al do'stlariga o'z o'yinchoqlaridan ulashishni kanda qilmaydi. Men esa bundan ba'zan raniyman.

– Hamma o'yinchoqlaringni berib yuborsang, o'zingga nima qoladi, – deb koyib turaman. O'g'lim esa:

– Xudo mening dilimga soldi, anavi o'yinchog'i yo'q

bolaga bersang, men senga undan-da ko'p beraman, degandek bo'ldi, – deydi jilmayib.

Men esa shu zahoti jahldan tushib, bolamni quchib olaman.

– Xudo menga yordam berishingiz uchun sizni – onamni yaratgan ekan, buni bilib oldim, – deydi u ham bo'ynimdan quchoqlab.

Bag'rimga Yaratganning mitti farishtasini bosib o'tirganimdan juda baxtiyor bo'lib ketaman...

Karim MALLESH (Hindiston)

O'ZGARGAN QAROR

Yuqori maktabga endigina o'tgan paytlarim o'zim tengi bir bolani uchratib qoldim. U ham men kabi maktabdan qaytayotgandi. Uning ismi Kayl ekan. Kayl qo'lida bir dunyo kitob ko'targancha ketib borardi. O'zimcha o'ylab qoldim: „Juma kuni shuncha kitobni uyiga olib ketib nima qilarkin? Juda o'qimishli, shekilli“.

Men esa dam olish kunlari do'stlarim bilan futbol o'yinamoqchi va o'tirishga bormoqchi edim. Unga tan bergancha yo'limda davom etdim. Sal yurgach, bir to'da yigitlar Kaylni o'rab olganiga ko'zim tushdi. Yigitlar uning atrofidan sakrashar, kitoblarini irtitishar, Kayl esa chang bo'lgan kitoblarini yig'ish bilan ovora edi. Uning ko'zoynagi uchib ketgan, ko'zlarida esa g'ilt-g'ilt yosh aylanardi. Yuragim buzilib ketdi. Yugurib uning yoniga bordim. Ko'zoynagini topishga ko'maklashdim. Nigohlari juda alamli edi. Unga ko'zoynagini tutqazar ekanman, dedim:

— Bu yigitlar ahmoq o'zi. E'tibor berma.

U menga qaradi.

— Rahmat.

Uning lablari jilmaydi.

Bu baxtli nigohlardan ta'sirlanib, unga ko'maklashishga qaror qildim. Kitoblarini yig'ishtirayotib, uyi qayerdiligini so'radim. Menga yaqin yerda yasharkan.

— Qiziq, negadir oldin seni ko'rmagan ekanman, — dedim men.

— Men xususiy maktabga qatnayman, — izoh berdi u. Ilgari xususiy maktabda o'qiydigan bolalar bilan tanishmagan edim. Biz yo'l-yo'lakay gaplashib ketdik. U juda samimiy bola ekan. Unga yakshanba kuni men va do'stlarim bilan futbol o'ynashni taklif qildim. U rozi bo'ldi.

Dam olish kunlarini u bilan o'tkazgach, Kaylni yaxshiroq bilib oldim. Bilganim sari u menga yoqib borardi. Dushanba kuni u yana o'sha kitoblarni ko'targancha maktabga ketayotgandi. Yo'lida uni to'xtatdim:

— Shuncha kitobni olib kelib-olib ketib mushaklaringni o'stirmoqchimisana deyman?

U kulib qo'ydi va ko'tarishib yuborishim uchun kitoblarning yarmini berdi.

Keyingi to'rt yil ichida Kayl va men yaqin do'stlarga aylandik. Maktabni bitirayotib kiradigan kollejimiz haqida suhbatlasha boshladik. Kayl Jorjtaunda, men esa Duxda o'qishni ma'qul ko'rdik. Garchi boshqa-boshqa yerlarda o'qisak-da, do'stligimiz buzilmasligini bilardik. Men shifokor, u esa futbol maktabi ochish maqsadida tadbirkor bo'lishga qaror qilgandik.

Maktabidagi bitiruv kechasiga Kayl xayrlashuv nutqini tayyorlashi kerak ekan. U notiqlik bo'yicha mashq qila boshladi.

Uning bitiruv kechasiga bordim. Kayl juda xush kayfiyatda edi. Hatto ko'zoynaklari ham o'ziga yarashib turardi. Buni qarangki, yuqori maktabda uni ko'p qizlar yaxshi ko'rarkan. Kaylning nutq oldidan hayajonlanayotganini sezdim. Shu sabab uning yonida dalda bo'ldim:

— Hey katta yigit, hammasi yaxshi bo'ladi!

U menga minnatdorona nigohlarini tikdi:

— Rahmat!

Kayl tomog'ini bir qirib oldi-da, sahnada nutqini boshladi:

– Bitiruv kechasi, bu o'tgan yillar ichida bizga ko'maklashgan barcha-barchaga minnatdorchilik bildirish kechasidir. Ota-onalarimiz va ustozlarimiz, sizga ta'zim, lekin birinchi o'rinda do'stlarimizga! Men bugun inson hayotida do'stlikning o'rni naqadar yuksak ekanligi haqida so'zlashmoqchiman.

Uning hikoyasi menga-da notanish edi. Biroq uni tinglagach, ko'zlarimga yosh keldi. Aytishicha, o'sha bizlartanishgan kun Kayl o'zini o'ldirmoqchi bo'lib, kitoblarni ham maktabidan shu maqsadda uyiga eltib qo'yayotgan ekan. Toki keyin onasi sarson bo'lib, uning buyumlarini maktabidan uyga tashimasligi uchun. Xullas, o'sha kuni meni uchratib qolgach, bu fikridan qaytibdi.

– Senga rahmat, do'stim, – u menga qaradi, – sen menda yashashga ishtiyoq uyg'otding!

Yig'ilganlar menga hayrat ila boqishdi. Kaylning ota-onasi ham menga qarab jilmayishdi. Men esa birgina daldam va tabassumim bilan kelajagi buyuk bir insonni saqlab qolganimdan shod edim. Odamlardan shirin so'zlangiz va mehringizni ayamang, do'stlar!

RANGLAR BAHSI

Bir kuni ranglar o'rtasida bahs boshlanibdi. Ular qaysi rang eng yaxshi ekanligi borasida ko'p tortishibdi. Axir, hammalari o'zicha chiroyli, kerakli va sevimli edilar-da.

Yashil rang so'z ochibdi:

– Men eng zaruriy rang bo'laman. Chunki hayot va umid belgisiman. O'tloqlar, daraxtlar, yaproqlar, umuman, tabiat mendan rang olgan. Men bo'lmasam, butun jonzor va o'simliklar tirik bo'lmas edi. Axir, atrofga bir nazar tashlang, meni ko'rmay bo'ladingmi?

Moviy rang uning gapini bo'libdi:

Sen faqatgina Yer haqida o'ylayapsan, ammo osmon va dengizlar-chi? Ularning hayotimizdagi o'rni o'ylab ko'rmingmi? Axir, hamma narsaning asosi suv-ku? Osmon bo'lmasa, yomg'ir-u qor yog'masa, nima bo'lishini tasavvur qilyapsizlarmi? Bular bizga tinchlik ato etadi. Men bo'lmasam, insoniyat ham, umuman, hech narsa paydo bo'lmas edi.

Bu so'zlarni eshitib sariq rang kulimsirabdi:

– Biram balandparvoz gaplarga o'chsizlarki! Aslida, hayotda quvonch, shodlik, iliqlikdan ham chiroyli narsa bormi? Men odamlarga kulgi, tabassum ulashaman. Aytgilar-chi, quyoshsiz yashab bo'ladingmi? Aynan quyosh nurlari insoniyatga issiqlik bag'ishlaydi. Mensiz gullar ochilmaydi, yulduzlar charaqlamaydi. Ko'rdingiz, men bo'lmasam, dunyo naqadar qayg'u va qorong'ilikka ko'milardi.

Suhbatga olovrang ham qo'shilibdi:

– Men kuch va sog'lik ramziman. To'g'ri, tabiatda kam uchrasam-da, ammo inson hayoti uchun juda muhimman. Darmondorilarning asosiy qismi menda mujassam. Sabzi, apelsin, mango, papayya, qovoqda darmonlarim bor. Quyosh botishida ham ishtirok etaman. Bunday go'zallik yana qayda bor?

Qizil rang bu gaplarga chidayolmay hayqiribdi:

– Aslida, men hammangizning ustingizdan hukmron bo'lishim kerak. Men qon tusidaman. Demak, hayot mensiz bo'lmaydi. Jasurlik, dovyuraklik ramziman. Janglarda g'olib bo'laman. Ehtiros va muhabbat ham mendan yaralgan. Eng go'zal sovg'a – atirgul mening rangimda!

Xullas, o'rtaga boshqa ranglar ham qo'shilib, bahs davom etibdi. Hammasi o'zini maqtar, ustunlik jihatlari ni sanar, past ketishni istamasdi. Shu payt birdan osmon charaqlab, gulduros chaqmoq chaqibdi va sharros yomg'ir quyib yuboribdi. Ranglar dahshat ichida bir-biriga yaqinlashib, qunishgancha o'tirishibdi. Chaqmoq ichidan baland ovoz eshitilibdi:

– Ey tentak ranglar, buncha o'zingizni ko'klarga ko'tar-masangiz? Axir, tabiatda hammangizning o'z o'ringiz borligi, bir-biringizsiz mavjud bo'lolmasligingizni na-hotki tushunmagan bo'lsangiz? Quyosh chiqsa, daraxtlar ko'karadi. Yomg'ir yog'sa, gullar ochiladi. Suv bo'lsa, hayot paydo bo'ladi. Muhabbat yaralsa, umid tug'iladi. O't-o'lan bo'lsa, jonzoqlar yashay oladi. Demakki, yashil sariqsiz, qizil moviysiz, olovrang yashilsiz mavjud bo'lol-mas ekan! Yaxshisi, birlashib, o'zaro kelishgan holda in-soniyat va tabiatga in'omlar qilishda davom eting. Dun-yoda faqatgina bitta rang qoladigan bo'lsa, hayot tugaydi, buni aslo unutmang!

SIRK

Bir kuni dadam bilan sirkka yo'l oldik. Navbatda tu-rar ekanmiz, bizdan oldinroqdagi bir oilaga ko'zim tushdi. Ota-onasining pinjiga tiqilib, ko'zlarida ajib bir hayajon bilan navbatini kutayotgan sakkiz nafar bolakayning bari 12 yoshdan kichik edi. Ularni boy deb bo'lmas, shunday bo'lsa-da, tarbiya ko'rganligi toza va ozoda liboslaridan sezilib turar, o'zlarini sipo tutishardi. Nihoyat, ularning navbati ham yetib keldi. Ota chiptachiga qarab hayajon bi-lan so'z qotdi:

– Ikkita kattalar va sakkizta bolalar chiptasidan ber-sangiz.

Chiptachi qiz narxni hisobladi-da, qancha bo'lganini aytdi. Erkak kalovlanib qoldi. Hoynahoy, u chiptalar bun-chalik qimmat narxda sotilishini kutmagan, buncha puli yo'qligi ko'rinib turardi. Bolalar esa hamon intiqlik bilan sirk tomon qarab qo'yishar, otalarining tezroq chipta olishi-ni va „Ketdik, bolalar!“ deyishini kutishardi. Voqeani bir men emas, dadam ham kuzatib turgan ekanlar. Tan olishim kerak, bizning oila o'ziga to'q bo'lib, bu kabi tomoshalar menga orzu emas, shunchaki ko'ngilocharlik hisoblanardi. Dadam qo'li ochiq inson edi.

Erkak nima qilagini bilmay turgan payt dadam asta ular-ning yoniga bordi va bildirmay cho'ntagidan 20 dollarlik-ni „tushirib yubordi“. Keyin bilmagan kishi bo'lib haligi odamni turti.

– Janob, pulingiz tushib qolibdi-ku, – dedi ajablanib va pulni yerdan olib erkakka uzatdi.

Haligi odam biroz o‘ylanib qoldi va jilmaydi.

– Rahmat!.. Ammo bu mening pulim emas. Egasi chiqib qolar.

Dadam inday olmadi. Erkak bolalarini yetaklab ortiga qaytdi. O‘sha kuni sirkka tushgim kelmadi. Biz ham uya ketdik.

KAMBAG‘AL, AMMO BOY OILA

Yangi yil yaqinlashgan sari biz – do‘stlar bir-birimiznikiga kechki taomga tashrif buyurishga kelishib oldik. Birinchi gal bir do‘stimmikiga boradigan bo‘ldik. Men uning qayerda va qanday yashashidan bexabar edim. U kollejga avtobusda kelib ketardi. Uning uyiga yetib borgach, tilim aylanmay qoldi. Bitmagan uyning devorlari nuragan, hindlarning o‘rtahol oilasidan ham abgorahvolda edi. Lekin ota-onasining mulozamatidan keyin bu kamchilik sezilmay qoldi. Ular bizni mehribonlik bilan ichkariga taklif etishdi. O‘tirib ovqatlanadigan stol yo‘q shekilli, yerga dasturxon tuzashdi. Uy bekasi bizni ajoyib bir taom bilan siyladi: uning ta‘mi haligacha og‘zimdanketmaydi. Do‘stimning otasi mexanik bo‘lib ishlar, topgan puli ikki o‘g‘lining o‘qishi uchun sarf bo‘larkan. Otasi bizni kelganimizdan xabar topib, ishidan barvaqt qaytibdi. U ust-boshi moyga belangan bir ahvolda kirib keldi. Do‘stim bu holdan xijolat tortmay, bizni tanishtirdi. Bu xotirjamlikdan biz ham o‘zimizni erkin his eta boshladik. Birozdan so‘ng do‘stim bizdan „Shirinlik yeysizlarmi?“ deb so‘radi. Bir nima deb ulgurmasimizdan otasi tashqariga chiqib ketdi va bizga shirinlik keltirdi. Shunday kambag‘al... ammo badavlat xonadon barchamizda yaxshi taassurot qoldirdi.

Oradan ancha yillar o‘tdi. Do‘stim hozir katta bir idoraning boshlig‘i. Haydaroboddagi o‘sha eski uyini tiklab,

ajoyib koshona qurdirgan. Haligacha har Yangi yilda bizni mehmonga chaqiradi. Uylaridagi o'sha nur esa menga yana-da porloq ko'rinadi. Do'stimning aytishicha, aslida, u o'sha kuni, bizni ilk marta uyiga taklif etganida juda hayajonlangan ekan. Agar o'shanda biz uni mensimay, ketib qolganimizda uning umidini sindirgan bo'lardik. U o'sha Yangi yilni haligacha entikib eslaydi.

Kiran KUMAR (Hindiston)

SO'NGGI SOVG'A

Yosh bir yigit kollejini tugatish arafasida turgan edi. U bir necha oydan buyon do'kon ko'rgazmasida turgan sport mashinasidan zavqlanardi. Yigit otasining mashinani olib berishiga ishonar, boisi shu paytgacha o'g'li neki istamasin, bari muhayyo etilardi. Bitiruv kuni yaqinlashgani sa-yin yigit otasi mashina olib berishini sabrsizlik bilan kuta boshlabdi. Nihoyat, Bitiruv kuni kelganda, erta tongdanoq ota o'g'lini o'z xonasiga chorlabdi. Ota gapni shundoq o'g'li borligidan faxrlanishi va uni juda yaxshi ko'rishidan boshlabdi. So'ng yigitning qo'lga chiroyli qutiga o'ral-gan sovg'asini tutqazibdi. Yigit jiddiy tarzda, nimadandir norozi bo'lib kattaroq qutini ochibdi va u yerdan chiroy-li muqovali diniy kitobni topibdi. Jahli chiqa boshlagan o'g'il otasiga baland ovozda baqiribdi:

— Shuncha pulingiz bo'la turib, bayraming shuni ravo ko'rdingizmi?

Yigit shunday deb kitobni tashlagancha, eshikni qars yopib chiqib ketibdi.

Oradan ancha yillar o'tibdi. Yigit tadbirkorlikda katta omadga erishibdi. Uning ajoyib uyi, mehribon oilasi bor edi. Bir kuni yigit keksa otasini ko'rib kelishga ahd qilib-di. Chunki u o'sha Bitiruv kundan so'ng otasini boshqa ko'rmagan va ko'rishni istamagan edi. Yo'lga chiqishdan oldin yigitga telegramma kelibdi. Unda otasining vafot et-gani va bor davlatini o'g'liga qoldirgani yozilgandi. Yigit

darhol ota uyiga boribdi. Borishi bilanoq yuragini nadomat va g'am kemira boshlabdi. U otasining ish stoliga o'tiribdi va o'zi tashlab ketgan diniy kitob hamon o'sha yerda turganiga ko'zi tushibdi. Ko'zida yosh bilan kitobni ochib varaqlay boshlabdi. Kitobning o'rtalariga yetganda, uning ichidan nimadir yerga tap etib tushibdi. Qarasa, bir konvert va mashina kaliti. Konvert ichidagi qog'ozda mashina manzili, ya'ni yigit orzu qilgan o'sha do'kon nomi hamda bitiruv munosabati bilan tabrik bitilgandi. Yigit oh urib, boshini changallab qolibdi.

DO'STLIK

Missionerlar tomonidan kichkina qishloqdagi Mehribonlik uyi bomba bilan portlatib yuborildi. Beshafqat missionerlar bir-ikkita bolani hammaning ko'z oldida otib o'ldirishdi va bir qanchasini garovga olishdi. Ba'zilar esatan jarohati tufayli ingrab yotardilar. Ularning orasida sak-kiz yashar qizaloq ham bor edi.

Qo'shni qishloqdagilar uysiz va oziq-ovqatsiz qolgan birodarlariga yordam qo'lini cho'zdilar. Hindiston armiyasi tez orada ko'makka keldi. Nihoyat, tamillik va malayyalik hamshiralar ham dori-darmonlari bilan qishloqda hozir bo'ldilar. Chunki bu yerdagi qizaloq qattiq jarohatlangan bo'lib, tezda unga tibbiy yordam ko'rsatilmasa, shok va qon yo'qotishdan o'lib qolishi mumkin. Qon quyilmasa bo'lmasdi, darhol donor topish shart edi. Tekshirib ko'rilgach, harbiy askarlardan hech birining qon guruhi yetim qizchanikiga to'g'ri kelmadi.

Shifokor va hamshira qishloqdagilar bilan oz-moz as-sam tilida gaplashishga harakat qildi. Suhbatdan so'ng ma'lum bo'ldiki, agar qishloqdoshlaridan birortasi qon berib turmasa, qizning o'limi muqarrar ekan. Keyin shifokor ularga qarata „Kim qon bera oladi?“ deya hay-qirdi.

Odamlar savolga ko'zlarini katta-katta ochgancha javob qaytardilar. Bir necha daqiqadan so'ng kichkina bir qo'l sekinlik bilan bo'shashgancha tepaga ko'tarildi.

— Oh, rahmat, — dedi hamshira ingliz tilida. — Isming nima?

— Dev Kant, — u tibbiy yostiqlardan boshini ko'tarib javob berdi.

...Uning qo'lidan spirt hidi anqir, tomiridan qon olishardi. Bola o'zini tinch va jiddiy tutdi. Lekin birozdan keyin ho'ngrab yig'lab yubordi va ko'zyoshlarini sog' qo'li bilan artirdi.

— Og'riyaptimi, Dev? — so'radi shifokor.

Dev boshini „yo'q“ degandek qimirlatdi, biroq marjondek ko'zyoshlar tinmay yuzlarini yuvardi. Shifokor undan ahvolini so'rab turdi. Bola „Yaxshiman“ deb javob qaytarar, ammo ko'zyoshlari qaroqlarida qotib qolgan, endi ovoz chiqarmay yig'lardi.

Hamshiralar guruhi tashvishga tushib qoldi. Nimadir xato bo'ldi. Assam tilini biladigan hamshira tezda mashinaga o'tirib yordamchi guruhni chaqirgani ketdi. Sal o'tib donor bola yig'lashdan to'xtab, hamshiraga savol nazari bilan boqdi.

Hamshira shifokorga pichirladi:

— U o'zini „O'lyapman“, deb o'yladi. Bizni tushundirdi. Aytishicha, u „Agar hamma qonimni bersam, qiz tuzaladi“, deb o'ylagan va bunga rozi bo'lgan.

Shifokor hayron bo'lib boladan so'radi:

— Unda nega rozi bo'lding?

Hamshira unga savolni tarjima qilgach, bolakay javob berdi:

— Chunki u mening yaqin do'stim...

„MENI QO'LLARINGDA KO'TARIB OL“

O'sha kuni uyga borsam, rafiqam dasturxon tuzagancha meni kutib o'tirgan ekan. Qo'llaridan tutib gap boshladim:

— Senga bir gapni aytishim kerak.

U jimgina yonimda o'tirib quloq tutdi. Men uning ko'zlarida dard sharpasini sezdim. Keyin bu gapni unga qanday aytaman, deya o'ylab qoldim. Lekin aytmasam ham bo'lmadi. Gap shundaki, men u bilan ajrashmoqchi edim. Aytmasam ham u tushundi. Gaplarimni tinglab, bir tuki ham qilt etmadi, so'ngra sekin so'radi:

— Nega?

Men o'zimni eshitmaganga soldim. Indamaganim uchun u ranjidi. Keyin ichidagi bor alam bilan hayqirdi:

— Erkakning ishi emas bu!

O'sha kuni biz gaplashmadik. U o'ylardi, bilaman, oilamizga nima bo'ldi, nega barchasi bunday tugadi, deya ich-etini kemiryapti. Lekin men bu savolga javob berolmasdim. Dyū ismli qizni suyib qolgan, faqat unga talpinardim. Xotinimni esa ortiq sevmay qo'ygandim. Faqat rahmim keldi, xolos.

O'zimni aybdor sezganim uchun, unga uyimizni, mashinamizni, ishimdagi mablag'imning 30 foizini qoldirishimni aytdim va shartlar ko'rsatilib, imzo qo'yilgan ajralish qog'ozini uzatdim. U qog'ozni ko'zdan kechirdi-da, yirtib tashladi. Menga o'n yillik hayotini bag'ishlagan ayol birdan

boshqa insonga aylanib qolgandi. Men uning o'tgan umriga, mehnatiga achinsam-da, gapimdan qaytmasdim: Dyuni juda sevardim...

Nihoyat, xotinim ko'z oldimda ho'ngrab yig'lab yubordi... xuddi kutganimdek. U bolaning alami kelib yig'langedek to'yib yig'lardi. Bir necha haftadan beri ajrashish haqida o'ylab kelayotganimning azobli nuqtasi edi bu.

Ertasi kuni uyga juda kech qaytdim. Xotinim stolda o'tirgancha nimalaridir yozish bilan band edi. Kechki ovqatni yemagan bo'lsam-da, to'g'ri yotoqqa kirdim va tezda uxlab qoldim. Chunki bugun Dyuni bilan ko'rishib, rosa sayr qilgan va toliqqandim. Tunda uyg'onganimda xotinim hali ham stolda o'sha alfozda o'tirardi. Unga e'tibor bermagandek bo'lib, yana uyquga ketdim.

Ertalab unga ajrashish qoidalarini tushuntirdim: u mendan hech narsa olishni istamadi, biroq ajrashish uchun bir oy muhlat so'radi. U mana shu bir oy ichida hech nima bo'lmagandek odatiy hayot kechirishimizni taklif qildi. Uni darrov tushundim: shu oy o'g'limizning imtihonlari bor edi, biz tufayli xayoli bo'linishini ayolim istamasdi. Taklif menga ma'qul keldi. Biroq uning boshqa talablari ham bor ekan. U meni to'y kechamiz uyimizga qanday ko'tarib olib kiritganimni qayta ko'rsatib berishimni so'radi. Men bir oy ichida har kuni shu ishni takrorlashim lozim ekan. Bu mushkul bo'lmasa-da, men uni telba bo'layozdi, deb o'ylardim.

Birga o'tadigan so'nggi kunlarimizdan u rozi bo'lishi uchun, uning bu tentakona taklifini qabul qildim. Dyuga esa xotinim bizdan hech nima ta'ma qilmasligi, hatto igna ham olib ketmasligini aytdim. U bo'lsa rosa kuldi va bu ahmoqlik ekanligini ta'kidladi.

Xullas, uni birinchi kuni ko'tarib uyga olib kirganimda, ikkimiz ham beso'naqay ko'rindik. O'g'limiz esa bizni chapak chalib qarshiladi:

— Dadam oyimni ko'tarib oldi!

Bu so'z mening qalbimni tirnadi. Yotoqxona, mehmonxona bo'ylab uni ko'tarib borarkanman, chamasi, o'n metrlar u qo'llarimda bo'ldi. Xotinim ko'zlarini yumib olgancha shivirladi:

— Ajrashishimiz haqida o'g'limizga aytma.

Men boshimni qimirlatib „xo'p“ dedim, negadir kayfiyatim tushib ketdi. Nihoyat, uni eshik yonida pastga tushirdim. U tashqariga — ishga borish uchun bekat tomon ketdi. Men esa mashinamni haydab ofisga yo'l oldim.

Ikkinchi kuni esa uni ancha yengil ko'tardim. U yelkamga boshini qo'yib oldi. Undan kelayotgan iforni beixtiyor esladim. Oxirgi marta qachon unga tikilib qaragandim, deb eslashga urindim. U endi yosh qizcha emas. Yuziga bilinar-bilinmas ajin tushgan, sochlari ham rangini yo'qotayozgandi. Turmushimiz undan mana shu go'zalligini tortib olgandi. Bir necha soniya, xotinim uchun nima qilsam bo'ladi, deya o'yladim.

To'rtinchi kuni uni qo'llarimga olganimda qalbm-da unga qandaydir yaqinlik sezdim. U menga o'n yilni bag'ishlagan ayol edi. Keyingi kunlarda esa bu iliqlik kuchaya bordi. Albatta, Dyuga bu haqda aytmadim. Kun o'tgan sari uni qushdek yengil ko'tardim. Menimcha, kuchimga kuch qo'shilardi.

Bir kuni tongda xotinim menga nima kiyishimni tanlab berayotgandi. Bir nechtasini qo'lga olib ko'rdi-yu, lekin didiga o'tirmadi. Chunki kiyimlarim kichik bichimda edi. Demak, semiribman. Unga boqdim: cho'pdek ozib ketibdi. Inson qayg'udan semirmaydi... ozadi. Uni nega bunchalik osongina ko'tarayotganimning sababini tushundim: ichi qayg'udan bo'm-bo'sh bo'lib qolibdi. Men birdan uning yuzini qo'limga olib, o'zimga qaratdim. Shu payt o'g'lim kirib qolib, dedi:

– Dada, oyimni ko‘taradigan vaqtingiz bo‘ldi.

O‘g‘lim bu holatga juda o‘rganib qolgan ekan, hatto hayotining bir qismiga aylanib qolibdi. Xotinim „Dadangi ni quchoqla“, deb o‘g‘limni yonimizga chorladi. Men yuzimni yashirdim, chunki hozirgi daqiqlarda tavakkal qaror chiqaradigan odam bo‘lganimdan afsusda edim. So‘ng ayolimni ko‘tarib, yotoqxonadan chiqdim... undan mehmonxonaga, so‘ng eshik yoniga yetdik. To‘yimizdagi kabi baxtli sezardim o‘zimni.

...Bir oy muhlatning so‘nggi kuni keldi. Men uni ko‘tarib eshik yoniga bordim va birdan to‘xtab qoldim. Hayotimiz o‘zgargandek tuyulardi. Darhol mashinaga o‘tirib, ofisga yo‘l oldim. Mashinani qulflashni ham unutib, ishxonamga shoshdim. U yerda Dyu o‘tirgan ekan.

– Kechir, Dyu... biroq men ajrashga olmayman.

U menga qovog‘ini solib qaradi. Keyin o‘shqira ketdi.

– Bir so‘zlimisan o‘zi? – baqirdi u.

– Kechir, men ajrashishni istamayman. Menimcha, biz bir-birimizga yetarli e‘tibor qaratmaganimiz uchun sevgimiz jarlikka borib qolgan. Bu degani, sevgimiz o‘ldi, deganimas. Faqatgina kulni titib undan cho‘g‘izlash va uni alangalatib turish kerak ekan. Endi tushundim! Uni har kun qo‘llarimda ko‘tarib olganimda, o‘sha, uni sevgan paytlarimga qaytgandek bo‘lardim. Aslida, uni doim qo‘llarimda ko‘tarib yurishim lozim ekan.

Dyu endi uyqudan uyg‘ongandek menga hayratlanib boqardi. Keyin yuzimga tarsaki tushirdi va eshikni taraqlatib yopib chiqib ketdi. Men ham asta zinalardan pastga tushdim va mashinamga o‘tirdim. Gul do‘koniga yaqinlashganimda to‘xtadim va guldasta xarid qildim. Gulchi qiz otkritkaga nima deb yozishimni so‘radi. Men aytdim: „Seni umrimning oxirigacha qo‘llarimda ko‘tarib yuraman... to keksaygunimcha“.

Abu AMMAR
(Pokiston)

BESH DAQIQA

Bog‘dagi o‘rindiqa o‘tirgan Saidning yoniga bir kishi kelib qo‘shildi.

– Anavi mening o‘g‘lim bo‘ladi, – dedi yangi kelgan erkak biroz suhbatlashish maqsadida sherigiga qarab.

– Yaxshi bolakay ekan, – dedi Said ham unga javoban. – Anavi oq ko‘ylakda velosiped uchayotgan qizcha esa meniki.

U shunday deb soatiga qaradi-da, qizini chaqirdi.

– Maryam, ketamizmi, nima deysan?

Qizaloq otasining yoniga yugurib keldi va bola tilida chug‘urladi:

– Yana besh daqiqa o‘ynay, dadajon! Besh daqiqagina...

Said unga ruxsat berdi. Maryam quvongancha maydoncha tomon yugurib ketdi. Oradan besh daqiqacha o‘tganidan so‘ng ota qizini yana chaqirdi:

– Aytgan vaqting o‘tib ketdi, qizim. Ketamizmi endi?

Maryam yana otasiga yalindi:

– Yana besh daqiqa o‘ynay qolay, dada. Keyin ketamiz, xo‘p...

Said jilmaydi:

– Mayli, qizim.

Saidning yoniga o‘tirgan erkak unga so‘z qotdi:

– Juda yumshoqko‘ngil ota ekansiz. Lekin bolalarga qattiqqo‘lroq bo‘lish kerak-da. Yo‘qsa, aytganingizni qilmay qo‘yishadi...

Said kuldi va so'zlay boshladi:

— Maryamning akasi Arofatni aynan shu yerda, velosiped haydayotgan paytda bir mast haydovchi urib yuborgan. O'shanda men uning yonida emasdim. U bilan birga vaqt o'tkazishni bekorchi ish deb hisoblar edim. Afsuski, bir zunda taqdir uni oramizdan olib ketdi. U bilan hech bo'lmasa besh daqiqagina birga bo'lganimda edi, degan azob meni tinch qo'ymaydi. Xatoyimni qizim bilan tuzatayman. U mendan atigi besh daqiqagina so'rayapti, aslida esa men undan so'rashim kerak. U qancha demasin, shuncha vaqtimni qizim bilan o'tkazishga tayyorman. Toki keyin afsuslanib qolmay...

BIR SHISHA SUT

Bola eshikma-eshik yurib, turli buyumlar sotar, shu orqali maktabda o'qishi uchun pul yig'ardi. Odatiy kunlardan birida uning savdosi unchalik yurishmay, och qolibdi. Nima qilarini bilmay, keyingi kiradigan uyidan yegulik so'rashga ahd qilibdi. Eshikni yosh va go'zal bir ayol ochibdi. Bola salom bergach, ovqat so'rashga botinmay, „Ichishga biroz suv bersangiz, iltimos!“, deb so'rabdi.

Ayol bolaning ochiqqanini sezib, unga katta shishada sut olib chiqibdi.

Bola sutni sekin va ishtaha bilan ichgach, har ehtimolga qarshi so'rabdi:

— Sut uchun qancha beray?

— Hech qancha. Qarz emassan. Onam bizga „Yaxshilik uchun pul olmanglar“, deb o'rgatganlar.

— Chin yurakdan rahmat sizga!

Bola bu xonadonni jisman tark etsa-da, yuragi shu yerda qolibdi.

Oradan yillar o'tib, ayol xastalikka chalinibdi. Bu yerdagi shifokorlar hech nima qilolmagach, uydagilari uni katta shaharga olib borishibdi. Uni davolash uchun shifokor Xovard Kelliga navbatga yozilishibdi.

Ro'yxatda o'zining shaharchasidan kelgan bemor borligini o'qigan Xovard darhol uni ko'rmoqqa oshiqibdi. Palatani ochib kirarkan, ayolni bir ko'rishdayoq tanibdi.

So'ng xonasiga qaytibdi-yu, uning tibbiy varaqasini o'qib, davo izlashga kirishibdi.

Vaqt o'tib, ayol tuzala boshlabdi. Kerakli muolajalar ta'sir qilib, nihoyat, uyga ruxsat beradigan bo'lishibdi. Hamshira to'lov qog'ozlarini olib, ayolga beribdi. Ayol buncha pulni to'lashga qurbim yetsa bo'ldi, degan hadik bilan qog'ozni asta ochibdi. Unda bir necha jumla yozilgan ekan: „Bir shisha sut evaziga to'lovdam ozod etilgansiz“.

QALAM VA ODAM

Usta o'zi yasagan qalamlarni qutilarga joylarkan, ular-ga maslahat berishni joiz deb topibdi.

– Bu dunyoda siz bilishingiz lozim bo'lgan beshta narsa bor, qalamlarim, – gap boshlabdi u, – tashqi olamga yetkazishdan avval sizlarni ulardan boxabar etmoqchiman. Aslo unutmangki, eng yaxshi qalam bo'lish faqat o'z qo'lingizda!

Birinchisi, qo'lingizdan ko'p buyuk ishlar keladi, biroq buning uchun sohibingiz aytganini qilishingiz lozim. Demak, komil inson qo'lidagina siz buyuklikka musharraf bo'lasiz!

Ikkinchisi, to maqsadga yetmaguncha siz ko'p azob chekasiz. Sizni alamlari kelsa ulotirishlari, sindirishlari mumkin. Axir, qog'ozga arziqli narsa bitilmaguncha siz beminnat xizmat qilishingiz tabiiy-ku. Demak, sabr sizning hamrohingiz bo'lsin!

Uchinchisi, xatoyingizni to'g'rilashni o'rganing. Shuncha yozib qo'ydim-ku, o'chirish uvol, deb bepisandlik qilmang. Haqiqiy asar o'chirg'ichsiz bitmaydi. Siz qalam-siz, o'chirib boshqatdan yozishdek baxtga egasiz. Demak, kamchiliklar ustida ishlash asosiy vazifangiz bo'lsin!

To'rtinchisi, qilayotgan ishingizni oxirigacha yetkazishni o'rganing. Yarim yo'lda qoldirib, boshqa yumushga o'tib ketmang. Sohibingizga sadoqatli bo'ling, uni anglang, yordam bering!

Beshinchisi, eng asosiy vazifangiz – yozish, ijod qilish ekanini sira unutmang! Siz tufayli minglab asarlar yaratil-

ladi, millionlab o'quvchilar dardiga malham topadi. Siz kitoblarni asrdan asrga yetaklaysiz. Yoshingiz juda ulug' va siz tufayli dildagi gaplarni qog'ozga aytish istagi hamisha barhayot bo'ladi!

Qalamlar ustaning so'zlarini jimgina tinglab, ularga doim rioya qilishga so'z beribdilar. So'ngra, usta ularni tayyor qutilarga joylabdi.

Qalamga qilingan nasihatlar, aslida, sizga tegishli, aziz insonlar. Yaratgan bizni bu olamga yuborar ekan, besh yumushga chorlaydi.

Birinchisi, qo'limizdan ko'p buyuk ishlar keladi, biroq bizni yaratgan sohibimiz Allohni unutmamak, uning aytganlaridan chetga chiqmasak bas!

Ikkinchisi, to maqsadga yetmagunimizcha hayotimizda ko'plab sinovlarga duch kelamiz. Irodasizlarcha ularga yengilmay, balki yengib o'tishimiz va kurashda davom etishimiz zarur. Muammosiz hayot yo'q, faqat matonat va sabr bizga yordam beradi!

Uchinchisi, kamchiliksiz inson yo'q. Faqat ularni vaqtida anglab, tuzatib borgan va xatolarni qayta takrorlamaydigan insongina bu dunyoda baxtga erishadi. To'g'ri, bizda o'chirg'ich yo'q, o'tgan ishlarni to'g'rilay olmaymiz, biroq kelgusida takrorlamalik uchun bizga ong ato etilgan, uni to'g'ri ishlata olsak bas!

To'rtinchisi, bir kasbni boshidan tutdingizmi, uni sharaflang va o'lda-jo'lda qilishga odatlanmang. Hunaringiz ortidan halol rizq toping. Yaratgan o'z ishini halol va mukammal tarzda bajaradiganlarni yoqtiradi!

Beshinchisi, unutmangki, siz – buyuk odamsiz. Faqat mehnat va harakatdan to'xtamang. Siz bajargan ishlar millionlab odamlarni qutqarsin, million yillar tillarda qolsin. Eng muhimi, bu dunyoda yaxshi nom qoldirishdek baxtga musharraf bo'ling!

YURAKDAGI NIHOLLAR

Badavlat bir insonning o'g'li yomon xulqli bo'lib, salbiy odatlarini hech tashlamas ekan. Boy o'g'lini tarbiyalash maqsadida uyiga aqlli bir ustozni taklif qilibdi. Ustoz uning muddaosini tinglab, yigitni yoniga olibdi-da, bog' bo'ylab sayrga chiqishibdi.

Ustoz yigitdan shu yerda o'sayotgan kichkina bir niholni yulib tashlashini so'rabdi. Yigit ikki barmog'i orqali niholni osongina ko'chirib olibdi. Shundan so'ng ustoz yigitga daraxt bo'lib ulguragan ko'chatni yulishni buyuribdi. Yigit zo'r berib, bor kuchini ishlatib daraxtni yerdan sug'uribdi.

– Endi esa manavinisiga urinib ko'r, – deya ustoz katta-kon va sertomir daraxtga ishora qilibdi.

Yigit qanchalik urinmasin, daraxt qilt etmasmish.

– Buning iloji yo'q, – deb tan olibdi yigit.

– Ana shunday! Bizdagi yomon odatlar ham ko'chatga o'xshaydi, – nasihat qilibdi ustoz, – avvaliga nihol, so'ng daraxtcha, keyin esa ulkan va bahaybat daraxtga aylanadi. Uni vaqtida qalbimizdan yulib tashlasak, ish oson kechadi. Vaqtini boy bergan sari esa u tomir boylab, butun tanimizni egallab boraveradi. Oqibat, istasak-da uni yurakdan sug'urib tashlolmaymiz.

Yigit bu gaplardan so'ng o'z xulqi haqida chuqur o'ylab ko'ribdi va qalbida unayotgan yomonlik ko'chatlarini vaqtida sug'urib tashlashga ahd qilibdi.

KICHIK XONIMNING KATTA O'YLARI

Yaponiyaning sehrli quyoshi Izumi Mizukiyaning yotoqxonasini o'zining zarrin nurlari bilan ilita boshladi. Quyoshning uyg'otishiga o'rganib qolgan qizcha ko'zlarini asta ochdi. O'ng tomonidagi ko'zguga tushib turgan yorug'lik Izumining yumilgisi kelib turgan qora ko'zlarida aks etib o'ynoqlardi.

— Ha, yaxshi, ana uyg'ondim, — dedi u besabrlilik bilan o'midan turarkan. Qiz ko'zlarini ishqalayotganidan, uning turganiga ishongan quyosh ham ko'zgudan g'oyib bo'ldi. Qizaloq oynaga qarab, qora, uzun sochlarini taray boshladi, doimgiday xayoliy „do'st“i bilan gaplashishga tushdi.

— Mening bitiruv kunimdan mamnunmisan? — u javobini kutib o'tirmay davom etdi. — Sening marosimga tashrif buyurishingdan juda xursandman. Ota-onam ham boramiz, deyishgandi. Agar bora olsalar... — uning yuz qiyofasi o'zgaradi, biroq xayoliga boshqa bir narsa kelgandan keyin yana sevindi. — Tanaka xonim, ya'ni o'qituvchimizning ayitishicha, men bugungi marosimda „kichik xonim“ bo'lar ekanman. U hali hech qachon bizni bu nom bilan atamagan edi.

Keyin u o'qituvchisining doim qizaloqlarga keragidan ortiq e'tibordaligini, xususan, qizlarga katta xonimlarga qaragandek qarashi haqida gapirdi. Izumi o'zining bitiruv qog'oziga tikildi. Unga „Diplom“ deb yozilgandi. Qiz uni yana bir qayta o'qib chiqdi.

„Tanaka yosh xonimlar maktabi shuni bildiradi: Izumi

mi Mizukiyo o'z majburiyatini tamamladi. Izumi birinchi sinfni tugatishi munosabati bilan ustoz Natsumi Tanaka tomonidan taqdirlandi.

Qizaloq barmoqlarini ushbu yaltiroq so'zlar bo'ylab yugurtirdi. O'zidan qanoatlangandek lablarida tabassum o'ynadi: „Hali ular mendan faxrlanishadi. Mening ismim qanaqa talaffuz qilinadi, bilasizmi? „I-zu-mi Mi-zu-ki-yo“.

Izumining xonasi katta, devorlari yog'ochdan yasalgandi. Mebellar orasidagi ko'zguni unga o'qituvchisi sovg'a qilgandi. Izumi deraza qarshisida o'tirishni xush ko'rardi. U kechalari osmonga qarab xayol surar, o'zini yapon bog'larida gullarning asal islariga to'la mayin havosini hidlab ko'rayotgan xonimdek tasavvur qilardi. Shu ko'yi uxlab qolgan qizning tushlariga ham o'sha manzara kirib chiqardi. Uyqusida jilmayayotgan qizaloq juda shirin ko'rinar. Ming afsus, ota-onasi bunday baxtni ko'rishga ulgurushmagandi-da.

Devorning narigi tomonida ota-onasi uxlab yotishardi. Izumi ehtiyotkorlik bilan zinadan tushib, oshxonaga yo'l oldi. Keyin isitkichni yoqish uchun tizzaladi. Burchakda turgan idishlarning yoniga borib, guruch oldi. Kichik oshxonaning o'rtasidagi stolga kerakli idishlar va choy qo'ydi. Keyin yana oyoq uchida kiyinish xonasiga kirdi. U kiyim javonini ochib, boshini sarak-sarak qildi: axir, bu yerda faqat maktab kiyimlari bor-ku. Endi u yosh xonim bo'lsa, bitirish marosimida bunday kiyimlarini kiyimasligi kerak.

Amallab kiyingan qiz stolga o'tirdi va ota-onasining uyg'onishini sabrsizlik bilan kuta boshladi. Endi u ham xonim, bugundan boshlab yosh bola emas. Hali ota-onasi shunday qizni o'tirganlaridan faxrlanishadi. Qarang-a, birinchi sinfni tugatibdi.

Ota-ona qizlarining nimagadir timirskilanib yurganini sezishdi, lekin ikkisi ham buning sababini so'ramadi. Izumi

ERTAKLAR OLAMI

Qadim zamonlarda...

U paytlarda buvim yoshgina, o'n besh yashar kelin bo'lib, birinchi marta qadrdon go'shasini tashlab, eri bilan mamlakatning sharqiy hududiga jo'nab ketgan edi. Bobom ham navqiron yigitcha edi o'shanda, uning yosh va go'zal xotini-yu bo'ksasiga osib olgan enli xanjaridan bo'lak boyligi yo'q edi.

Tevarak-atrof o'tib bo'lmas changalzor va o'rmondan iborat. Biroq qo'l qovushirib o'tirishdan foyda yo'q, pirovardida bobom daraxt kesib yer ochdi, to'nkalarni kovlab olib tashlab, ekinzor uchun joy hozirladi, buvim esa o'sha maydonda bog' barpo qildi. U birinchi bo'lib duryan daraxtini ekanan ekan...

— O'sha daraxt haliyam bormi?

— Bor. Bu mevalarni o'sha daraxtdan uzib keltirganman. Ana, tepaga qarang.

Biz bir-birimizga qarab oldik. Darhaqiqat, biz ana o'sha kexsa daraxt soyasida o'tirar edik. Chindanam uning allazonlarda ekanligi sezilardi: po'stlog'i qurib-qovjiragan va ko'pgina yerlari oqarib olapes holga kelgan, biroq tanasi hamon temirday qattiq hamda shunchalar yo'g'on ediki, biz, uch nafar bola qo'l ushlashib ham uni quchoq'imizga sig'dirolmaymiz. Uning g'adir-budur shoxlari tarvaqaylab o'sgan, yirik-yirik mevalari esa dag'al tikanli po'stloq bilan qoplangan edi.

mi „Balki, ular o'zlarini bilmaganga solib, keyin kutilmagan sovg'a qilmoqchi bo'lishayotgandir“, deb o'yladi. U ko'plab o'quvchilar orasida unga jilmayib, qo'l cho'zib turgan ota-onasini tasavvur qildi. Ulardan biror sado chiqishini kutib, umid qilib o'tiraverdi.

— Izumi! — onasining baland ovozi qizni cho'chitib yubordi. — Nega maktabingga ketmayapsan? Otang sezib qolmasidan tezroq keta qol, — jahli chiqqandek bo'ldi onaning.

Ko'zlari namlana boshlagan qiz esa boshini quyi soldi. — Men tayyorman.

„Onamning esidan chiqqandir“, deb o'yladi u.

Izumi yo'lga chiqdi. U ham yuzini yuvayotgan issiq ko'zyoshlari singari go'yo shamolda oqib borardi. Hech kim kichik xonimning o'ylari bilan qiziqmasdi. Qiz hayvonot bog'i qarshisida to'xtadi. U kichik xonimning birinchi kunini jonivorlar bilan o'tkazishga ahd qildi...

– Bundan chiqdi, daraxtning yoshi yarim asrdan oʻtgan ekan-da?

– Ellik olti yil boʻldi unganiga. U mening oyimdan bir yosh katta. Buvim unga hazillashib: „Bu duryan – sening katta akang boʻladi“, der edi.

An quyuq yashil yaproqlarga tikilib jim boʻlib qoldi. Negadir onasi esiga tushib ketdi. Bir vaqtlari onasi tirikligida u jajjigina qizaloq boʻlib, navnihol daraxt novdalarini ushlab alpang-talpang qadam tashlab yurishni oʻrganar edi. Keyinchalik ulgʻayib shu tarvaqaylagan daraxt soyasida dugonalari bilan oʻynaydigan boʻldi, oʻsha kezlari ular uchun bebaho boylik hisoblangan qat-tiq, qurib-qovjiragan yaproqlarni terar edi. Ammo Anning xotirasi nochor va uzuq-yuluq – onasi hali u qoʻgʻir-choq oʻynab yurganida vafot etib ketgan. U onasiga ikki tomchi suvdek oʻxshardi, otasi esa uni buvisiga tortgan, derdi. Rostini aytganda, bugun buvisi yoshligida qanaqa boʻlgan – tasavvur qilish qiyin. Nevaralariga doim yoshlanib turuvchi hasratli koʻzlari bilan boquvchi, kulganda tabassum qilyaptimi, ogʻriqdan ogʻzi qiyshayayaptimi, bilib boʻlmaydigan, oshini oshab, yoshini yashagan kampir: quruqshagan lablari yorilib ketgan, koʻzlari ich-ichiga chuqur botgan, ajin tilib tashlagan yuzi tund va ifodasiz. Anning boʻyi buvisidan qariyb ikki kalla baland edi. U yoshiga munosib kiyingan: och-sariq tor shimi oyoqlariga yopishib turibdi, koʻylagi keng, yengi shamolda hilpiraydi. Ilgari sochlarini kalta qilib kestirardi, hozir esa zamonaviy rusum boʻyicha yelkasiga tushib turadi. Koʻzlari ravshan, nigohi muloyim, yonoqlari nafarmon, yuzi tabassumdan yorishgan, u mavzunqad boʻlib, boshini xiyol yonga solintirib turibdi.

Men duryan daraxtiga bir karomat axtarayotgandek tikildim. Koʻnglimdan esa buvim aytib bergan rivoyat

oʻtardi. Uning maʼnosi hech qachon yodimdan chiqmasa kerak. Chunki u favqulodda taʼsirchan edi.

– Bir zamonlar oʻrmon yoqasida er-xotin yashar ekan. Kunlardan bir kun eri oʻrmonga oʻtin uchun shox-shabba olib kelgani boribdi-yu, oʻsha yerda unga yoʻlbars uchrab qolibdi. Orada omonsiz jang boshlanibdi, odam yirtqichga pichoq uribdi, ogʻir yaralangan ona yoʻlbars qochibdi. Odam qanday boʻlmasin, yirtqichning uyasini topib, uni oʻldirishga ahd qilibdi, negaki, agar shunday qilmasa, u oʻch olishi muqarrar ekan. Qonli izlar uni yoʻlbars yashaydigan gʻorga olib boribdi. U yirtqichni oʻldiribdi va uning jasadini oʻzi bilan olib ketibdi. Yangi tugʻilgan yoʻlbars bolasi onasini qayoqqadir olib ketishayotganini koʻrib, uning ortidan ergashibdi. Oʻlgan yoʻlbarsni uyiga olib kelgan odamzod uni hovli oʻrtasiga tashlabdi-da, xotiniga: „Senga sovgʻa keltirdim, terisini shilib ol!“ deb qichqiribdi. Xotini chiqib qarasa, hovlida oʻldirilgan yoʻlbars murdasining bagʻrida kichkinagina bolasi hadeb uning qorniga suykilib ochlikdan angillayotgan emish. Rahmi kelgan ayol koʻkragini sogʻib, sutini yoʻlbars bolasiga tutibdi. Shu tariqa yoʻlbarscha oʻzini siylayib rahm qilib boqayotgan „enaga“ qoʻlida unib-oʻsibdi. U bahaybat va yovuz boʻlib ulgʻayibdi. Eri, biron kor-hol roʻy bermasin, deb uni oʻldirmoqchi boʻlibdi, biroq oʻzi tugʻmagan boʻlsa ham, oq suti bilan boqqan xotiniga achinibdi. Unga tegmabdi. Ayol yoʻlbarsni oʻrmonga qoʻyib yuboribdi. Yirtqich boʻlsa ham, yoʻlbars boqqan „enaga“sini unutmadib, uni sogʻinib, uzoqdan boʻlsa ham koʻrish uchun har kuni uy-lari atrofiga kelar, lekin yaqin borishdan choʻchir ekan. Uning yoniga ayolning oʻzi borarkan, shirin-shirin gaplar bilan uni erkalarikan. Eri esa xotini baʼzan qayoqqadir borib kelayotganini sezib qolibdi-yu, birov bilan oʻrmon-da uchrashyapti, deya oʻylab rashk qilibdi. Xanjarini olib

xotinining izidan boribdi, changalzorda yo'lbarsni ko'rib qolib, o'sha zahoti unga tashlanib, o'ldiribdi. Yo'lbars qoni to'kilgan yerda daraxt o'sib chiqibdi. Uning mevallari ko'rinishidan badburush, buning ustiga tikonli po'stloq qoplagan, mag'zi esa shirin, xushxo'r, ona suti singari xushbo'y ekan.

Biz uchalamiz keksa duryan daraxti ostida o'tirar ekanmiz, go'yo yaproqlar shamolda shitirlab, mana shu ko'hna afsonani aytib berayotgandek tuyulardi. Chirildoqlarning bir maromdagi, zerikarli va toliqtiruvchi chirillashi bamilib buyruq berilgandek birdan to'xtadi va bog' odatdagidan boshqacha, g'ayrioddiy va sirli sukunat og'ushiga cho'mdi. Bir necha lahzadan keyin hasharotlarning ko'rinmas guruhi qanday to'xtagan bo'lsa, xuddi shunday nogohoniy holatda bisotidagi yagona, hasratli kuyini boshlab yuborishgan ediki, biz seskanib tushdik. Men, to'g'risini aytсам, ularni hech qachon ko'rmaganman. Biz, Saygonning tub aholisi, ular haqida faqat kitoblarda o'qigandik. An ko'zlarini ola-kula qilib:

– Nahotki ko'rmagan bo'lsang? – deb so'rab qoldi. – Senga uch-to'rttasini tutib beraymi? Ko'rging kelyaptimi?

– Qanday tutib berasiz?

– Bu juda oson. Chirildoqlar juda balandga chiqib olishgan bo'ladi, shuning uchun uzunroq tayoq olib, uchki qismidan bir qarichini non daraxtining shirasiga botirasan va yuqoriga – g'uj-g'uj chirildoqlar orasiga sekin ko'tarasang bas, marra seniki. Besh-o'ntasining qanoti tayoq uchiga yopishib qoladi – hech qanaqasiga qochib qutulolmaydi.

Biz tayoq topib, qaysi daraxtda hasharotlar ko'proq to'planganini aniqlash uchun boshimizni orqaga tashlab qidirgancha bog' bo'ylab ketdik. Har qancha baqrayib tikilganim bilan hech narsa ko'rolmadim. Hayotingda bir

marta ham ko'rmagan narsangni qanday tanishning mumkin? Buning ustiga ko'z oldimda xol-xol qizg'ish-qora dog'lar chaplashib ketgandi. Holbuki, ular „ajdaho ko'zi“ning pishgan g'ujumlari edi. Ular go'yo, meni uzib yesang-chi, tatib ko'r, afsus qilmaysan, degan kabi boshimiz uzra shitirlar, yelkalarimizga urilardi. Men ularning taklifiga qarshi borolmay chirildoq tutishni An bilan Lienning o'zlariga havola qildim.

– Qara, naqadar qo'rqinchli ular!

– Nega endi, aksincha, judayam bejirim ular!

Lien shoxlarni har tarafga surib, qo'llarini uzatgancha mening yonimga kelardi. Uning do'mboq, pushtirang kaf-tida bolaridan jindekina yirikroq hasharotlar g'imirlardi. Men ularga sinchiklab razm soldim. Qiziqadigan joyi yo'q.

Shu asno qosh qoraydi. Kuchsizgina shamol qo'zg'aldi. Bog'cha jonlandi, yaproqlar yana ko'hna rivoyatlar hikoya qilib berayotgandek shiviray boshladi. Men ko'zlarimni yumdim va o'zimni xuddi ertaklar olamida yurgandek his qildim. Buvim aytib bergan afsona va rivoyatlar xotiramda jonlanib, meni go'yo mo'jizakor hamda sirli olis o'tmish sari yetaklardi...

Men kutilmaganda yonginamda yangragan ovozlardan hushimga keldim. Ko'zimni ochsam, yana XX asrdaman. An notanish bir yigit bilan gaplashardi:

– Biz ertalabdan beri shu yerdamiz.

Ular mening yonimga kelishdi, men o'rnimdan turdim, ular bilan salomlashdim. Xay – o'sha yigitni shunday deb atashardi – avval menga boshdan oyoq razm solib chiqdi, keyin o'girilib Lienga diqqat bilan tikildi. Biz haqimizda, ikki tomchi suvdek bir-biriga o'xshaydi, deb bekor-ga aytishmas edi, shekilli. Biz ham notanish odamdan ko'zimizni uzmasdik: oq oralagan sochlari silliq taralgan, yuzida qahrli ifoda zuhur etgan, ko'zlari jiddiy, o'zi qotma,

shuning evaziga tik ko'rinar, egnida eski, dazmollangan ko'yalak, moshrang shimi to'zigan... Lien yana bir bor unga qaradi-da, qulog'imga shivirladi:

– Biror kor-hol bo'lganga o'xshaydi.

Lekin u bizga boshqa ahamiyat bermadi. An bilan savol-javob qilgancha uy tarafga yurdi. Biz ularga ergashdik.

Bog'da tun cho'kkani tezroq seziladi. Uydagi chiroqlarni yoqishdi. Biz kechki ovqatga o'tirdik. Lien baliq qaylasini qanday tayyorlashayotganidan xabar olgani oshxonaga chiqib ketdi, An esa menga xayolchan ovozda dedi:

– Agar o'zingizni yaxshi tutsangiz, bugun Xay amakining g'alati tarixini aytib beraman.

Men tushunolmadim, kim o'zi bu Xay, qarindoshmi yoki oddiygina tanishmi? Unga yaqin odamdek muomala qilishyapti-yu, lekin begona bo'lsa kerak. To'g'risi, u menga inson sifatida yoqdi, shuning uchunmi, u bilan gaplashgim keldi.

– Amaki, biz tomonlar ertak, afsonalarning koni ekanini bilsangiz kerak. Har bitta daraxt, mevalarning o'z afsonasi, kelib chiqish tarixi bor. Men bir maqolni ko'p eshitganman: „Har irmoqning manbayi bor, har giyohning ildizi“, lekin rosti, buni endigina tushunib yetgandekman.

Xay yovshanga o'xshagan maysaning uchidan uzib, menga uzatdi:

– Giyohlar bilan ham bog'liq qanchadan qancha naqlar bor. Mana, masalan, bunday satrlar mavjud:

*Falakda charx urib uchar chuchuk xantal,
Yovshan pastda, zamin dardi bilan yashar.*

– Darsda yodlaganmiz shu misralarni. Esimda qolgan. „Maqollar, matallar va xalq qo'shiqlari“ degan kitobda.

72

Yoki mana bunday afsona bor: „Bor ekan, yo'q ekan, bir odam bo'lgan ekan. Bir kuni u o'rmonga ketib, qaytib kelmabdi. Uyda yosh xotini, to'rtta bolasi va keksa onasi qolibdi. Yosh-yosh bolalar ovqat yeyman, deb baqirisharkan, kampir nolirkan, ajalim yetmasdan bir piyola bo'tqa beringlar deb, uyda esa hech vaqo yo'q ekan, hatto bir dona guruch qolmabdi. Nachora, yosh juvon qishloq oqsoqolining huzuriga borib, qarzga guruch so'rabdi, oqsoqol uni ko'zdan kechiribdi-da: „Ering o'lib, kechasi yolg'iz yotganda sovuq yemayapsanmi?“ deb so'rabdi beyhollik bilan. Juvon uning sha'niga har xil gaplar aytib, qochib ketibdi. Uyiga kelsa, yana bolalar yig'layotgan, kampir zorlanayotgan ekan, ichkariga kirmabdi, ortiga ravona bo'libdi. Yurib-yurib qishloqni aylanib chiqibdi, oxiri yana o'sha oqsoqolning uyiga kelishga majbur bo'libdi. Tishini tishiga bosib, ichkariga kiribdi... U yerdan bir xalta guruch bilan qaytib chiqibdi. Qishloq ko'chalari oralab kelayotganda, hamqishloqlari uning ortidan g'iybat qilishibdi. Ayol boshini egib, tezroq uyiga yetib olish uchun shoshilibdi. Yo'lda ketyapti-yu, ko'zlaridan shashqator yosh oqarmish. Ko'zlaridan oqqan yosh tomchilari tushgan yerda tashqi tomoni yam-yashil, ichki tomoni och siyohrang, xushbo'y, ta'mi achchiq giyohlar o'sib chiqibdi“.

Lampa chiroqning nuri hovlimizni arang yoritardi. Bog'ni zulmat qopladi. Shamol zo'ridan baland daraxtlar chayqaladi, ba'zan-ba'zan chirildoqlar va qora chigirtkalarining chirillagani eshitaladi. Lien bir nima degandi, o'z xayollarim bilan band bo'lganimdan eshitmadim. Xay amaki kulib yubordi. U boshmaldog'ida qalinroq sigarani yoqib, huzurlanib ichiga tortdi, so'ng og'zidan halqa-halqa tutun chiqardi.

– Hozirgi yosh avlod fransuz mustamlakachilarini tushida ham ko'rmagan, ular ulg'ayganda amerikaliklar bilan

73

bo'lib o'tgan urush ham tugagandi. Xalqimiz tarixi sizlar uchun bir ertakdek gap. Ishonishingiz amimahal. Mayli, endi yotib uxlang, vaqt allamahol bo'ldi, men ham borishim kerak.

Xay amaki xayrlashib jo'nab ketdi. Bog'dagi daraxtlarning shoxlari yengilgina silkinib, oyoq ostidagi gilyohlar shirlagancha ortidan kuzatib qoldi. Bir yo ikki ertak yoxud rivoyat bilan hali-veri tinchimasligimizga ko'zi yetgan An Xayning boshidan o'tgan voqealarni gapirib berdi.

— Janubdagi yerlarimiz ozod qilingan yili men o'n sakkiz yashar edim, shundan oxirgi o'n yilni evakuatsiyadan so'ng otam bilan Saygonda o'tkazdik. Ittifoqo, bir kuni buvimni ko'rgani bordim. U yerlarni ko'rmaganimga ancha bo'lgandi, ammo-lekin bolaligimdagi ko'p narsalar o'zgarib ketgan ekan. Qishloqqa yetmasdan beriroqdagi chorrahada harbiy kiyimdagi bir yigitni ko'rdim. U xuddi meni kutib turgandek tuyuldi. Men nima qilishimni bilmay qo'rqib, xavotirga tushdim. U ismimni, qayerda tug'ilganimni, otam bilan onam, buvim bilan bobom kimligini so'radi. Ochig'i, uni soqchi deb o'ylab, har bitta savoliga muloyimroq javob berishga harakat qilardim.

— Ha, shunday... muhtaram soqchi, ha, muhtaram soqchi...

U gapimni bo'lib:

— Meni amaki degin, tushundingmi, amaki, — dedi samimiy ohangda. — Men asli shu yerlikman, bu yerdan ketganimga sen hali tug'ilman eding. Lekin onangga judayam o'xshar ekansan. Uzoqdan ko'rib, avvaliga ishon-gim kelmadi, yaqinroq kelganingda yanglishmaganimni sezdim. Nechchiga chiqding?

— O'n sakkiz!

— Men ketayotganimga onang ham endigina o'n sakkizga kirgandi. U mana shu chorrahada meni kuzatib qo'ygan,

ortimdan qo'l silkib xayrlashgan edi... Qara... Vaqtning o'tib ketishini. Onang yaxshimi, sog'lig'i qalay?

— O'n yil bo'ldi onam vafot etganiga.

— Eh-hey...

Uning hayratomuz, shu bilan birga dardli ovozdin yuragim siqildi. Onam vafotidan so'ng bu tomonlarga endi kelishim, tavba, birinchi uchratgan odamim u haqda hijjalab so'rasa-ya!.. U ham mayli, lekin uning ko'ksidan otilib chiqqan xo'rsinish aralash nadomat bunchalar kuchli? Kim u? Men uning haliyam yoshlik chog'idagi salobatini eslayotgan azamat yelkalari, ma'noli ko'zlariga ko'z qirimbilan nazar soldim. U churq etmadi, men xayrlashib, yo'lga tushdim va uch-to'rt qadam yurgach, o'girilib qaradim. U hamon qimir etmay haykaldek qotib turar, egnidagi eski, rangi o'ngib ketgan chang harbiy kiyimi bu alfozda qotib turishiga o'zgacha bir mazmun, ko'rk baxsh etardi, u mening ortimdan hayrat va kuchli iztirob ichida termilardi.

— Amaki, menga yana bir nima demoqchi edingizmi?

— A... yo'q, yo'q. Sen xuddi onangga o'xshab qadam tashlar ekansan.

Uyga kelgach, buvinga o'sha notanish kishi haqida oqizmay-tomizmay gapirib berdim. Buvim uning kim ekanligini aniqlay olmadi, bo'lmasa, uzoq-yaqin qarindoshlarimizning hammasini bir boshdan eslab chiqdi.

Oxiri bir nimani esladi-yu, anchagacha menga aytishga ikkilanib turdi, barmoqlarini bukib, o'tgan yillarni o'zicha bir nimaga qo'shib chamaladi. So'ng gap ochdi:

— Qo'shni qishloqda Shau Vang Rong degan odam bo'lardi... U bobongga o'xshab qo'riq yerlar ochardi. Juda yaxshi odam edi, boy-badavlat bo'lishdan ko'ra chin inson bo'lishni afzal bilardi. U ertaroq uylangandi, bitta o'g'li bor edi. Ismi Xay Dien. Esimda, o'sha yili keksha Shau biznikiga tashrif buyurgandi, qizimizga sovg'ini bo'lib, urf-odatlarimiz-

QAQNUS RIVOYATI

- Salom, professor... Siz... Sizni kutirib qo'ymadimmi? Nin cho'chib boshini ko'tardi. Mutolaa qilmasdan oldin u eshikni lang ochib qo'ygandi. Ish stolidan zina kaftdek ko'zga tashlanar, demak, bitta-yarimta kelsa, u darhol sezgan bo'lardi. Bu qiz qanday qilib bildirmasdan kirib keldiyan? Qiz ichkariga kirishini ham, kirmasligini ham bilmay ostonada turib qoldi, uyalinqiragandek yerga boqdi.
- Keling, xizmat... Menda ishingiz bormi?
- Men sayyohlarga xizmat ko'rsatish kompaniyasidanman... Siz arxeologiya institutidan kelgan professor Nin bo'lasizmi?

Qiz hamon o'zining bejirimgina oq sumkasidan ko'zini olmay gapirardi.

– Ha, kiring, marhamat. Men nima uchundir yigitlardan yuborishsa kerak, deb o'ylabman.

Qiz ohista, tovush chiqarmay xonaga kirdi. Sochlari chiroyli turmaklangan, egnida kalta oq ko'ylak bilan yashil shim, tagcharmi qalin shippak kiyib olgan. Yoqimtoygina, tengdoshlaridan zarracha farq qilmaydi.

Nin o'rnidan turib piyolaga choy quydi. Qiz stulga omonatgina o'tirdi.

– Xo'sh, oldin tanishib olaylik, ismingiz nima?

– Ton Tieu Fiong. Oddiygina Fiong¹ desangiz ham bo'ladi.

¹ Fiong – ayollar ismi, qaqnus degani.

ga ko'ra sovg'a ko'tarib keldi. O'g'liga qizimizning qo'lini so'radi. Xullas, rozi bo'ldik, to'yni qishda qiladigan bo'ldik. Ana shunda urush boshlanib qoldi. Xay tengdoshlari bilan jangga ketdi, ko'rib turganingdek, endi kepti. Bchora onang o'n bir yil kutdi uni. Qizlarning qismati shu ekan. Bobong uni otangga turmushga berganida, u o'tiz yoshga chiqib qolgandi. Iloj qancha? Hay, shuncha kutgan-da ham kelmagan bo'lsa, yana qancha kutadi? Mana, u keldi. Faqat o'ttiz yildan keyin. O'sha chorraha, o'sha ovoq, o'sha qadam tashlashlar, o'sha o'n sakkiz yosh... Biroq kuzatgani chiqqan nozanin tiriklar orasida yo'q, bugun qarshisida turgan qiz esa uni tanimaydi. Ko'ryapsanmi, vaqtning tez o'tishini, lekin u shafqatsiz...

An jimib qoldi, biz ham qimirlashga istihola qilgandek sukut saqlab o'tirardik. Hech birimizning uyqumiz kelmasdi. Men qorong'ilik og'ushidagi bog'ga ko'z yugurtirdim. Qirol Xung Viong sulolasining shon-shuhratiga guvoh bo'lgan palmalar, muqaddas kekso duryan, non daraxtlari... Yaproqlar bamisoli o'z taassurotlarini o'rtoqlashayotgandek ohista shivirlaydi. Ertaga qanaqa daraxtlar o'sib chiqadi-yu, ular ertaklar bog'iga kelganlar uchun qanday rivoyatlarni hikoya qilib berarkan?

Nin bir haftadan beri Xyueda¹ edi. U qadimiy qal'a bilan maqbaralarni tadqiq qilish uchun kelgandi. Tabarruk qadamjolarni asrash davlat idorasi Sayyohlarga xizmat ko'rsatish qo'mitasidan yo'lboshlovchi – ekskursovod yuborishni so'ragan edi. Bu qiz shuning uchun uning huzuriga kelgan bo'lishi kerak.

Qiz bu haqida so'ragandan so'ng Nin muloyimlik bilan maqsadga o'tdi.

– Menga nima yordam berishingiz mumkin?

– O'zim ham bilmayman... Bu sizga bog'liq, ustoz, men Daynoy qal'asini, maqbaralar, ibodatxonalar, xulas, shu yerda joylashgan ko'pgina tarixiy obidalar tarixini yaxshi bilaman. Hammasini birma-bir sizga ko'rsatib, ular haqida hikoyalar-u rivoyatlardan tortib, o'tmish olimlarining taxminlarigacha aytib bera olaman. Sayo-hatchilar guruhiga mo'ljallangan dastur darajasida, albatta.

Nin bir zum o'ylanib qoldi. Sayyohlar uchun tuzilgan umumiy ma'lumotlarni o'zi ham yaxshi biladi. Ekskursovoddan naf bormikan?

– Nima ham derdim, juda soz. Qachon boshlaymiz bo'l-masa?

– Qachon desangiz o'shanda, ustoz. Bugun desangiz bugun...

Qizning dangal ovozi bo'yagi ikkilanish, hadik endi sezilmasdi... Qora ko'zlari tik boqar, tortinchoqlikdan asar ham qolmagandi.

Qiz manglayiga tushib turgan kokilini tuzatish uchun qo'lini ko'tardi. Bu tabiiy, shu bilan birga zebo harakat professorga haddan ziyod tanish tuyuldi. U havo yetmay, boshi aylanayotganini his qilib, shartta o'rnidan turdi-da, bazo'r qizga bosh chayqadi.

¹ Xyue – Vyetnamning qadimiy poytaxti.

– Ha yo'q, Fiong, bugun tanishib oldik. Ertaga ertalabdan ish boshlaymiz, bo'ptimi?

Fiong xayrlashib xonadan chiqib ketdi. U boya nogahoniy paydo bo'lganida qanday sokin va tovushsiz kelgan bo'lsa, ketishi ham shunday edi. Nin uni kuzatib qo'ydi-da, yana joyiga kelib o'tirdi. Lablarida o'ychan tabassum jilvalandi.

* * *

Ninning ko'z o'ngida ikki tarafida bargi enli bahaybat daraxtlar qad rostlagan Le Loy¹ shohko'chasi namoyon bo'ldi; bu daraxtlarning shoxlari bir-birlariga shunchalar chirmashib ketgan ediki, azbaroyi yam-yashil devor deysiz. U o'ziga o'zi gapirgandek, lekin eshitilarli ovozda:

– Bir zamonlar bu katta ko'cha Jyul Ferri² deb atalardi, – deya g'udrandi.

Uning xotirasidan o'quvchilik davri kino tasmasidek lip-lip o'ta boshladi. Xyue, erta tong, havo salqin, lekin musaffo; o'quvchilar uzundan uzun, egri-bugri yo'llardan shoshilmay ketishmoqda; mana, ular Muattar daryoni ohista suzib o'tayotgan solda bir-birlariga suyanib o'tirishibdi. Daryo sathini quyuvq tuman qoplagani uchun go'yo sol allanechuk sirli bulutlar uzra sirg'alib borayotgandek tuyuladi, qirg'oq qaysi tarafda ekanini ham bilib bo'lmaydi... Txiafudan paromda kechib o'tishlar... Elas-elas danbau³ sadolari eshitiladi... Qalin daraxtlar ortida noma'lum qo'shiqchi ko'hna va go'zal poytaxt haqida kuylaydi... Pol Berta ko'chasida qadam tashlab borayotgan qizlarning binafsharang ko'ylaklari beorom hilpiraydi... Bularning

¹ Le Loy – mamlakatni Xitoy feodallari zulmidan ozod qilishda qo'zg'olon-ga yetakchilik qilgan Vyetnam xalq qahramoni.

² Jyul Ferri – Fransiyaning 1880–1885-yillardagi bosh vaziri.

³ Danbau – bir torli milliy musiqa asbobi.

orasida eng kuchli, o'chmas taassurot qoldirgani – Boy Xoan ismli qizning siy mosi... O'lis yillar to'zonida har qancha g'ubor bosgan bo'lsa ham, ko'ngil osmonida hamon ni tal'atining tarovati o'chmas yulduz shu'lasidek hamon porlab turibdi. Mana shu ko'chalar tarvaqaylagan bahaybat daraxtlar kabi yuragida bir umr saqlanib qolgan.

Nin boloxonaning lang ochiq derazasi yonida kitob o'qib o'tirgan o'sha dilbar oqshomlarni sira esidan chiqarolmaydi. Shu yerdan devor bilan o'ralgan, darvozasi oldida ganchdan ishlangan ikkita norval¹ o'rnatilgan hovli kaftdek ko'zga tashlanardi. Peshayvonda, naqshinkor yog'och karavotda sochlari shalola yanglig' ko'ylagining etaklariga to'kilgan bir nozanin o'tirardi. U nilufarning donador urug'ini epchil va nafis bir harakat bilan yuvar, vaqti-vaqti bilan boshini ko'tarar va Ninning o'ziga tikilib turganini ko'rib, o'sha zahoti ko'zini olib qochar, yuziga nimtabassum yugurar, shunda yonoqlarida chiroyli kulgichlar paydo bo'lar edi.

Av gust inqilobining jo'shqin kunlari Nin Boy Xoanni adabiy kechalar, odam gavjum yig'inlarda tez-tez uchratib turardi. Nin doim yaqinroq borishga talpinardi, yigitchaning xayolchan tikilishlarini sezgan Boy Xoan ko'zlarini yashirar va o'ziga xos harakat bilan manglayiga tushib turgan sochlarini tuzatib qo'yish bahonasida nigohini undan olib qochar di.

– Ustoz, sizdan bir narsani so'ramoqchiydim, nima uchun o'zingizni aynan arxeologiyaga bag'ishlagansiz? Fiongning bu savolidan Nin sergak tortdi va xotiralar ummonidan chekindi.

– Nima uchun deysanmi? Sababini senga ayt sam, ancha yillar oldin, taxminimcha, chamasi, o'ttiz yillar avval ko'nglimda bir orzumi, umidmi tug'ilgandi: o'shanda men o'tmish xayollari bilan yashardim.

¹ Norval – tumshug'ida shoxsimon tishi bo'lgan dengiz hayvoni.

Qiz tushundim, degandek bosh qimirlatdi va jilmayib qo'ydi.

– Sen-chi? Sen nima jin urib bu sohani tanlagansan?

– Chunki men yoshligimdan odamlarga nafosat, o'tmish madaniyati haqida hikoya qilib berishni yaxshi ko'rardim. Ana shu istagimni amalga oshirish uchun faqat arxeologiya yordam berishi mumkin, deya ishonaman.

– Sen shu yerlikmisan?

– Ha.

– Buni qarang-a! – deb yubordi Nin, nega bunday deganini o'zi ham bilmasdan.

– Daynoyga yuraymi? – deb so'radi haydovchi unga yuzlanib.

Nin boshi bilan tasdiqladi. Mashina chorrahada burilib Fusuan ko'prigi sari o'r lay boshladi. Qiz xayolga cho'mdi. Nin ko'z qiri bilan uning yoqalari keng ochilgan bo'yni, xushbichim iyagi va nim ochiq lablariga tikilib qarar ekan, bir nimani eslagandek bo'ldi.

– Bir paytlari Xyueda aozay¹ kiyish rasm edi, ko'rib odamning ko'zi yashnardi, hozir kamdan kam ayollar bunaqa kiyinishadi, attang, – deya ko'ngliga kelgan gapni aytdi Nin.

– Sayyohlarni biron yerga olib boradigan bo'lsam, siz aytgandek aozay kiyaman. Bugun siz bilan qadimiy qal'a xarobalarini ko'rishga ketyapmiz. U yerda tizzagacha yetadigan o't-o'lanlar o'sib yotibdi, tikanli giyohlar ko'p. Shoyi ko'ylak kiyib bo'lmaydi, hash-pash deguncha ko'ylak rasvo bo'ladi...

– Juda ehtiyotkor ekansan-ku! Lekin kim majbur qilyapti seni qo'rg'onga borishga? Agar zarurat tug'ilsa, men o'zim uddalayman. O'zingga malol keladigan ishini qilma, meni bir oddiygina sayyoh deb o'ylagin, xo'pmi?

¹ Aozay – Vyetnam ayollarining milliy libosi.

Fiongning chehrasida norozilik zuhur etdi:

– Menga ekskursiya topshirilgan, deb o'ylayapsizmi...
Meni sizga ko'maklashish uchun yuborishgan. Demak, qayerga desangiz o'sha yerga boraman, ustoz!

Qizning qiyofasida bunchalik qat'iyat va o'jarlikni ko'rib, Nin o'zini kulgidan to'xtatolmadi.

Mashina Xiennyon darvozasi oldida to'xtadi. Nin bilan Fiong mashinadan tushdilar. Haydovchi mashinani burib, ulkan banyan daraxti ostiga eltib qo'ydi. Fiong sumkasini yelkasiga tashlab, soatiga qaradi:

– Mashina bizni chorrahada o'n besh daqiqa kutadi. Vaqtimiz oz, shoshilishga to'g'ri keladi, ustoz.

Qiz shunday dedi-da, oldinga o'tib yo'l boshladi. U tez yurar, biroq ajabo, har doimgidek qadam tovushlari eshitilmas edi. Nogahon Boy Xoanning yengil odimlashlari Ninning yodiga tushdi.

– Sekinroq yur, Fiong, bunaqa shoshmagan-da! – dedi Nin va kutilmagan savol og'zidan chiqdi: – Sen chindanam Xyueda tug'ilganmisan?

– Nimaydi, ustoz?

Fiong to'xtab o'girildi, uning ko'zlari hayrat-la boqardi.

* * *

Tug'ilib-o'sgan shaharlariga borib kelgan professorning tengdoshlari: „Ilgarigi Xyuedan asar qolmagan“, deyishardi. Bolaliliklari o'tgan Amxon maydoni buzilib ketmagan bo'lsa ham mutlaqo tanib bo'lmasdi. Odamlar, shahar osmoni, hatto dov-daraxtlar ham o'zgarib ketgandek tuyulardi. Haliyam nomi Xyue bo'lgani bilan uning o'ziga xos, betakror qiyofasidan nom-u nishon yo'q edi.

Nin tanish-bilishlarining gaplarini jimgina eshitardi-yu, biroq ishonmasdi. Bu shahar uning ota makoni emasdi, u boshqa yerda tug'ilgandi, biroq beg'ubor bo-

lalagi shu yerda o'tdi, birinchi muhabbatning mast qiluvchi sharobini shu maskanda totib ko'rdi, qaynoq yoshligining bebaho damlari xazon yaproqlari yanglig' shu shahri azim tuprog'iga ko'mildi. Bu yerlarni tark etib ketgach, shuncha yillar ichi yashnoq gullarga burkangan „Oq yo'lbars“ ko'prigida o'tkazgan nurli oqshomlarni, chirildoqlarning tinmay chirillashini xotirlamagan biror kunini eslolmaydi.

Mana shu o'tgan davr – o'ttiz yildan ziyodroq vaqt ichida shimoliy hududlarda yer qatlamlarini qazib, qadimiy inshootlar: Koloa, Xoala, Nyamak, Nyaxo qo'rg'onlari tarixini o'rgandi. Har safar yangi ishga qo'l urar ekan, kun kelib, albatta, Xyueda ham arxeologik qazishmalar olib borishiga umid qilardi.

Mana, nihoyat umidlari ro'yobga chiqdi.

Arxeologning beqonim hayoti Ninni bu qadimiy shaharga keltirib tashladi. U tinchligini o'g'irlagan yakkashoxlar qo'riqlayotgan uyni izlab topdi.

Uyga olib boradigan so'qmoq buzilib, o't-o'lan o'sib ketibdi. Lekin boshqa jihatlari o'sha-o'sha: nafs naqsh bilan chizilgan parda, salqin ayvondagi yo'nib ishlangan yog'och so'ri. O'tgan o'ttiz yil badalida buyumlar eskirgan, ammo ulardan birortasining o'rni o'zgarmagan. Uning hayotida esa ko'p o'zgarishlar ro'y berdi. Peshonasi sho'r ekan, mehribon, suyukli rafiqasi urush yillarida halok bo'ldi. U o'ttiz yil avvalgidek intizorlik va umid tuyg'ulari bilan Boy Xoan haqida o'ylamaydi, lekin o'tmishni xotirlar ekan, jon-dildan unga baxtli umr tilar edi. Nima bo'lgan taqdirda ham, yoshi ulg'aygan sari qadrdon go'sha, o'quvchilik yillari, yoshlik davrini ko'p eslaydigan bo'lib qolgan...

Nin eshikni taqillatdi. Eshik zo'rg'a ochildi. Ostona-da o'rta bo'yli ayol paydo bo'ldi, u egniga kalta ko'ylak kiyib olgan edi. Ozg'in, horg'in chehrasini ajin tirnagan. Ayol Ninga diqqat bilan razm soldi. Biroq ro'parasidagi

– Charchayman, bunaqasi bo‘lib turadi. Haftalab tik oyoqda yuraverganingda bilmay ham qolasan charchaganingni... Oyoqlaring qaqshaydi, poyabzalning yirtilib ham ketadi ba‘zan. Lekin – zerikmaganman hech qachon.

Gapirayotib qiz beixtiyor barq urib ochilish arafasidagi g‘unchani uzib oldi, biroq novdasida bo‘rtgan o‘tkir ignalar barmog‘iga kirdi-yu, darhol ulotirib yubordi va dastro‘molini olib barmoqlarining yumshoq yerlarini artdi.

Ularning o‘rtasida yotsirash sezilmasdi. O‘zaro hamkorlik ularni yaqinlashtirgan, shuning uchun Fiong o‘zini ancha yengil va ochiq-oydin tutardi.

– Bilasizmi, ustoz, ilgari men biram uyatchan, tortinchoq edim. Dongkhandagi maktabda o‘qiganman, u yerda, asosan, qizlar o‘qirdi. Ikki-uchta qiz o‘rtoq bo‘lib yurardik, shuning uchunmi, ko‘pchilikning ichiga kirsam, odamlarning savlati bosarmidi, ishqilib o‘zimni yo‘qotib qo‘yardim. Endi ish boshlagan kezlirim ham boshimni ko‘tarolmas, tuflimning uchidan ko‘zimni sira uzolmas edim.

Qiz sharaqlab kuldi.

– Haliyam shunaqamisan?

– Yo‘g‘-a, avvaliga nimasi yomon bu odatimning, deb shunga ko‘nikmoqchi ham bo‘lganman, undan qutulish o‘rniga yaxshi tomonimni axtardim. Keyin vaziyat taqozosi bilan o‘zimni nisbatan dadilroq va erkinroq tutishni o‘rgandim. Ishim ravon, mantiqan asoslab gapirishni taqozo etardi, shunga o‘rganish uchun o‘zimcha mashq qildim. Uyda toshoyna qarshisida turib olib, fasohat bilan gapirish, odamlar e‘tiborini jalb qilish sirilarini, umuman, qiziqarli hikoya qilishni o‘rgandim. Natija yomon bo‘lmadi. Hozir avvalgidek tortinmayman. Fikrimni jamlab xotirjam holda sayyohlarni qiziqitiradigan rivoyatlar, latifalar aytib beraman. Har bitta yodgorlik yonida gapirish uchun o‘n daqiqa ajratilgan bo‘lsa-da, dasturidan chiqib ketishdan

cho‘chimaydigan bo‘ldim. Suhbatni xalq afsonalari bilan boyitaman. Menimcha, o‘z ishimni yaxshi ko‘rganim sababli shularga erishdim.

Qaytayotgan yo‘llari yana Fusuan ko‘prigi orqali o‘tardi. Muattar daryosining yashil suvlari tayanch ustunlar atrofida o‘rama hosil qilib, shoshilmay oqardi. Mashina oynasidan sarin, xushbo‘y shamol yopirilib kirardi.

– Aybga buyurmasangiz bir gap aytaman, ustoz, – dedi Fiong va sadafdek tishlarini yaraqlatib jilmaydi.

– Xo‘sh, gapiraver.

– Yuvinayotgan chog‘ingizda men sizning daftarlaringizni ko‘rib, bir necha sahifasini o‘qib chiqdim. Nazarimda, noaniq, chalkash ma‘lumotlar ko‘p.

– Kim aytdi senga ularni o‘qisin deb? – dedi Nin qovog‘ini uyib.

– Eshiting, masalan, siz Vanniyan maqbarasini qurish uchun har kuni uch mingdan ziyod ishchi kuchidan foydalanilgan, deb yozibsiz. Menimcha, uch ming emas, o‘ttiz mingta bo‘lsa kerak.

– Qayerdan topding bu ma‘lumotni?

– Bu xususda og‘zaki rivoyatlarda aytilgan. Afsonalarning birida baxtiqaro hammollar haqida shunday hikoya qilinadi: „O‘ttiz mingdan ziyod benavo, ochlikdan sillasi qurigan, ro‘shnolik ko‘rmaganlar zalvorli xarsanglarni yelkalarida tashir, ohaktoshlarni maydalar edilar...“ Men hozir shu raqam tilga olingan boshqa, yanayam ishonchliroq manbalarni izlayapman. Bunday olib qaraganda ham, tosh maydalovchilarning shunaqa yirik qo‘zg‘oloni uchun uch mingta odam kam ekani ko‘rinib turibdi. Odamlar och-yalang‘och, bir burda nonga zor bo‘lishgan. Bu yoqda og‘ir, tinka-madorni quritadigan mehnat... Shuning uchun ular bolg‘a, to‘qmoqlar bilan saroyga hujum qilishgan, qo‘rqishmagan, chunki pichoq suyakka borib qadalgan,

ular qo'rquvni unutgan va o'zlariga ishonganlar. Nega? Loaqal ko'pchilik bo'lishgani uchun, to'g'rimi? Yaxshi qurollanishmagan, lekin son-sanoqsiz...

— Gapingda jon bor! — deya tasdiqladi Nin ich-ichida qizning dalil-isbotlaridan yayrab. Shu choqqacha u eks-kursovd deganda hatto bittagina bo'lsin xorijiy tilni bilish tugul, yasan-tusan qilishdan boshqasiga qiziqmaydigan yigitchalarni ko'z oldiga keltirar, ularga „oyimqovoqlar“ deb nom qo'yib olgandi. Fiongning taxminlarini eshitib juda quvonib ketdi.

— Bilasanmi, bu ma'lumotlarni menga shu bugun taqdim etishgandi, hali tuzukkina tanishib chiqishgayam ulgurmagandim. Agar xo'p desang, hamma materiallarni o'qib chiqasan bundan buyon, keyin... Shunday qilsak menga juda katta yordaming tegardi, nima deding?

— Rostdanmi? Jiddiy aytyapsizmi? Jon-dilim bilan, agar siz lozim topsangiz! — deya chapak chalib yuborayozdi Fiong quvonganidan.

O'sha kuni kechqurun Nin o'zining xomaki yozuvlarini diqqat bilan o'qib chiqdi. Darhaqiqat, taxminlar, aniqlashtirish shart bo'lgan qaydlar ko'p ekan. U choy ho'plar ekan, bu kamchiliklarni sezmay qolgani uchun ichida o'zini yanir, so'kar edi. Nimasini aytasiz, so'nggi yillarda uning mantiqiy fikrlashi, o'tkir zehni, zakovatiga ko'z tegdi, shekilli. Keksalik alomatlari bo'lmasin-da, ish-qilib! Endigina ellikdan o'tgan bo'lsa, ilm kishisi uchun ayni balog'at yoshi-ku!

O'sha kundan so'ng Fiong Nin uchun o'ta zarur, faol yordamchiga aylandi-qo'ydi. Uning qaydlariga, to'plagan ma'lumotlari, qiyoslariga qancha o'zgartirishlar kiritdi — noma'lum, biroq Fiongning beg'araz, astoydil ko'magi

olib borayogan ilmiy tadqiqotlariga yangi mazmun baxsh etishi muqarrar ekanini kun sayin sezardi.

— Ustoz, Vannien maqbarasining qurilishida ishlagan korandalarining soniga nima uchun ahamiyat berganimni endi aytam bo'lar. — Shunday deb Fiong sumkasidan bir dasta qog'oz chiqardi. — Chunki meni Tosh maydalovchilar qo'zg'oloni bilan bog'liq jamiki ma'lumotlar — ular qanday bo'lishidan qat'iy nazar, kattami-kichikmi, arzigulikmi-yo'qmi, farqi yo'q — juda qiziqtirardi. Ti Dik¹ maqbarasi haqida hikoya qilayotganimda men xayolan mayasalar qoplagan tepalikni tasavvur qilaman. Imperator dunyo tashvishlaridan xalos bo'lish uchun shu yerda halovat topishni istagan. Hatto ko'nglidan o'tgan bu orzusini yaqin kishisiga vasiyat qilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham u tirikligidayoq jamiki ezilgan xalqni shu yerga haydatib keltirgan. Och-yalang'och odamlar xarsangtoshlar ostida ezilib, dardini ichiga yutib, kaltak va zo'rlik hukmida o'sha inshootni qurishga kirishgan... Mana shunday mashaqqatlarga chidayolmay, oxiri qo'zg'olon ko'tarishgan. Qon daryo bo'lib oqqan, deyiladi afsonalarda... Tarix o'tmish qa'rda qoldi, o'n minglab kishilarning ko'zyoshlari-yu to'kkan terlari yolg'iz gung va lol toshlar bag'riga singib ketdi... Sayyohlarga taxminan shunday hikoya qilib beraman. Nazarimda, bu bebaho g'ishtlar tarixi haqida ro'y-rost gapirmoqchi bo'lsang, eng avvalo, shularni tergan, o'rnatganlarni eslash bilan o'sha qissalarni boshlash kerak, shunday emasmi!

— Fikringga to'liq qo'shilaman, — ma'qulladi Nin.

Qiz jilmaydi va yengilgina harakat bilan sochlarini tutadi. O'sha-o'sha dudoqlar, o'sha tabassum, o'sha nozik bilaklar... Nin xo'rsinib qo'ydi va boshi aylanganini sezdi, so'ng lang ochiq deraza yoniga bordi.

¹ Tik Dik — Vyetnam imperatori (1840–1883).

– Ustoiz, tobingiz qochdimi?

– Yo'q, yo'q, hammasi joyida. Faqat biroz hayajonlandim, shekilli. Bizning yoshimizda bu narsa zohiran aks etadi. – Nin o'zini qo'lga olish uchun bir-ikki marotaba ko'ksini to'ldirib chuqur nafas oldi. – Ehtimol, shuning uchun tobi qochayotgan odamdek taassurot qoldiraman. – Uning ovoizida hazil ohanglari bor edi.

– Nega endi, hecham-da! Men toliqqan bo'lsangiz kerak, deb o'yladim. Chunki oxirgi kunlari dam olish esingizga ham kelmayapti.

– O'tib ketadi bu. Lekin, ochig'ini aytsam, men hayotimda hozirgichalik ishlab rohat qilmaganman... – Nin qizni yonida uzoqroq ushlab turish niyatida gapini tugatmay xayolga cho'mdi, lekin o'zi sezmagani holda odati bo'yicha unga javob berdi: – Xo'p, mayli, ketishing mumkin. Bugungi ishimiz juda unumli bo'ldi.

So'nggi ish kuni – oqshomga yaqin ularning qidiruv ishlari nihoyasiga yetmoqda edi. Uch kundan keyin Nin Xanoyga qaytib ketadi. Bu yerda bir oydan buyon yashayapti, shu muddat ichida o'tizdan ziyod qadimiy obidalar tarixini o'rganib chiqdi, to'rt yuz sahifadan ortiq hujjat va ma'lumot to'pladi.

Txi Dik maqbarasida ganchdan yasalgan ko'zalardagi qordek oppoq gullarning g'unchalari barq urib ochildi. Uning muattar bo'yi yon-atrofga taraldi.

Nin bilan Fiong maqbarani aylanib chiqishdi. Ular asosiy hisoblangan katta zalda ikkita xorijiy sayyohlar guruhi bilan vyetnamliklarni uchratishdi. Sayyohlar orasida yurgilari kelmaganidan, ular kiraverishdagi ko'hna yo'sin qoplagan ayvonchaga chiqib ketishdi.

Fiong egniga ko'kish-kulrang, etagi uzun milliy rusum-

dagi ko'ylak kiyib olgandi, botayotgan quyoshning zarrin nurlari uning nozik did bilan gardishiga gullar tikilgan go'zal shlapasini yoritardi.

Nin oyog'i ostidagi bahaybat kulrang-moviy xarsang-toshlarni ko'zdan kechirar ekan, ularni bu yerga qanday qiyinchiliklar evaziga keltirishganini tasavvur qildi. Bundan bir necha asr muqaddam bo'lib o'tgan qo'zg'olon haqidagi qizning gaplarini esladi. U o'girilib qizga yuzlandi:

– Erta-indin Xanoyga borganimda senga Doan Chingning „Burch va e'tiqodga sadoqat“ degan rivoyatlar kitobini yuboraman.

– Boshim osmonga yetardi... Lekin, iltimos, ilmiy ta'dqiqotingizni ham qo'shib yuboring, xo'pmi?

– Adolat yuzasidan aytganda, sening noming ham kitobning titul varag'ida turishi darkor. Sening yordamingsiz bu ishni oxiriga yetkazolmasdim, ha, chin so'zim.

– Qo'ysangiz-chi... – Fiong qizarib ketdi. – Xijolat qilmang... odamni. Men shunchaki qoralamalaringizni o'qib chiqdim, xolos. Qanaqasiga tadqiqotchi bo'laman?

– Xohlasang, arxeologiya bilan shug'ullanishingga yordam beraman. Vaqti kelib institutimizda ishlaysan!

Fiong boshini quyi soldi. Bugun soch to'g'nag'ich taqmagani uchun sochlari shaloladek yelkasiga to'kildi.

– Arxeologiya mening jon-u dilim, lekin ekskursovod bo'lib qolishni istayman. Basharti tarixni o'rganar ekanman, maqsadim bitta, u ham bo'lsa malakamni oshirish. – Fiong bir zum xayolga toldi, so'ng gapini davom ettirdi. – Men bitta narsaga qat'iy ishonaman: go'zallikka oshno bo'lgan odamlar ezgulikni nozik fahmlaydigan bo'ladi, ularning ichki olami turli nuqsonlardan forig' bo'ladi.

Ular o'rinlaridan turib, tashqariga yo'l olishdi. Mo'jagina ko'l yuzida quyoshning tilla jilolari o'ynaydi. Sayo-

hatchilar ko'rinmaydi, ular maqbaraning ichki zallarini tomosha qilgani kirib ketishgan bo'lishsa kerak.

– Men umrimda sizga o'xshagan insonni uchratmaganman. Siz bilan yonma-yon turib ishlash mening birdan bir orzuyimdir. Afsuski, bu narsa peshonamga yozilmagan ekan. – Qiz chin ko'ngildan kuyunardi.

Soat beshlarda tepalik yonbag'ridan kelayotgan oq „Jip“ ko'rindi.

Bir necha daqiqadan so'ng haydovchi Nam Zyao paydo bo'ldi. Yarim soatdan so'ng ular yo'lda ketishar edi. Mana, mashina yana Le Loy shohko'chasidan shitob bilan ketib borardi.

Nin beixtiyor bir paytlar o'qigan ko'hna hind afsonasini esladi. Afsonada qagnus haqida hikoya qilinardi. Qush keksayib qolganini sezgach, olis-olislardagi yalang'och qoyalarga uchib ketadi va o'sha yerda o'zi uchun daraxt shoxlaridan in yasaydi. Mustahkamroq bo'lishi uchun moy aralashtiradi. Keyin mana shu uyaga kirib yotadi va botayotgan quyoshning so'nggi nurlari ostida jon beradi, uning jismi kulga aylanadi. Biroq bir hovuch kul o'rmda oppoqqina, bejirim tuxum paydo bo'ladi. Ko'klam kelib, tuxumdan butun vujudini momiq pat qoplagan, qo'rqmas va go'zal qagnus jo'jasi chiqadi.

Nin horg'in jilmaydi. Bo'lajak ilmiy ishining muqaddimasida shu afsonani keltirsa bo'larkan.

Uning o'tmish hayotida bo'lib o'tgan voqea va hodisalar tarixiga ana endi so'nggi nuqtani qo'ysa bo'ladi.

Ketrin MENSFILD (*Yangi Zelandiya*)

OQSOCH

Soat rappa-raso o'n bir. Eshik taqillayapti... Meni ma'zur tutasiz, bekam, sizni bezovta qilmadimmi? Yo uxlayotgan edingizmi, rostdan ham shundaymidi? Ammo men – xizmatkoringiz o'z xonimiga uyquga ketishlaridan avval bir piyola issiq qahva ilinishni ma'qul deb bildim, balki, bu ishim sizga unchalik xush kelmagandir, ehtimol...

...Yo'q, yo'q, arzimaydi, sira ham arzimaydi, bekam. Axir, qahva tayyorlash mening eng oddiy va arzimas kundalik yumushim-ku. Bilasizmi, unga ham har doim kechki ibodatidan so'ng ana shunday xizmat ko'rsatardim, keksa bekachimizni aytayotirman sizga hozir. Katta xonim der edim uni. Buvingiz o'ta xudojo'y ayol edi. Har oqshom toat-ibodatini sira kanda qilmas, bot-bot menga ham: „Xudo jonimizni olguniga qadar bizlarga tavba qilish uchun muqaddas muxlat berib qo'rganiga shukr qilaylik“, deb turardi. Bu kabi so'zlar unga juda xush yoqardi. Ammo birozgina xotirasi faromush, tez-tez parishonxotiroq bo'lib qolardi ham. Shu sababmi, esida saqlash uchun kichkinagina qizil daftar tutib olgan va muttasil shu daf-tariga o'zi uchrashgan, gaplashgan hamda unga birinchi marta yo'liqqan odamlar ism-sharifini yozib yurardi. Ha, ana shunday erinmagan bekach edi. Har gal biror-bir notanish kishi bilan yuz ko'rishib qolguday bo'lsa, darhol menga: „Elen, azizim, menga boyagi daftarimni berib

yubor, zudlik bilan bu odamning kimligini yozib qo'yay, esimdan chiqib yurmasin tag'in", deb tayinlar edi. Bunday kezlarda men o'zimni juda noxush sezardim, to'g'risini aytganda. Ochig'i, bekach ba'zan bunday qiliqlari bilan biroz yovvoyiroq bo'lib ko'rinish ketardi ko'zga. Bilasiz, buvingiz hech qachon yumshoq yostiqlik ishlamas, hamisha qattiq gilam ustiga mukka tushgancha tizzalab o'tirardi. Ammo men kekxa xonimni qo'yarda-qo'ymay, bir amal-lab par adyol bilan o'rab qo'yimoqchi bo'lardim, biroq birinchi harakatimdayoq, o, u menga qanchalar dahshat hamda nafrat bilan yozg'irib qaraganini bir ko'rsangiz edi o'shanda! „Bizning Egamiz ham ana shu par matohing-da o'tirgan edimi, Elen?!“ deya qattiq baqirib bergandi xonim ko'zlarimga vahshat bilan tikilgancha. Men yosh edim-da, bekach so'zlariga nima deb javob beribman deng? Aytibmanki, „Yo'q, aslo unday emas, lekin o'sha Egamiz u paytlar sizning yoshingizda bo'lmagandir-da“, debman. Rosa qiyomat qo'pgandi o'shanda. Kekxa xonim xuddi aqldan ozgandek, telbalangancha yuzimga uzoq vaqt tinimsiz o'shqirib tashlagandi. Ammo bekach baribir juda-juda yaxshi edi, buni o'zingiz ham bilasiz-ku, xonim, shunday emasmi? Har kecha yotog'iga kirib, ko'rpsidan chiqib qolgan oyoqlarini yaxshilab o'rab qo'yar, menga teskari, yon tomoniga o'girilib yotgan kekxa xonim ni-gohlarini ko'rolmasam ham, negadir u menga shu ishim uchun ham minnatdor qarab turganini ich-ichimdan pay-qab qolardim, ko'rpsidan tashqariga chiqib turgan oriq, kekxa qo'llari har doim karavotidan pastga osilib yotar, xonim har tun behad darajada holsiz va madorsiz holda pinakka ketardi. Mana, endi esa siz xuddi o'sha buvi-ngizga o'xshab uxlaysiz, vaqt o'tishini qaranga-a, yana bir zumda tarix takror bo'lyapti.

...Ha, bekam, albatta, o'tmish voqealarining bari kecha-

gidek esimda qolgan. Kekxa xonim biram yoqimtoy ediki, men umrimda shu paytga qadar bunday kekxa va ko'rkam ayolni ko'rmagandim. O'zgacha bir zavq bilan uning siy-rak va mayin oq sochlarini tartibga solardim, hatto pesho-nasi ustiga o'zi yoqtiradigan jingala patlarini ham ataylab tushirib qo'yardim, nimjon va kuchsiz bo'yning esa bir shoda eng chiroyli to'q qizil kapalakgul dastasidan ilardim, negaki o'sha kapalakgullar buvingizning jon-u dili edi. Ular hali-hamon o'zinning ham ko'z o'ngimda turibdi.

...Faqatgina eng so'nggi yilga kelib, kekxa xonim o'zida bo'lmay, rostakamiga ahvoli xarob bo'lib qoldi. O'zingiz ham eslasangiz kerak buni. Albatta, xonim aslo yovuz xo'jayinga aylanib qolmadi, aksincha, u dunyodagi eng ajoyib beka edi. Lekin qarilik o'z hukmini uning be-dor va zaif taniga tobora o'tkazishda davom etardi. Hatto ozgina esdan ham og'ganday edi. Bekach go'yoki o'ta muhim bir narsasini yo'qotib qo'ygan kishidek uynig hamma yog'ida kalovlangancha kezib yurardi – zinalar-da, tepada, pastda, hattoki oshxonada ham uni uchratib qolardingiz. U misoli birov bilan jon achchig'ida urishib turgandek qiyofada to'xtovsiz g'udrangancha, tinmay koyingancha u xonadan bu xonaga beorom ruhdek o'tib, sira tinchimasdi. Ba'zan kekxa xonim bu avzoyida ayni yosh boladek bo'lib ko'rinar, „Men uni yo'qotib qo'ydim, uni yo'qotib qo'ydim men“, deya ezgin noligancha atrofga mo'ltirab qarab qo'yardi. „Yura qoling, bekam, o'sha narsangizni sizga men topib beraman hozir“, deya uni tinchlantirmoqchi bo'lardim. Biroq u injiqlik bilan qo'limdan mahkam tutib olardi-da: „Topib ber, Elen, menga o'sha narsamni topib ber tezroq“, deya zorlangan-cha yuz-ko'zlaridan multirab yosh oqizardi. Bekach meni yaxshi ko'rardi. Ammo bu hikoyam siz uchun nihoyatda qayg'uli-a, shunday emasmi, xonim?

...Yo'q, afsuski, yo'q, bekam. Keksa xonim keyin tuzalib ketolmadi, ming afsuslar bo'lsin. Sho'rlik bekachim oxiri miyasiga qon quyilib hayotdan ko'z yumdi. Eng so'nggi aytgan so'zi: „Ko'zlarimga boq, ko'zlarimga...“ degan o'tinch-u zori bo'ldi. Bilolmadim, o'sha damda xonim nimani nazarda tutib shunday dedi ekan? Buni men hech qachon bilolmadim.

...Yo'q, bekam, mening bu dunyoda siz – xonimlarimdan bo'lak boshqa hech kimim yo'q. Ota-onamdan juda yosh, hali hayot ma'nisini anglamagan o'ta g'o'r damlarimda judo bo'lganman. Butun umri sartaroshlik bilan o'tgan bobom ham arzimas kichik xatoyimni deb meni ammamning qo'lga topshirib yuborgan. Gap shundaki, men bobomning roziligisiz o'tkir soch qaychisida u ayri-cha faxrlanadigan uzun sochlarimni kesib tashlagandim. O, bu adabsizligim uchun bobomning qanchalar fig'oni falakka chiqqanini bir ko'rsangiz edi o'shanda! Aslida esa men bobomga o'xshagim kelib, unga taqlidan ish qilib ko'rmoqchi bo'lgandim. Har kuni sartaroshxonasiga uzluksiz kirib ketadigan mijozlarning bobomning qo'lidandan so'ng boshqacha qiyofaga qanday qilib kirib qolishi men uchun mo'jizaviy maroqning o'zi edi. Biroq sochlarimni so'ramasdan qirqib tashlaganim o'zim ham kutmagan darajada bobomning qonini qaynatib yubordi, u shunday g'azab otiga mindiki, oqibatda men uning uyidan bir umrga qochib ketishga majbur bo'ldim.

...Yo'q, xonim, bobom mening bu qilgan ishimni qaytib kechirolmadi. U hatto meni ko'rishni ham istamay qoldi. Keyin oyog'i doim oqsab yuradigan, yarimjon amman-nikiga borib yashadim. Bekam, endi u kunlarni gapirmay qo'ya qolay. Ular behad qiynoqli kunlarim edi...

Yo'q-yo'q, bekam, noshukrlik qilayotganim yo'q. Shunchaki sho'r qismatimning ayrim sahifalarini sizga oz-moz

bayon qilib berayotirman, xolos. Axir taqdir meni buvingiz kabi mehribon hamda muruvvatli, qolaversa, mana, siz kabi oqila va tanti qizga yo'liqtirdi-ku. Eslasam, rappa-raso o'n uch yoshimda bu xonadonga kirib kelgan ekanman. U paytlar bu uyda sizning jajji xolavachcha va amakivachchalaringiz, xullas, rosa ko'p bolakaylar bo'lardi. Keksa xonim esa meni o'sha bolalarga qarab turishga buyurur, ularni sayrga olib chiqib, har kuni aylanitirib kelishimni tayinlardi. Eh-he, bu kichkinalar bilan o'ta qiyinchilik ichida ovora bo'lib yurishni siz bir tasavvur qilib ko'rsangiz edi! Ustiga-ustak, o'zim ham yosh bolaman, biram og'ir ediki! Lekin men nolimasdim, bor kuchim bilan ularni eplashga harakat qilardim. Bolalar ko'cha boshida turadigan bir qari eshakning ustiga minib ko'rishga oshiqar, biroq bo'ylari hali past bo'lganligi uchun buni sira ham uddalay olmasdi. Istaklari benihoya kuchli bo'lgani uchun men yerga enkayib olardim-da, ularni tepamga chiqarib, o'sha yuksak orzulariga yetkazardim. Aslida, bu yumushdan so'ng qattiq holdan toyardim, biroq mening boshqa ilojim ham yo'q edi. Bunday olib qaraganda, bu g'irt telbalikning o'zi, shunday emasmi? Eh, yosh bola qanchalar tentak bo'ladi-ya!...

...Yo'q, biroz adashdingiz, bekam. Men ham sevganman, ha, men ham umrimda birinchi va oxirgi marta sevganman. Shundoqqina pastki ko'chada, biz yashaydigan uydin salgina narida uning gul do'koni bo'lardi. Hozir aniq eslolmayman, biz u bilan qachon va qanday qilib tanishganimizni, ammo qisqa vaqt ichida juda qalin bo'lib, bir-birimizga nihoyatda o'rganib qolgandik. Garri va men muttasil arzimas narsalar ustida bahs qilar va janjallashardik, ammo bu to'polonlarimiz har qanday gina-kuduratdan xoli, shunchaki sevgi mojarolari kabi yoqimli va baxtiyorlik baxsh etardi. Gullar! Garri hamisha do'konidagi eng sara gullardan men uchun alohida-alohida tanlab,

katta guldasta qilib olib kelishni bir kun ham unutmadi. Ular nilufar, binafsha, nargis kabi bir-biridan go'zal gullar bo'lardi. Ha, hech shubhasiz, biz allaqachon turmush qurishga ahd qilib qo'ygandik. To'yimizni negadir aynan shanba kuni bo'lishini istab, haftaning shu kunini belgilab olgandik. Xonim, ehtimol, siz meni uyqusirayotgan deb xayol qilayotgandirsiz, ammo aslo unday emas. Men bechoraginaning ham yulg'un umrida ana shunday totli, nihoyatda shirin kechgan damlari ham bo'lgan. Balki, siz bunga hozir ishonolmassiz... Kunlarning birida Garri yashaydigan uyimizga jihoz tanlash uchun meni chaqirtirdi, aniq yodimda, seshanba kuni edi. Baxtga qarshi, keksa xonim aynan o'sha kuni o'zini juda yomon his qilayotgandi. Bekach ertalabdan beri tuz totmas, sahardan buyon yotog'idan biron soatga ham chiqmay, mazasi yo'q holda yotgan edi. Albatta, uni bu ahvolda tashlab ketolmasdim. Boshimda ming xil o'y, andisha, iymonish va sarosima ichida xonasiga kirib kelarkanman, bekach meni ko'rgan zahoti yuzlari yorishib, mayin tabassum qildi. U mendan, bugun havo o'ta sovuq bo'lib ketdimi, deya bemorlarga xos shikoyat aralash so'rab qoldi. Holbuki, kun ajoyib kechardi, derazadan quyoshning siniq va sirli nuri to'kilib yotardi. Lekin men keksa xonimning hasratga to'la ko'zlari va og'ir xo'rsiniqlaridan bekachning sog'lig'i o'ta tang holatda ekanligini tuydim. Shu ondayoq o'z vazifamni yodladim, oqsochlik xizmatimga monand bo'ysunuvchanlik bilan o'z taqdirimni o'z qo'llarim-la o'zgartirishga rozi bo'ldim. Bekachning zorli nigohlariga so'zsiz termilgancha uning doimgidek ko'rpasidan chiqib turadigan sovqotgan oyoqlarini qaytadan issiq ko'rpa tagiga yaxshilab berkitgancha, boshimni quyi soldim.

— O, yo'q, buni qo'ysang-chi, Elen, bor, borib yosh yigitning istagini amalga oshir, menga ahamiyat berma, ten-

taknam! Men qariyani deb bekorga sevganing ko'nglini qoldirma.

Bekachim bu so'zlarini ham shunaqangi yayrab, o'zi xasta yotgan bo'lsa ham zo'rma-zo'raki tetiklik bilan zo'r berib, kuchanib aytdiki, men o'zimni tutib turolmadim.

— Yo'q! — dedim. — Yo'q, xonim. Siz bilan qolaman, hech qayoqqa ketmayman, ketolmayman.

Keksa xonim noxos yerga tushib ketgan ro'molchasini olaman deb bazo'r engashdi, shu chog' eski yo'tali xuruj qilib qoldi-yu, yana o'zini yostiqaqqa tappa tashladi.

— Ahmoqlik qilma, Elen, — dedi u xirillagancha, — hech mahal keyin pushaymon bo'ladigan ish qilma, qizaloq.

Ro'molchani yerdan oldim-u, yoniga cho'k tushdim.

— Yo'q, — dedim men qat'iy ovozda, — men turmushga chiqmayman, xonim.

— Yo'q! Zinhor-bazinhor bunday deya ko'rma! — endi bu gal bekachning tovushida o'zgacha, onalarcha qaynoq mehr taftini his etib, birdan ko'zlarimda yosh qalqidi. Men Garrini yaxshi ko'rardim, biroq ko'z ochib ko'rganim, o'z uyimdek bo'lib qolgan bu xonadonni shunday osongina, yengillik ichida bevafoqlik va berahmlik hissi mavj urib turganda, bir umrga tashlab ketolmasdim!

Eshik yonida anchadan beri poylab turgan Garri yana taqillatdi. Shaksiz, u ichkaridagi bor gapni eshitgan va uq-qan, ammo qismatimiz nihoyasini unga o'z so'zim bilan tasdiqlashimni kutayotgandi.

Qo'limga u yozgan bir bog'lam xat va tumshug'i uchida kichkinagina zanjiri bor kumush qush — Garri bergan hadyani oldim-u, qarshisiga dadil chiqib bordim. Unga hatto biror og'iz so'z aytishga ham imkon bermadim.

— Ol, bularning hammasini qaytarib olib ket, — dedim Garriga iloji boricha qaramaslikka urinib. — Bari tamom bo'ldi. Senga turmushga chiqolmayman.

U hayron, benihoya g'amguzorlik ichida ko'zlarimga boqib turardi.

— Men o'z bekamni tashlab ketolmayman.

Tamom, shu so'z bilan eshikni qarsillatib yopdim-u, misoli murdadek hissiz, ne qilarimni bilmay bir muddat shuursiz turib qoldim. Butun a'zoyi badanim zir-zir titrar, yuragim beto'xtov gursullagancha o'tib ketayotgan shu g'animat soniyalarni mahkam tutib qolishni behuda istab yotardi. Ortiq o'zimni ushlab turolmadim, chidayolmasdan shartta eshikni ochdim, biroq men kutgan inson al-laqachon ketib bo'lgandi. Ha, bekam, qaysidir ma'noda Garri men kutgan inson edi... Ammo biz — oqsochimiz va bizning burchimiz barcha orzu-umidlarimiz osmonini ista-sa kengaytirib yoki toraytirib yuborishga har qachon qodir. Lekin ba'zan vujud idrokka itoat etmay qo'yadi. Egnim-da oqsochlik libosim, ifloslana boshlagan dog' fartugim bilan, oyoqlarimda esa xonaki shippak, zirillagancha yu-gurib ko'chaga chiqdim... yo'lga termildim. Meni ko'rgan odamlar jinni deb o'ylab ustimdan kulishdi...

...Voy, Xudoyim! Nimalar qilib o'tiribman! Axir soat bong uryapti-ku! Men esa sizni, ardoqli bekam, shu ma-halgacha uxlatmasdan olib o'tiribman-a, ahmoqligimni ko'ring! Nega meni keraksiz ming'irlashlarimdan to'xta-tib, buning o'rniga maza qilib uyquga keta qolmadingiz?.. Keling, oyoqlaringizni o'rab qo'yaman. Buvingiz ham hamisha ana shunaqa uxlardi. Bekach menga har gal yoni-dan chiqishimdan oldin: „Yaxshi dam ol, Elen. Bosinqira-may uxla va barvaqt tur“, deya alohida tayinlardi. Agarda hozir keksa bekach tirik bo'lib, shu so'zlarini aytisa, men nima qilardim ekan, bilmadim, balki yana tuni bilan baribir bosinqirab chiqar va ertalab xonimdan, odatdagidek, yana dakkii eshtar edimmi, bilmadim...

...Yo'q, azizam, yo'q. Aslida, men bu qadar xayolparast

va devona emasman. Shunchaki, gohida mana shunday o'yga cho'mib qolaman. Ammo bema'ni o'ylarning hech kimga xosiyatli joyi yo'q, to'g'rimi, bekam? O'y o'yni chaqiradi faqat. Umrni quruq xayol bilan o'tkazish g'irt telbalikdan boshqa narsa emas. Lekin, bekam, oqsochingiz ham anoyi qariyalardan emas, u aqlini topa oladi. Hecham adog'i yo'q sarsari o'ylar girdobiga cho'ka boshlaganim-ni sezgan on o'zimni qo'lga olaman-da: „Bas endi, Elen kampir, bunaqa ahmoq qiz bo'lma! Basharti shu gul um-ringda o'y o'ylashdan ko'ra tuzukroq bir ma'ni topolmay qolsanggina, butun hayotingni shu quruq xayollaringga bag'ishla!“ deyman.

...Sizga xayrli tun tilayman, bekam. Avvaldan ma'zur tuting, lekin men bu kech ham yana bosinqirab chiqadigan-ga o'xshayman.

Nguen Txi NGOK TU (Yaponiya)

SHOLIZORLAR ORALAB

Yil oxirida tog' etagida joylashgan X. shaharchasiga borishimga to'g'ri keldi. Bungacha katta shaharda ko'p vaqtimni bekorchi ishlarga sovurdim, xolos. Tabiat qo'ynida orom olish qiziqarli tuyuldi menga. Bundan kayfiyatim ko'tarildi. Qulay joylashib olish ilinjida vokzalga barvaqt bordim. Ammo odamlar yuk xaltasini ko'tarib, perronga kelib bo'lishgan ekan. Poyezd kutayotgan yo'lovchilar orasidan ustma-ust qo'yilgan jun qoplar yonidagi yigit va qizga ko'zim tushdi. Ular savdogarga ham, uzoq qishloqdan ul-bul xarid qilishga kelgan qishloqlikka ham o'xshamasdi. Og'zi mahkam bog'langan qopdan bir siqim guruch „shirr“ etib yerga to'kildi. Qiz tezlik bilan guruch donalarini bit-ta qo'ymay terib oldi, yigit esa qog'ozga o'rab, cho'nta-giga yashirdi. Keyin don to'kilmasin uchun qopni bir qur ko'zdan kechirib chiqdi. Poyezd keldi-yu, hamma o'zini vagonga urdi. Men haligi juftlikka qoplarini joylashda yor-damlashib yubordim.

– Oxirigacha borasizlarmi? – deb so'radim ulardan.

– Ha, hozir men ketaman. U esa ortimdan boradi, – javob berdi yigit qizga ma'noli nazar tashlab.

– Men ham bugun ketmoqchiydim, ish ko'pligi uchun ulgurolmadim, – qo'shimcha qildi qiz. – Mana, Bin, sizga yo'ldosh.

– Xiong, – dedi yigit mayin ovozda, – yo'lga chiqayot-ganingizda meni boxabar qiling, xo'pmi? – Qiz boshini

qimirlatdi-da, vagon tashqarisida qoldi. Poyezd joyidan jilguncha ular bir-biriga qo'l silkiib, qiz uzoqdan nuqtaday ko'rinmay qolguncha vagon oynasidan termilib, keyin xo-tirjam o'rindiqa cho'kdi.

– Xiong kiming bo'ladi? – so'radim undan birinchi be-katdan o'tgach.

– Qarindoshim emas, deyarli, – javob berdi u. Chehrasi o'ychan tus olib, to'g'ri va uzun qoshlari chimirildi.

– Senday barno yigit sevib qolsa, qaysi ahmoq yo'q deydi. Ochig'ini aytсам, sen undan ko'rkamroqsan. Rost!

– Aslida chiroy asosiysi emas. Birga yashaganingda husnning keragi bo'lmay qoladi.

– Balki, shundaydir...

Shunday deya, derazadan huvullab kirayotgan shamol-dan o'zimni panalab, qoplar orasiga joylashdim. Poyezd keng tekislikni kesib o'tdi. Ko'z oldimizda qishloq man-zarlari namoyon bo'lardi: yam-yashil sholipoyalar; ho-vur ko'tarilayotgan dalalar; oftob qoraytirgan yer. Meni uyqu bosib keldi; sherigimga esa suhbatdosh kerak edi. Endi ko'zim ilinganda yigit bezovtalanib meni uyg'otdi. U mo'ltayib qaragancha dedi:

– Bilasanmi, oshna, bu qoplarda institutimda yetish-tirilgan guruch urug'i bor... Yangi navni topishdi... Men-ga urug'ni manziliga eltish topshirilgan. U yerda ma'lum vaqt odamlarga yordam beraman, so'ng Xanoyga qayta-man. Qayerga bo'lsa ham borishga tayyorman, faqat u bilan birga ishlamasam, bas. Bu haqda yaxshilab o'yla-dim: aks holda menga tinchlik yo'q. Institutda qolsam, bu baxtsiz muhabbatga barham berilmaydi. Xiong meni hech qachon sevmaydi. Tushun, chiday olmayman bunga, ku-chim yetmaydi.

Unga hamdardlik bildirganday bosh iring'ab qo'ydim. U bir chetdan hikoyasini so'zlay boshladi.

— ...Oilada besh farzand edik, men — yakka-yu yolg'iz o'g'ilman. Ketma-ket to'rt qizning tug'ilishi ota-onamni esankiratib qo'ygan. Dunyoga kelishimni taqdirning ulkan mehribonchiligi deb bilishadi. Har qanday inijqligim oila a'zolarim uchun qonun edi. Besh yoshimga dovor yerga oyoq bosmadim, opalarim meni qo'ldan tushirmas-dilar. Meni ko'rib, ko'z tegmasin deganday, yaqinlarim „tuf-tuf“ qilardi. Unga sari yuragim g'ururga to'lib, kekkayardim. To'g'ri, qo'shni churvaqalarga jo'raboshi bo'lib, o'zimga ancha-muncha momataloq hamda g'uralarni ortirib oldim. Ammo ota-onam bag'rda bearmon yashardim, garchi boy bo'lmasak-da, hech kim ra'yimni qaytarmasdi. Ota-onam qarib qolgandi, uchta opamni turmushga berish kerak (to'ng'ich opam chaqqonlik qilib erga tegib ketgandi). Butun oila tayoqcha tayyorlash bilan shug'ullanardi — burama chiyrilgan va boshqalarnikidan farqli bo'lgan xushbo'y tayoqchalar. Shu bilan tirikchilik qilardik. Vaqt esa chopqillab o'tdi-ketdi, o'n oltiga kir-dim. To'qqizinchi sinfda o'qiyman, orzularim kamalak-day tovlanardi. Kunlardan bir kun nonushtadan so'ng, dan' chertib, xirgoyi qilib o'tirgandim. Kutilmaganda bir kampirsho paydo bo'ldi. Uning ortidan o'n uch-o'n to'rt yoshlar chamasidagi qiz ham ergashib keldi. Kampirsho ota-onamga zorlana ketdi:

— Qizni o'zingizga shogird qilib oling.

Qiz uning jiyani ekan.

— Bunaqa ishga jiyaningiz hali yoshlik qiladi-yov, — dedi otam. — To'g'ri, tayoqcha tayyorlaydiganlar yomg'ir-u jaziramada mashaqqat chekmas, biroq sabr-toqat, mahorat bo'lmasa qiyin. Bolalar o'yin-kulgidan ortmaydi, xayolga beriladi, qarabsizki, ishimiz puchga chiqib turibdi...

¹ Dan — torli musiqa asbobi.

— Yo'q, yo'q, muhtaram zot, bekangiz bilan xotirjam bo'lavering, u juda odobli va tirishqoq qiz. Qarindosh-urug'lari shahar tashqarisida yashaydi, shu bois murg'ak-ligidan mehnatda pishgan. Oilasi nochor, uyi to'la bola, ota-onasi qizchani sizlarnikiga joylashtirishimni iltimos qiladi. Biroz ishlab, maktabga ham kirib oladi. Muruvvat ko'rnatasangiz, bas, u barcha aytganlaringizni eplaydi.

— Ismi nima ekan uning? — so'radi otam.

— Ismi — Tiem¹. Beshinchi oyning ayni yig'im-terim paytida tug'ilgan...

— Tiem — chiroyli ism ekan-a, — dedi otam. — Bo'pti, uni olganim bo'lsin.

Buni eshitib, danni yerga qo'ydim va hovliga qaradim. Qizcha ham boshini ko'tarib, menga qaradi. Uning ko'zlari qop-qora, katta-katta, qandaydir hayratomuz; yuzi dum-dumaloq, yoqimligina edi-yu, lekin qishloqiligi shundiq bilini turardi. Sochlari to'zg'igan, kir-chir, kiyimlari yirtliq-yamoq. Uni kuzatayotganimni payqab, darrov boshini egib, boshmoqsiz oyoqlarining uchiga tikildi.

— Xushbo'y tayoqchalar tayyorlamoqchimisiz? — so'radi otam, — Avval ishini o'rganib, tajriba orttir, ana undan so'nggina haq talab qil! Menga qara, xotin, qo'lingdagi ishni qizchaga ber-da, damingni ol.

Otam tom tagida yotgan silliq yog'och kurakchani olib, Tiemga uzatdi.

Onam o'rmdan turib, ish stoliga borib o'tirdi, belkurakni olib, maydalangan, yopishqoq xushbo'y uvoqqa botirdi, so'ngra stol ustiga yoyib, bir hovuchini oldi-da, yaxshilab ezdi. Ikkinchi qo'li bilan tayoqchani kafidagi uvoqlar ustida aylantirdi. Uvoqlar unga chippa yopishib, xushbo'y

¹ Tiem — bahorgi guruch navi; uning hosili oy taqvimining beshinchi oyida yig'ilishtirib olinadi.

tayoqchalar tayyor bo'ldi-qoldi. Qizcha onamning yonida turib, hammasini diqqat bilan kuzatdi.

– Boshingni qiyiqcha bilan o'rab ol, sochingni chang bosib ketmasin yana, – dedi onam.

Kampir shosha-pisha boshidagi qora qiyiqni yechib berdi. Qiyiqchani o'rab olgan qiz kichkina kapmirshoga o'xshadi-qoldi. Qizaloq o'rindiqqa o'tirib, onamning har bir harakatini o'ziday qilib takrorladi.

– Asosiysi, qo'ling yengil harakat qilsin... – dedi onam. – Uni ravon qimirlat... Shunday!.. Shunday!.. To'ppa-to'g'ri, barakalla! – deva maqtab ham qo'ydi.

Qizning qo'lidagi tayoqchani ko'rib, hushtak chalib yubordim, pufakcha bo'layotgan uvadalar titilib ketar; sham qing'ir-qiyshiq hamda g'adir-budir chiqardi.

– Yasha, mittivoy... Xojam, bu yoqqa keling, manavinga bir qarang-a! Qanday ziyrak qiz ekan, birinchi martadayoq eplaganini-chi! – maqtar edi onam. Qiz esa unga sayin g'ayrati jo'shib, berilib ishlardi. Bir vaqt u ishini to'xtatdi-da, usti-ustiga aksa urib, ko'zi jiqqa yoshga to'ldi.

– Hali ko'nikmaganingdan bu! – dedi onam. – Bu oddiy uvadalar, axir. Yangi yil hademay eshik qoqib keladi. Bayramga xushbo'y tayoqchalar, shirin isli cham'kerak, u dimoqni yoradigan bo'lishi lozim. Bolajonim, hovliga o'tib, yuzingni yuvib kel.

Lekin qiz o'tirgan joyidan jilmay, qo'li bilan ko'zini artidi. Yonimdan o'tishga iymandi, shekilli. Lekin uning bu tortinchoqligi menga moyday yoqib tushayotgandi.

– Hechqisi yo'q, salda o'rganib ketadi, – dedi kampir. – Hali bu unga dunyodagi eng shirin hid bo'lib qoladi. Bu qiz ko'chaga chiqqanida ust-boshi kir bo'lsayam, undan taralayotgan xushbo'y isdan libosi olamdagi eng tozasiga aylana-

¹ Cham – burgut daraxti, undan xushbo'y qalamcha tayyorlanadi.

di go'yo. Qo'shiq bor-ku, „Baliqxonadagi shinam yotoqdan ko'ra, go'zal qizli kapa afzal“ degan, o'shanga o'xshab.

– Qizchangiz hali bola-yu, gapirayotgan gapingizni qarang, – dedi otam qovog'ini uyib va qizga qaradi. – Ana, xolos! Yana yig'layapsanmi? Tashqariga chiq, ko'zingdagi sanchiq ketmaguncha kut, yuzingni yuvishni unutma!

Otamning so'zini ikki qilmaslik uchun qiz borib, quduq devoriga suyanib o'tirdi, lekin uning ko'zyoshlari hamon tinmasdi.

Men esa xandon otib kulib yubordim.

Onam yonimga kelib sekin:

– Nega uning ustidan kulyapsan? – dedi.

Men esa battar xaxolab kulib, ko'chaga chiqib ketdim.

O'shanda meni katta bo'lib qolgan deb bo'lmasdi, ammo yosh bola ham emasdim, o'zimni eplab yurardim. Oliftalalishni boshlab, chiroyli qizlarni ko'zdan qochirmasdim. Sinfimizda Bit ismli xushro'ygina qiz bor edi. Otasi katta shifoxonada ishlar, tez-tez chet elga safarga borib turardi. Xullas, Bit' sinfimizning oldi qizi, urfga berilgan satang edi. U menga yoqardi. Dars mahali doim undan ko'z uzmay o'tirardim, ba'zan o'qituvchimizga bildirmay unga xat otardim. Javob kelsa, o'zimda yo'q xursand bo'lardim. Bir kuni pochcham:

– Katta bo'lsang nima ish qilasan? – deb so'rab qoldi.

Uning o'zi harbiy xizmatdan chetlatilgan, endi zavodda ishlar va biznikiga tez-tez mehmonga kelardi. Nima deyimni bilmay qoldim. Onam yonimga kirib, o'zi javob berdi:

– Qaysi o'qishni istasa, o'shanga obkirib qo'yamiz, unga har qanaqa kasb yarashaveradi, faqat hali o'ziga yoq-qanini tanlamadi.

¹ Bit – „zunrad“ ma'nosida.

Aslida, men qaysi kasbni tanlashni, nima bilan shug'ullanishni bilmasdim. Bu haqda tasavvurga ham ega emasdim, vaqtida qanaqa ishlar bilan shug'ullanmadim-a. Danning sadolari ostida sidqidildan kuylardim, oqshomlari nayimning nolalari qo'shnilarimning qalbiga tug'yon solardi. Yana tuzukkina rassom va to'purar futbolchi ham edim.

Tiemga nay chalishim rosa yoqardi. Nayning ilk ovo-zidanoq u ish stolidan tinchib qolar, kurakchasi uvadalar orasida tin olardi. Noodatiy, sirli nigohi menga qadalgan, ko'zlari nimadir demoqchi bo'lardi. Ba'zan ko'zida yosh tirqirardi. Bilmadim, bu yoshlar kuydanmide yoki muattar hiddan. Kun sayin u menga maylini ochiq namoyon etib borardi. Ishda o'tirsa, uyga qaytib kelganimni darrov bilib, xijolatini imo-ishoralar bilan bildirar, kech qolsam, eshik oldiga chiqib, yo'limdan ko'z uzmay kutardi.

Imtihon paytida ko'p dars qilishimga to'g'ri keldi. Kiyimlarim tog'orada qolib ketganida Tiem ota-onamga bildirmasdan ularni yuvib, quritib qo'yardi. Biroq buni onamdan yashirib bo'lmasdi.

– Qizcha juda e'tiborli va tarbiyali, – derdi onam. – Kambag'al oiladan chiqqan bo'lsa ham har ishga uquvli, abjir. Uni bizga Xudo yetkazdi, ha, ilohiy ne'mat bu, u...

– Oyi, qo'ysangiz-chi, ilohiy ne'mat nima qiladi unda? Bir kami qishloqi qizga uylanishim qoluvdi.

O'shanda onamdan rosa jahlim chiqqandi. Tiemning ko'rsatayotgan mehridan fig'onim falakka o'rlardi.

– Bechorani qo'ymading-qo'ymading-da. Axir, uz-zukun tinmay ishlasa, kechasi o'qisa, yana sinfidagi oldi qiz bo'lsa, har yili maqto'v yorlig'i olsa. Ikki yil o'tib, ko'rsan, hali qanaqa karomatlar ko'rsatadi u.

– Yaxshi bo'lsa, o'ziga, menga nima, – derdim battar g'ijimib.

Endi, o'zimga uni mutlaqo pisand qilmasdim-da. Xudbinligim va nafsoniyatim sabab bo'ldi bunga... Tiemni ochiq-oshkor mensimasdim, meni deb qiynalishini, aziyat chekishini istardim. Uning oldida nay chalib huzurlanardim, goho uyga qizlarni taklif qilardim. Har safar Tiemning xavotirlanib, rangi oqarishini ko'rsam, xursand bo'lib, ko'nglim joyiga tushardi. Qizlar menga unchalik yoqmas-da, Tiemni xafa qilish uchun ham ularni maqtayverardim.

Tiem boyoqish oilamizda tirishqoqlik bilan keyingi yozgacha ishladi. Uning bo'yi yetib qolgandi, do'imboq yuziga qizil yugurib, yana ham ochilib ketgandi, o'sha yozda kiygan koftasi unga shunaqangi yarashgandiki, qo'yavering. Meni chin dildan hurmat qilar, munosabati tobora samimiylashib borardi.

Uning shahardan ancha naridagi qishlog'ida dehqonchilik ota kasb ekan. Shu boisdan Tiemning qo'li tekkan o'simlik o'z-o'zidan ko'karib, gullab ketaverardi. U xonadonimizda yashay boshlagandan keyin hovlimizdagi kichkina bog'imiz butkul o'zgarib ketdi. Har safar qishlog'iga borib kelganida ota-onamga sovg'a olib kelardi. Uning tuhfalari qandaydir ko'chatlar, urug'lar bo'lardi. Ba'zan otamga olma bilan chirmovlarni payvandlashda yordamlashardi. Bu ota-onamni o'zida yo'q suyuntirar, mening esa g'ashimga tegardi.

Kunlardan bir kun biznikiga ofatijon Bit keldi. Ketayotib basharasi qiyshayib so'radi:

– Manavi qishloqi nega senga buncha tikilmasa? Kim o'zi u?

– Dadam bilan oyimga qarashib yuradi, – dedim, so'ng darrov qo'shimcha qildim: – Albatta, pulga.

Men bu gapni atayin baland ovozda aytdim: u esa pinagini ham buzmay, xushbo'y qalamchalar yasashda davom etdi. So'zlarim onamga yoqmadim, mehmonim ketgach:

– Boshqalarni bilmadim-u, o'g'lim, lekin o'sha ko'klarga ko'tarib maqtaydigan Biting uchiga chiqqan qo'pol ekan, – dedi. – Mana, bizning Tiemimiz – og'zidan bol tomadi!

– Lekin, oyi, Bit – maktabimiz yulduzi!

– Bo'lsa bordir, ammo yuzi barkashday!

Ota-onamning Tiemni yoqtirishi aniq edi. Bunga chidab bo'lmasdi, lekin qizning har kuni yashirincha bir-iki xizmatimni qilishi ko'nglimga yoqardi. Qiz emas, balo edi u. Unga nisbatan dilimda xayrixohlik uyg'ona boshladi.

Bir kuni maktabdan erta qaytdim. Uyimizga yetganimda ichkarida kimningdir nay chalayotganini eshitdim. Jin ursin, hali nayimga ega ham chiqdimi! Velosipedimni itarib yuborib, o'zimni uyga urdim, ne ko'z bilan ko'rayki, nay chalib o'tirgan Tiem ekan! Yoniga borib, nayimni tortib oldim-da, g'azabdan tirishib qichqirdim:

– Nayimga tegishga kim ruhsat berdi senga?! Isqirt qo'llaring bilan bulg'absan uni!

Tiem joyidan qimirlamay menga qarab turar, katta-katta ko'zlari mo'tirab, lablari bilinar-bilinmas pir-pir qila boshladi, nimadir demoqchi bo'lardi-yu, jur'ati yetmasdi. – Yana shunaqa qilib ko'r, naq mendan ko'radiganingni ko'rasan! Tushundingmi? – deb uydan chiqib ketdim, lekin uning yuzidan dumalab tushayotgan ko'zyoshini ko'rishga ulgurdim.

Uyga qaytganimda Tiem bosh ko'tarmay xushbo'y qalamchalar yasaydigan burchakdagi stolida yo'q edi.

Onam menga g'amgin boqib:

– Shunaqayam qo'pol, dilozor bo'lasanmi? Qiz ketdi, endi nima qilaman, bilmayman. Uni olib qolishga harakat qildim, lekin ko'nmadi. Birgina chora qoldi, o'zing uning yoniga borib uzr so'raysan, – dedi.

Bir necha kundan so'ng Tiemning xolasi biznikiga hisob-kitob qilgani keldi.

– Jiyanim endi o'zimizga ko'maklashadi, – dedi.

Ammo opalarimdan biri yashirincha surishtirib bildiki, Tiem qalamchalar yasaydigan qari doyanikida ishlayotgan emish. O'shandan keyin uni boshqa ko'rmadim.

Oxirgi yozda maktabni tamomlashim bilan oq institutga kiraman, deb o'ylagandim. Chuchvarani xom sanabman, imtihondan yiqildim. Keyingi yili ham o'tolmadim. Shunday qilib, yigirma yoshni ham urib qo'yib, o'sha o'sha salanglab yuraverdim. Hech qayerda o'qimadim, bir ishning boshini ham tutmadim. O'rtoqlarimga qo'shilib, turli bayramlarda, to'ylarda otarchilik qildim, kuy chalib yurdim. Qayerga chaqirishsa, xo'p deb boraverdim. Ishlab topgan pulimga zamonaviy kastumlar, ko'ylaklar xarid qildim, xushbo'y choy va qahvalarga mukkamdan ketdim, sekin-asta spirtli ichimliklarga o'tdim. Qilayotgan ishimdan ko'nglim to'lar, o'zimni baxtiyor sezardim. To'ylarda soz-u torni naridan beri ting'illatardim. Oshnalarim bilan lavhalar chizar, teatr sahnalariga naqsh solar edim. Hattoki sahnada rol ijro etishgacha bordim, olqishlarga ko'milishdan juda huzurlandim! Azbaroyi ilhom kelganidan she'rlar ham bitdim va uni gazetalarga jo'natdim, faqat qaysiligi esimda yo'q. Ertadan kechgacha shahar kezaverib, velosipedim qoq o'rtasidan bo'linib ketdi. Ota-onam keksayib qolishgan, ular meni uylantirish taraddudida edi. Uylanib jinni bo'libmanmi axir, xotin, bola-chaqa degani oyog'ingga solingan tushov-ku. Bir tarafdin ishqiy sarguzashtlarim me'damga tekkan, bir zamonlar ko'ngil qo'ygan qizlarimning to'yi haqidagi xabarni eshitsam ham, yuragim jiz etmas, achinmasdim. O'zim ham nimani xohlayapman, maqsadim ne – bilmasdim. Behuda narsalar ortidan yugurar, turli urflar, kiyim-kechak ketidan quvganim quvgan edi. Yangi olgan

qilgandi. O'zi esa agronom va tuproqshunoslik bo'limida ishlardi. Meni seleksiya bo'limiga yuborishdi. Katta Ayiq o'ziga yetgancha mahmadona yigit, shu boisdan hali bu yerga kelmasdan oldin hamma narsani bilib olgandim.

— Qanday shamollar uchirdi? — deb so'radi u mendan. — Esingdan chiqmadimi, rahbaring ayollar maydonida. Zoti oliylarining saroy shtatiga kelganing bilan qutlayman.

— Erkakmi, ayolmi — farqi nima! Asosiysi, hamkasblarga qattiq bog'lanib qolmaslik kerak. O'zini imperator chog'lagan zoti oliylari qanaqa o'zi?

— Umuman olganda yangi, ikki yil oldin institutni tamomlab, shu yerga keldi. Lekin guruchning yangi navini ishlab chiqarish bo'yicha qiziqarli ishi bor. Boshqa bo'limda bo'lganim uchun ko'p narsa bilmayman; ammo, menimcha, tez chiqishib ketasan. Bitta narsaga ahamiyat berishingni istardim: zoti oliylari turmushga chiqmagan, lekin oshig'i olchi. Sen axir barno yigitsan, ehtiyot bo'l, tag'in ishq dardiga yo'liqib yurma...

— Ko'rinishi qanday?

— Mening shkalam bo'yicha to'rt plus.

— Unda yomon emas.

— Jim, ana o'zi kelyapti.

Day ko'rsatgan tomonga qarab, ko'k rangli ishchi kimini tizzasigacha qayrilgan ikki qizga ko'zim tushdi. Ular endi boshqoq tortgan sholi maydoniga quyilgan suvni shaloplatib kechib keldi. Yuzlarini ko'rolmadim, ammo qaddi-qomati joyidaligini payqadim. Biring qo'lida daf-tarcha bo'lib, unga nimalarnidir qayd etardi. Ikkinchisi taxtacha bilan sholi poyasining pastidan boshlab to'g'adibudur tugunchalari-yu bargigacha hisoblab chiqardi, keyin eng uchiga ham e'tibor qaratar, goh-gohida qo'lini nam tuproqqa botirib olar, chamamda, ildizini ushlab ko'rardi. Ba'zan o'tlarni yulib, uvatga otardi.

libosimni bir-ikki kiyaman-da, darrov boshqasiga almashtiraman. Surnaypocha shimlar urfdan chiqar-chiqmas, keng kamayilari tarqaldi, yopishma mis tugmachali ko'ylakdan so'ng, burma yoqali ko'ylaklar rusm bo'ldi. So'ng tizzasi yirilgan amerikacha jinslar kirib keldi. Shilqimlik hamda o'ldim-kuydim bilan o'tayotgan vaqtimga sira afsuslanmadim. Mulozamat qilayotgan „predmet“imga tirnoqcha ahamiyat bermasdim. Xullas, ma'nisiz yashardim, vaqt g'ildiragi esa aylangandan aylanardi.

Yigirma to'rt yoshni qarshilaganimda qishloq xo'jaligi texnikumiga ariza topshirdim, uzoq ikkilanib turib, oxiri poyezdga chipta xarid qildim. Uch yil o'tib, texnikumni tamomlagach, pochchamning yordami bilan ilmiy tekshirish institutiga yo'llanma oldim. Umuman olganda, agronom yoki texnik bo'lish niyatim yo'q edi, ammo institutga kirgach, Xanoyda qoldim. Grafikni apil-tapil to'ldirib olsam, u yog'i hech nima emas. Qiyinchilik tug'ilishi aniq, lekin uni yengsa bo'larkan. Shunday qilib, men hammasini o'ylab qo'ydim va a'lo kayfiyatda birinchi marta o'sha „yoqimli“ kunda ishga bordim.

Ota-onam orzu qilgandek, bashang va jiddiy kiyinib, charm portfelimga zarur qog'ozlarni joylab, velosipedimda yo'lga chiqdim. Manzilga kelib, hayron qoldim — hammasi ham o'ylaganimday emasdi. Uyezd qishloq xo'jaligi bo'limidan boshqa pichoqqa ilingudek narsani ko'rmadim. Maydonning o'rtasida joylashgan uychalar, aslida, institut bo'limi hisoblanarkan. Yoningasida bog' bor edi. Ishchilar yashil maydonning o'zidan laboratoriyaga kelaverisharkan. Bu yerda qadrdon do'stim Day¹ ishlardi, uning laqabi Ayiq edi. Ismini laqabi bilan aytganda chiroyli eshitiladi: Katta Ayiq. Mana shu yoqda ishlashni menga aynan u tavsiya

¹ Day — „katta“ ma'nosini anglatadi.

– Anavi sholini tortayotgani sening zoti oliylaring. Qalay, bo'ladimi? – Ayiq og'zi qulog'iga yetguday ishayadi. – Seni ko'rgan qizlar befarq bo'larkanmi-a?! Ehtiyot bo'li!

– Yetar endi, generalim, – to'nimni teskari kiyib dedim men. – Iltimos, gapingizni o'ylab gapiring!..

– Mayli-mayli, kelishdik. Hazil o'z yo'lga! Marhamat qilib yoqangizni to'g'rilab oling, o'zingizni jiddiyroq ko'rsating, ana shunday.

Qizlar biz tomonga yaqinlashib qoldi.

– Hoy, Xiong¹, bu yoqqa qarang! Mehmon keldi! – deb qichqirdi Ayiq.

Kutilmaganda menga Tiemning tanish chehrasi boqdi. Qachonlardir uyimda xushbo'y qalamchalarni yasagan o'sha qiz. Biroz taraddudlanib turgandan so'ng darrov yana o'zini qo'lga oldi. Men esa... Xuddi ichimni zaharli chumolilar galasi talaganday bo'ldi. O'zim bilmagan tarzda Dayning ortiga yashirinishga urindim. U esa meni ol-dinga surdi.

– Biz hali ishlarni yakunlamadik, – dedi Xiong (men ham endi uni o'zim o'rganmagan mana shu ism bilan chaqirib boshladim). – Biroz kutib turinglar, do'stlarim, xo'pmi? Uyimizga kirib turishingiz ham mumkin. Bo'shadim deguncha yoningizga boraman.

U egilib, yana o'z ishini davom ettirdi.

– Xari, bu yangi hamkasbingiz-ku! – Day menga ishora qilib tirjaydi (jiddiyligidan darak yo'q edi). – Balki, shu yerning o'zidanoq ishini boshlab yuborar?

– Agar xohishingiz bo'lsa, marhamat! – degancha daf-tarcha ushlagan qiz kulib yubordi. – Xiong, yangi ishchi senga begona o'zlarni tozalashda yordamlashsin. Lekin, –

¹ Xiong – „xushbo'y hid“, „muattar is“ ma'nosini anglatadi.

deb u menga qarab gapirdi, – mastakni¹ o'tayman deb bu-tun sholini yulib chiqmang tag'in?

– Qarshingizda qishloq xo'jaligi texnikumi bitiruvchisi turibdi, qandaydir devonxona kalamushi emas! Hazilingiz o'rinsiz! – e'tiroz bildirdi Ayiq.

– Ma'zur tutasiz, biroq longvik o'tini o'tash joiz! Uni topish esa oson emas, – deb kulib yubordi qo'lida daftar-cha ushlagan qiz. U biz tomon bir bog' o'tni otdi. O't sholi poyasiga juda o'xshardi. Birgina farqi – yovvoyi o'tning bargi yorqinroq va poyasi uzunroq edi.

– Qani, qaysi biringiz aytasiz, longvikni sholidan qan-day ajratish mumkin? – so'radi qiz jiddiy ohangda.

– Manavi o'tlar uzun va rangi ko'kintirroq, – dedim o'zimni qo'lga olib.

– Gullashini kutib o'tirsak, hamma narsani boy beramiz. U sholipoyani bosib ketadi, – deb sharaqlab kuldi qiz. – Siz qishlog'imizdagi bir kampirni eslatyapsiz: ko'chatini sovuq urib ketgach, bilmasdan maydonga longvik ekib chiqqan.

– Agronomlar ham adashadimi? – so'radim men dab-durustdan.

– E'tiborli odam hech qachon adashmaydi. Sholida „quloq“ yo'q, o'tda esa bor. Barglarning bo'shlig'ida mit-tigina och-ko'k „quloqchalar“ bo'ladi...

– Bizning quloqchalarga ham bir qarab qo'ying-chi, ular ko'kintirmasmi? – degancha xandon otdi Day.

– Hamisha gapga burningni suqib turasan! – dedim qizishib.

Xiong cho'ntagidan bir shoda kalitni olib, hamrohimga uzatdi.

– Mehmonni qabul qilib oling, xo'pmi? Bo'limimizda bugun hech kim yo'q.

¹ Mastak – begona o't.

– Nega buncha dokaday oqarib ketding? – so'radi Day tajriba maydonidan uzoqlashganimizdan keyin. – Ko'zlarimga ishonmayman, axir, hamisha jononlar yonida mu-loyim supurgi bo'lar eding.

– Tushunsang-chi, bu – Tiem; bir vaqlar u bizning uyimizda ishlagan, xushbo'y tayoqchalarga aralashib yurardi. Oradan o'n yil o'tibdi, lekin ko'z ko'zga tushib, bir-biri-mizni tanidik, har qalay!

– Qoyil-e! Yer dumaloq deb to'g'ri aytisharkan.

– U mitti va kir bo'lib, doim oyoqyalang yurardi. Esimda, bir kuni oqsoqlanib, qoqinib, rosa kulgili qadam bosib, yog'och shippakda kelgandi.

– Endi esa – ilmiy xodim. Tabriklayman: ajoyib uchrashuv! Eski tanishing bilan til topishish oson! – Ayiq miyig'ida kuldi, u men uchun xursand edi.

– Sen o'ylaganchalik emas. O'shanda u bilan o'rtamizda yoqimsiz voqea sodir bo'lgan.

Hammasini so'zlab berdim. Day maroq bilan tinglagach, kulib yubordi:

– Eh, bolalarga xos qiliqlar bu. Endi kap-katta odamsizlar, o'tgan gapni kovlashning nima nafi bor?

Biz yo'l-yo'lakay gap sotib ketdik. Uychaga yetib boranimizda, Xiong bizni anchadan beri kutib turgan ekan. Day g'o'ng'illab uzr so'radi-da, darrov eshikni ochdi. Nigohim yog'och tokchalarga, qutilar, javonlar, sandiqchalarga tushdi. Shuningdek, ustma-ust qalashgan, qopqoqli va qopqoqsiz xaltachalar, likoplar, to'qima savat, qog'oz qutilar behisob edi. Chuqur xo'rsindim.

Xiong bizni samimiy va xushmuomalalik bilan kutib oldi. O'sha voqeani unutilib yuborganday tuyuldi, shubhasiz, nur ustiga nur. Kunlar bir-birini quvib o'taverdi, boshqalarga qanday muomala qilsa, menga ham shunday samimiy gapirdi. O'zimga kelsak, men genetika hamda se-

leksiya bo'limida bajarilayotgan ishlarga mutlaqo befarq edim. Eski navni saqlab qolib, yangi guruch navini ishlab chiqish men uchun mutlaqo ahamiyatsiz edi. Barcha – ilmiy va texnik xodimlar erta-yu kech urug'ning har bir do-nasini sanar, nazorat namunasini tarozida o'lchab ko'rardilar. Ularni joylab, ko'paytirib, so'ng hammasini yaxshilab hisoblardilar. Bir-biriga yopishgan turfa guruchlarning navini anglatuvchi adoqsiz raqamlardan aqlidan o'zayozdim. Ular duragayga aylanib bo'lgan va „F-1“, „F-2“ navlarini yetishtirishda ishlatish uchun mo'ljallangandi...

Ish qaynagandan qaynadi, ro'yxat daftarlari, hisob-kitoblari, jadvallari bilan tanishmasimdan Xiong menga urug'ni undirishni va ko'chat tanlashni topshirib qo'ydi. Xullas, bir necha kun bosh ko'tarmay dalada ishlashimga to'g'ri keldi.

– Nega ishga ko'mib tashladingiz meni? – deb so'radim bir kuni undan. – Axir, texnik xodimman, buning ustiga shaxsiy xizmatkoringiz emasman, hamma ishga hozir-u nozir bo'ladigan.

U ancha vaqt lom-mim demay o'tirdi. Katta-katta ochilgan qora ko'zlarini menga tikib (ammo o'sha ko'ngil-siz kundagi singari ular yoshga to'lmagan, biroq sal xafa ko'rinar edi), dedi:

– Siz nohaqsiz, men sizga shuncha yumushni faqat bir sabab bilan topshiryapman: kelajakda yetuk mutaxassis bo'lishingizni istayman. Yangi guruch navini yetishtirishni xohlayotgan texnik xodim ko'p narsani bilishi ham, qilishi ham darkor. Chunki ko'pincha barcha ish o'z bo'yiningizda qolishi mumkin. Xullas, shu kasbni tanladingizmi, demak, unga mehr bering, biror narsaga erishishni istaysizmi, unda ish payti serg'ayrat bo'ling. „Xizmatkor“ deganingiz nimasi, men ham siz bilan teng ishlamayapmanmi?

O'rsiz gapirganimni bilib, og'zinga tolqon solganday jim bo'ldim.

Xiongning barcha urinishi bahs-munozarali edi, u endi qobiliyatli rahbar. Uning qo'l ostida o'nlab odam mehnat qilar, har kuni esa yuzlab yumush kutib turar, barcha muammolarni xamirdan qil sug'urganday do'ndirardi. Faqat mendan tashqari hamma uni hurmat qilib, yaxshi ko'rardi. Men ham bir kuni nohaqligimni ang-ladim.

O'n yil g'ir etib o'tib ketibdi, uning qanday yashaganini bilmadim, qay sababdan u hozirgiday bo'lib qolganini ham. Ba'zan xotiramga ishonqiramasdim, balki, bu Tiem bo'lmasa-chi deb. Uning xizmat daftarhasiga Nguen Txi Tiem Xiong deb yozilgan. Balki, bolaligida Tiem deb cha-qirishgandir.

– Xo'sh, qalay, eski tanishing bilan chiqishib olding-mi? – mendan hol so'radi Day.

– Chidasa bo'ladi.

– Demak, hammasi joyida. Aytishlaricha, u guruchning yangi navini sinovga tayyorlabdi va yaqinda bu haqda il-miy konferensiyada ma'ruza qilarkan.

– Barchasiga qanday ulgurarkan-a? Yangi guruch navi-ni topishga yillar ketadi, bu oson ish emas.

– Institutdaligidayoq seleksiya bilan shug'ullangan, shekilli. Agar yangi guruch navini davlat ro'yxatiga kiri-tishsa, ishi besh deyaver! Bizga yo'l bo'lsin. To'g'risini aytсам, uning qarshisida bosh egaman!

Shu tobda erkaklik g'ururim ozor topganday tuyulib, jismimni iztirobli afsus chulg'ab oldi, go'yo ortga qaytarib bo'lmas vaqt singari. So'ngra alamlı rashk o'ti meni kuy-dirdi. Xiong ilm jihatidan seni ortda qoldirdi deysizmi? Hechqisi yo'q, men uni kundalik hayotdagi yumushlarda dog'da qoldiraman, o'yin-kulgi va shod-xurramlik qanaqa

bo'lishini ko'rsatib qo'yaman hali. Ko'ramiz, qay birimiz-ga baxt kulib boqarkan!

Ishda ushlanib qolishni bas qilib, dam olish kunlari qiz o'rtoqlarimni „tabiat qo'yniga“, institutimga taklif qila boshladim. Bir kuni Lan¹ ismli yoqimtoygina qiz bilan, u g'arov darparda yasardi, puldorgina qiz hami-sha yasan-tusan qilib, odamni aldab qo'yardi, Xiong-ning uyiga kirdim. (Aytib qo'yay, o'sha paytda Landa ko'nglim bor edi.) Xiong kichkina xonada yashardi. Bir kishilik karavotidan, yozuv stoli, kitob to'la shkafdan tashqari, hamma joyini urug' navini tekshirishda kerak bo'ladigan yana ming xil ashqol-dashqol bosib ketgandi. Eshik tashqarisida esa uning tajriba ishlari boshlanardi, nihollarning usti hali ochilmagan, yonida boshqoli don yotardi. Yana tokchada dalada o'sadigan sariq gul solin-gan guldon ham ko'zga tashlanadi. Uy guruch va yosh o'tning hidiga to'la edi.

Xiong bizni o'zining doimiy xushmuomalaligi bilan qarshi oldi. Suhbat avjiga chiqdi. Zimdan ikkala qizga ham nazar soldim. Ularni bir-biriga qiyoslaganimda Xiong Lan-dan chiroyliroqligiga amin bo'ldim. Bu g'ashimga tegdi, ilgari Langa o'xshagan qizlarni boplab laqillatar edim-da. U bashang kiyingan, Xiongning egnida paxtadan tikilgan katak-katak ko'k kofta, daladan endigina kelgani bois sochlari shamoldan to'zg'igan. Lan ikkimiz ortga qay-tayotganimizda u yo'l bo'yi Xiongni ko'kka ko'tarib maq-tab keldi, hafsalamni pir qildi.

Yig'im-terim yaqinlashdi, ish ayni qizg'in pallada Xiong menga yana-da samimiyroq hamda ilıq munosabat-da bo'layotganday tuyuldi. Har kuni gapga tutar, qarabsiz-ki, ishda men o'z xohishim bilan gapiradigan bo'ldim.

¹ Lan – orxideya.

– Manavini bajarishda menga ko‘maklashvor, do‘stim!
Bugun kun bo‘yi dalada ter to‘kishim zarur... – Gohida meni do‘stim, deb chaqirardi.

Qiz sho‘rlik ba‘zan ekin maydonida kun chiqqandan qosh qorayguncha, sug‘orish paytlari yoki yomg‘ir yog‘ganda sholi ustini yopish uchun tuni bilan ham qolib ketardi. U menga har kunlik qayd daftarchasini berdi. Ayrim navlarni ko‘rib hayratdan yoqa ushladim, o‘nlab don yig‘imlari yozilgan, ularni mukammal kuzatish dorkorligidan hayron bo‘ldim. Xiong olib borgan tekshiruv ko‘lamlarga qoyil qolib, unga beixtiyor hurmating oshadi. Daftarchalarni u hamisha cho‘ntagida olib yuradi.

Oxiri ko‘rinmas ishga ko‘milib ketganimni payqadim. Bir kuni Katta Ayiq keldi.

– Ishlaring tuzukmi? – so‘radi menga g‘alatiroq qarab va xaxolab kulib yubordi.

– Har doimgiday, – deb javob qaytardim.

– Kuzatib tursam, esankirab qolganga o‘xshaysan. Yoningdagi odamni ko‘rmaysan ham, turdim, turdim, bori qibeg‘amsan. Bolalarning boshi qotgan, barcha do‘stlarni tashlab ketish qanday qilib ko‘nglingga sig‘di-ya?

– Bekorchimanmi, haybarakallachilik qilishdan ne naf? – Kutilmaganda sholikorlikka jon-jahding bilan kirishib ketding! Bu yog‘i nima bo‘ladi endi? – Day shubhali bo‘qardi. So‘ng o‘girilib, nari ketdi.

Balki, rostdan ham o‘zgargandirman. Nafaqat do‘stlarim, hattoki ota-onam shikoyat qilib yozg‘ira boshladi. Uyga ikki hafta bormaganimdan keyin, otam:

– Yangi dugonang paydo bo‘ldimi deymen, o‘g‘lim? – dedi.

– Qanaqa dugona, dada! Institutda yotib qoldim. Gurchuning yangi duragay navi yetishtirildi, shu bilan band edim.

– Attang, avvalroq bilimabman-da, – dedi otam. – Ishga mehr qo‘yibsan, o‘g‘lim, bundan xursandman.

– Lan kелgandi, aytishicha, uni butunlay unutib yuboribsan, – dedi onam darrov dadamning gapini bo‘lib. – Bilib qo‘y, u qizning xaridori ko‘p, keyin attanglab qolma. Yaqinda o‘tizga to‘lasan, sen tengilarning bolasi maktabga boryapti...

– Yaxshi qiz o‘zi, – dedim achchig‘im kelganini bildirmay. – Unga aytib qo‘ying, turmushga chiqaversin, endi men uni yoqtirmay qo‘ydim!..

Institutga qaytgach, Xiong konferensiyaga ketganini bildim.

– U menga hech nima qoldirmadimi? – deb so‘radim bo‘limdagi qizlardan.

Ulardan biri cho‘ntagidan bir parcha qog‘oz chiqarib uzatdi. Bu Xiongdan qolgan xat edi. Unda: „*Bin, ish tizg‘izligidan ketishimga to‘g‘ri keldi. Itimos, mening o‘rnimga hammasini bajarib qo‘ying*“, deb yozilgandi.

Hech narsa tushunmaganday xatni bir necha marta o‘qib chiqdim. Avvaliga xursand, so‘ng xafa bo‘ldim, ilgari sira bunday g‘amga botmagandim. Ekin maydoniga borib, Xiong aytgan barcha ishni tartib bilan qilardim, ammo ish o‘z domiga torta olmadi, aksincha, holdan toydirdi. Fikrlarim esa uzoq-uzoqlarda, kim bilsin qayerda edi. Birdan Xanoyga, Xiong ma‘ruza qiladigan konferensiyaga borgim kelib qoldi. Shuncha yillar nimaga erishganini bilishni istardim. Biroq konferensiyaga qanday qilib kirishim mumkin, axir, u yerga ilmiy ishlari bor, yutuqlarga erishganlar kelsa, men bo‘lsam ilm yo‘liga beo‘xshov qadam qo‘yayotgan odamman – yangiman!

Shu tobda onam keldi, men sholi qatorlari orasidan longvik qidirayotgandim. Ahvolimni kuzatib, yonimga yaqinlashdi:

– Nima bo'ldi, o'g'lim? – Onamning ovozi xavotirli chiqdi. Uning ko'ziga juda ma'yus ko'ringanimga shubha yo'q.

– U xizmat safariga ketdi, besh kundan keyin qaytadi, – dedim battar hayajonlanib.

– U... Kim haqida gapiryapsan, o'g'lim?

– Rahbarim haqida! Ketdi, men bo'lsam manavi yerda uni deb o'lib-tirilib ter to'kyapman.

– Bu menga yoqmayapti! Texnikumni bitirgan odam dalada loy kechib yurishi kerakmi? Ozib ham ketibsan, bolam. Otang jo'natdi meni. Uyga kelsin, tanishimga aytdim, vazirlikka o'tkazishadi, devonxonada ishlaydi, dedi. Hoziroq ketish kerak.

– Hech qayerga o'tmayman!.. Shu yerda qolaman! – dedim qat'iy, hatto jahl bilan.

– Nachora, o'g'lim, sen aytgancha bo'la qolsin. Otang bilan senga to'siq bo'lishni istamaymiz, gapimga ko'ndi onam ahmdidan qaytmasligimni payqab. – Necha oydan beri uyga tuzuk-quruq bormaysan, kelganingda esa qovoq uyib, jahl qilib yurasan; otang sendan xavotirlandi, lekin majburlash xayoliga ham kelgani yo'q.

– O'yijon, mutlaqo boshqa sabab tufayli jahlim chiqdi. Yodingizdami, qachonlardir xushbo'y isli tayyoqchalar qilganmiz? Uyimizda bir qiz ishlagandi, esingizdami?

– Tiemmidi?

– Tasavvur qilyapsizmi, o'yijon, o'sha Tiem institutni tamomladi. U endi rahbarim.

– Rahbarim deysanmi?.. Tiem!.. Uning ko'zlari doim nam bo'lib yurardi!..

Gapim onamga yashin tekanday ta'sir qildi. O'ziga kelgach, yana gapira boshladi:

– Nima qilibdi, bo'lishi mumkin... Qizning o'ziga xos fe'li bor edi. Iste'dodi bilan barchani ortda qoldirishi tabiiy.

O'mi kelganda, bolam, aytib qo'y, undan xursand bo'ldim. Azaldan unga tan berganman...

Ota-onam ushbu suhbatdan keyin ham meni uylantirish maqsadida oyoq tirab turishdi. Lekin xayollarim umuman boshqa taraflarda. Vaziyat yana-da chigallashdi: Xiong o'stirgan guruchning yangi duragayidan ikkitasi davlat restiriga kiritildi, ko'paytirib, urug' fondiga o'tkazish tavsiya qilindi. Men endilikda undan faqat: „Bin, menga yordamlashvoring, iltimos...“, „Bin, manavi yumushni bajarvoring, aybga buyurmang tag'in...“ degan gaplarni eshitaman. Ishga ko'mib tashladi, qator savollar yechimini topishga majburladiki, eski oshnalarimni, zavq-shavqni, ziyofatlarini o'ylashga ham toqatim qolmadi. Kimdir meni Xiongni sevib qolgan, deb gap chiqardi. Albatta, bu mish-mishlarni yolg'on dedim, lekin bir kuni sevishimga iqrar bo'ldim, Xudo biladi, aslida, uni qachondan beri sevaman. Bundan dahshatga tushayozdim.

O'sha kuni ertalab yig'ilishimiz bor edi, kimdir Xiongga qo'ng'iroq qildi, birotdan so'ng yoniga mototsiklda yosh yigit keldi. Uzoq vaqt birga o'tirib, o'zi bilan qayergadir olib ketdi. U qorong'i tushganda qaytdi. Kun bo'yi o'zimga sig'madim, ishtaham yo'qoldi, ko'nglim g'ash bo'ldi. O'tayotgan mototsikllarni ko'rib, tiroq bosardi meni. Hatto Xiong qaytganda zarracha quvonmadim.

– Tobingiz qochdimi? – so'radi Xiong ahvolimni ko'rib.

– Yaxshiman... Biroz charchadim.

– Xonangizga kirib, dam olganingiz durustmidi?

– Qayerga bordingiz, Xiong? Kim bilan? – o'zimni tutib turolmadim, ahmoqona savol o'z-o'zidan otilib chiqdi.

Tiemning yuzi avval jinday oqardi, keyin anorday lovluladi; lablari pipirab, menga nimadir demoqchiday bo'ldi.

– Tiem! – dedim men shartta uning qo'llaridan tutib. – Tiem, kechiring meni! Kechiring! Sizni sevaman... Or-

tiq ketib qolmang. Qo'rqaypman. Kuni bilan arang nafas oldim.

Tiem qo'lini tortib oldi-da, xo'rsinib, muloyim ovoza dedi:

— Bin, sizning hech qanday aybingiz yo'q...

Uning yuzi qat'iy jiddiylashgan bo'lsa-da, baribir olamda eng maftunkor chehra edi.

— Yo'q, men xato qildim! Qarshingizda aybdorman...

Nay bilan yuz bergan o'sha voqea... Iltimos, unuting...

Men yosh bola edim, hech narsani tushunmasdim hali...

— Unutolmayman, lekin barchasini siz o'ylaganchalik emas, boshqachasiga eslab qolganman.

— Qanaqasiga?! Axir, qo'rslik qilganman!...

— Boshqachasiga — demak, yaxshi ma'noda! Mana shu voqeadan keyin matonatli hamda qat'iyatli bo'ldim. Agar menga yaxshi munosabatda bo'lganingizda, hozir umuman boshqacha odam bo'lardim. Shuning uchun sizdan jahlim chiqmaydi, aksincha, minnatdorman.

U jilmaydi.

— Lekin men... Men sizni sevaman.

— Unday bo'lsa, rahmat sizga, — deb suhbatimizga nuqta qo'ydi.

Qattiq bezovtalik va umid bilan Xiongdan ko'z uzmay, har bir harakati, imosini tushunishga intildim. U esa buni ko'rmayotganday, ilgorigidek g'ayrat va tirishqoqlik bilan boshqa ishlarga qo'l uraverdi.

Kunlar ortidan oylar o'tdi. Muhabbat qalbmida osmondagi qora bulutday kengayib bordi, uning yuki kundan kun og'irlashaverdi. Bir narsani aniq bilardim, baxtinga Xiongning sevgani yo'q, ammo muhabbatiga erishmoqchi bo'lganlar son-mingta edi. Ularning orasida muhandislar, fan nomzodlari, universitet o'qituvchilari ham bor. Nomzodlarni dog'da qoldirish, ulardan o'zib ketish qo'lim-

dan kelmasligini anglab, institutdan ketishga ahd qildim. Xiongdan uzoqroq bo'lsam, hayotim o'z iziga tushib ketar, deb o'yladim. Buni unga ma'lum qilganimda, menga uzoq tikilib qoldi.

— O'ylab ko'rishingiz vaqt berasizmi? — dedi u. — Ungacha... Bir muhim ish bor, uni sizga ishonдим, do'stim. N. viloyatiga yangi navni olib borish zarur. Mahsulot uncha katta emas. O'sha yerda ekishsin. Jonim bilan o'zim borardim-u, ko'rib turganingizdek, bu yerda ish qalashib yotibdi. Urug'ni bergach, o'zingiz bir muddat o'sha yerda qoling, urug'ni sepiشda, ko'kartirishda ko'maklashasiz. Ishni tugatgach, qaytib keling, rozimisiz? Balki, oy oxirida, do'stim, yoningizga o'tib qolarman.

Ko'rib turganingizdek, qoplar bilan manzilga otladim, Xiong kuzatib qo'ydi. Do'stlarim uni sevimlini biladi, shu boisdan hech kim vokzalga kelmadi: bizni yolg'iz qoldirishni istadilar, hatto Katta Ayiq ham... Hamma gapdan xabar topgach, u menga „Xo'sh, ko'ngling erib ketdimi? Shartta hujum boshlamaysanmi, xomkalla!“ dedi. Sevgingiz yon bosishi mumkin bo'lgan qo'pol hiylalarni aytdi. Biroq bularning bari Xiongdan qizning oldida puch yong'oqligini bilardim.

Meni qanday kuzatganini o'zingiz ko'rdingiz, odatiy xayrlashuv, bamisoli do'stiga oq yo'l tilaganday, tamom...

Shu payt yo'ldoshim, vagon oynasidan keng dalaga boqdi. O'girilgan yuzidan qirra burni, o'ram-o'ram, tim qora jingalak sochlari menga ajoyib tuyuldi.

— Hikoyangni tinglab, xayolingga bir fikr keldi, — dedim.

— Nima ekan, ayt-chi? Menga o'rinli maslahat kerak, — javob berdi yo'ldoshim oynadan yuz o'girmay.

— Sen bilan endigina tanishdim, lekin dilingdagini ochiq-oydin to'kib soldingki, o'zimni senga do'stdek his etyap-

Ryunoske AKUTAGAVA
(Yaponiya)

man. Chin so'zim, hech qayerga, hech qanaqa ishga o'tib yurma. Vokzalda ahvolingni bilmagan bo'lsam-da, lekin ikkingizni kuzatib, bir narsani angladim, o'ylaymanki...

– Xo'sh, xo'sh... – betoqatlik bilan men tomonga o'g'irilib qaradi – ko'zlari olovday chaqnardi.
Keng peshonasiga boqib, o'ziga toldim: „Yo'q, bu olov yigitni bulutsiz, g'am-tashvishdan xoli hayot kutib turgani yo'q, bunday yashashdan barcha yoshlar o'zini tortadi. Hayotda adashishlar, izlanishlar bo'lsin, shunda ko'pgina yaxshi ishlar amalga oshadi, faqat... – xayolimga kelgan fikrdan jilmayib qo'ydim. – Yerdan yashil novdalari unib chiqadigan urug' to'la qoplar bilan bugungi yo'lga chiqish, bu – bir bahona“. Yigitga esa shunday dedim:

– Menimcha, u seni yaxshi ko'radi. Faqat undan tez oqqan soy kabi otashin muhabbat izhor qilishini kutma. Qiz sendan ishonch, tirishqoqlik va so'nmas ruhni talab qiladi. Albatta, baxting kulib boqadi, meni aytdi dersan!..

Gapimni tamomlab, tilagim amalga oshishiga ishonch bildirdim: ikkisi bir-birini sevadi, nima bo'lishidan qat'iy nazar, ular baxtli bo'lishadi.

A-BA-BA-BA-BA-A...

Yasukiti bu do'kon xo'jaynini anchadan beri bilardi.

Ya'ni, taxminan, uni dengiz harbiy birikmasiga o'tkazishgan kundan beri. U nogahon bir quti gugurt olishga kirgandi. Do'konda kichikkina peshtaxta bor edi; oynak orqasida, admiral bayrog'i qadalgan „Mikasa“ modelidagi kreysler atrofida kyurasao shishalari, kakao idishlari, mayiz qutilari tizilib turardi. Oziq-ovqat do'koni bo'lishiga qaramay, eshik tepasiga „Tamaki“ degan qizil yozuv osilgan, demak bu yerda gugurt ham sotilishi turgan gap. Yasukiti do'konga bosh suqib: „Bir quti gugurt bering“, – dedi. Eshik yaqinidagi peshtaxta ortida ko'zi g'illay bir yigit zerkib o'tirardi. U tashrif buyurgan kishini ko'rib, cho'tini joyidan jildirmay, tabassum ham qilmay javob berdi:

– Afsuski, gugurtlar tugagan. Mana buni oling.
„Mana bu“ papirosga qo'shib beriladigan mittigina quticha edi.

– Biroz noqulayroqmi deymen... Unda bir quti „Asaxi“ ham bering.

– Hechqisi yo'q. Olavering.

– Yo'q-yo'q, „Asaxi“ bering.

– Gugurt zarur bo'lsa, bexijolat olavering. Keraksiz narsaga pul sarflashning hojati yo'q.

G'illayning so'zlarini, shubhasiz, iltifotli desa bo'lardi. Ammo uning ohangi va yuz ifodasi g'oyatda sovuq edi. Undan tekinga bir narsa olishga nimadir yo'l qo'ymaydi,

lekin olmasdan qayrilib ketaverish ham noqulay. Yasukiti istar-istamas bir senlik chaqani peshtaxta ustiga qo'ydi.

– Unda shunaqa qutichadan akkitasini bering.

– Ikki xohlaysizmi, uchdami, marhamat. Faqat to'lash shart emas.

Baxtiga, shu daqiqada eshikda osig'liq turgan „Kansen-sayda“ reklamasidan sotuvchining husnbuzar toshgan ifodasiz yuzi ko'rindi.

– Xo'jayin, gugurtlar bu yerda.

Yasukiti ichki tantana bilan bir quti oddiy gugurt sotib oldi. Ularning narxi odatdagiday bir sen edi. Ammo hech qachon gugurt degan narsa uning ko'ziga bunchalik chiroyli ko'rinmagan. Sotuv markasi – uchburchak to'liqlardagi yelkan shunchalik go'zalki, xohlasang romga osib qo'yishing mumkin. Gugurtlarni avaylabgina shimming cho'ntagiga solgan Yasukiti g'alaba nashidasini surib do'kondan chiqdi.

Yasukiti shu kundan boshlab yarim yil mobaynida korpusga ketish-qaytishda do'konga qarab o'tadigan bo'ldi. Haliyam ko'zini yumsa, uni aniq-uniq tasavvur qilishi mumkin: shiftidagi to'sinlarga dudlangan cho'chqa go'shlari osib qo'yilgan. Derazaning mayda ko'zlaridan suvoqlangan devorga yashiltob quyosh nurlari tushib tushib ribdi. Taxta polda quyultirilgan sut reklamasini tushirilgan qog'ozlar sochilib yotibdi. Eshik ro'parasidagi ustunda osig'liq soat tagiga katta kalendar ilingan. Va boshqalar – vatrinadagi „Makasa“ kreyseri, „Kansen-sayda“ reklamasini, stul, telefon, velosiped, shotland viskisi, Amerika mayizi, manala sigarlari, Misr papirosarlari, dudlangan baliq, soya yog'ida qovurilgan mol go'shti – deyarli hammasi uning xotirasiga muhrlangan. Ayniqsa, ko'raverib badiga urib ketgan xo'jayinning baland peshtaxta orqasidan chiqib turgan tumshaygan basharasi. Nafaqat badiga urgan, u uning

barcha odat va xatti-harakatlarini – qanday yo'talishi, sotuvchiga qay tarzda buyruq berishi, bir shisha kakao sotib olish uchun kirgan xaridor bilan qanday muomala qilishini – ikir-chikirlarigacha bilardi. „Yaxshisi, „Fray“ni emas, mana bunisini oling. Bu golland „Drost“i“. Bularning bari-ni bilish yomon emas. Ammo, turgan gapki, juda zerikarli. Ba'zida Yasukiti bu do'konga kirganida, unga o'qituvchi bo'lib xizmat qilayotganidan beri juda ko'p vaqlar o'tib ketgandek tuyulardi. Aslida esa xizmatga kelganiga hali bir yil ham bo'lgani yo'q.

Biroq har joyda mavjud o'zgarishlar bu do'konni ham chetlab o'tmadi. Ilk yoz kunlarining birida ertalab Yasukiti papiros sotib olgani kirdi. Do'kon har doimgiday, nam polda quyultirilgan sut reklamalari sochilib yotardi. Ammo lekin g'illay xo'jayinning o'rnida, peshtaxta ortida sochini yevropacha turmaklagan ayol o'tirardi! Uning yoshi o'n to'qqizlar atrofida edi. Yonidan qaraganda u mushukchaga o'xshardi. Quyoshda ko'zini qisib o'tirgan oppoq mushukchaga. Yasukiti ajablanib peshtaxta yoniga keldi.

– Ikki pachka „Asaxi“.

– Hozir.

Ayol uyaliygina javob berdi. Va ustiga ustak, uning uzatgani „Asaxi“ emas, orqasiga, samoga bosh ko'tarayotgan quyosh rasmi tushirilgan ikkala quti ham „Mikasa“ edi. Yasukiti beixtiyor qutilardan nigoh uzib, ayolning yuzchasiga qaradi. Va shu zahotiyoq burunchasining tagida mushukchaning dikkeyib turgan uzun mo'ylabini tasavvur qildi.

Men „Asaxi“ so'ragandim, bu esa „Mikasa“ ekan.

– Iye, shunaqami! Iltimos, kechiring.

Mushukcha, yo'g'-ey, ayol qizarib ketdi. Bu ruhiy qalqish xuddi balog'at yoshidagi qizchalarnikiga o'xshardi. Yo'q, u zamonaviy oyimtila qizchalardan emas. „Ken-

yusa“ didiga mos, besh-olti yillardan beri topish mushkul bo‘lgan qizchalardan edi. Cho‘ntagidan mayda chaqa axtarar ekan, Yasukiti negadir „Sverstnikov“ni, ikki rangli furosika o‘ramini, gulsafsarlar, Regoku kvartali, Kaburagi Kiyekata va, shuningdek, boshqa ko‘p narsalarni esladi. Ayni paytda ayol astoydil peshtaxta tagidan „Asaxi“ qidirardi.

Ichkari eshikdan ilgari g‘ilay xo‘jayin ko‘rindi. U „Mikasa“ni ko‘rishi bilan vaziyatni tushundi. Va odatdagiday ijirg‘angan qiyofada qo‘lini peshtaxta tagiga suqib, Yasukitiga ikki quti „Asaxi“ uzatdi. Ammo uning ko‘zlarida bilinar-bilinmas bo‘lsa-da tabassumga o‘xshash bir narsa mitillardi.

– Gugurt?

Ayolning ko‘zlari xurullashga tayyor turgandek xumorsuzildi. Xo‘jayin javob o‘rniga nomigagina bosh qimirlatdi, ayol shu zahotiyiq peshtaxta ustiga kichkina gugurt qutisini qo‘ydi. So‘ng yana bir marta uyalinquirab jilmaydi:

– Itimos, kechiring...

U faqat „Asaxi“ning o‘rniga „Mikasa“ uzatgani uchungina kechirim so‘ramayotgandi. Yasukiti nigohini ayoldan uzib xo‘jayiniga qadarkan, o‘zi ham tabassum qilayotganini sezdi.

Shundan keyin har kelganida ayol peshtaxta ortida o‘tirgan bo‘lardi. Biroq sochi birinchi galdagidek yevropacha turmaklanmagan edi. Endi ular marumage usulida yig‘ilib, qizil bog‘ich bilan sipo qilib bog‘lab qo‘yilgandi. Ammo u haliyam xaridorlar bilan muomala qilishni bilmasdi. Javob berishga qiynalardi. Sotuvdagi mollarni almashtirib yuborardi. Ustiga ustak, vaqti-vaqti bilan qizarib turardi. U hech do‘kondorga o‘xshamasdi. Ayol asta-sekin Yasukitiga yoqa boshladi. Bu uni sevib qoldi, degani emas, albatta. Shunchaki, uning uyatchanligi yoqardi.

Toliqtiruvchi jazirama kunlarning birida kechga yaqin Yasukiti korpusdan qaytayotib, bir banka kakao olishga kirdi. Ayol bu gal ham peshtaxta ortida „Kodan-kurabu“ jurnalini o‘qib o‘tirardi. Yasukiti yuziga husnbuzar toshgan sotuvchidan „Van Guten“ markali kakao bormi, deb so‘radi.

– Hozir faqat mana bundan bor.

Sotuvchi unga „Fray“ bankasini uzatdi. Yasukiti do‘konga ko‘z yugurtirdi. Mevali konservalar orasida yevropalik rohiba rasmi tushirilgan markali banka bor ekan.

– Anavi yerda „Drost“ borgan o‘xshaydi?

Ko‘rsatilgan rafga o‘girilib qaragan sotuvchining yuzida esankirash alomati paydo bo‘ldi.

– Ha, buyam kakao.

– Demak, faqat shuning o‘zi emas ekan-da?

– Yo‘q, faqat shuning o‘zi... Bekam, bizda faqat „Fray“ kakaoi bor-a?

Yasukiti ayolga qayrilib qaradi. Ayol ko‘zlarini biroz qisib olgan, yuzlari yashiltob jilolanardi. Buning hech ajablanarli joyi yo‘q – do‘kon derazasining rangli kichik ko‘zchalaridan kechki quyosh nuri tushib turgandi. Ayol jurnalidan tirsagini olmay, har galgiday tutilib javob berdi:

– Men faqat shunaqasi qolgan, deb o‘ylovdim, lekin...

– Bilasizmi, „Fray“ kakaoidan ba‘zan qurt chiqib qoladi, – gapira boshladi Yasukiti jiddiy ohangda. Aslida esa u qurtlagan kakaoi hech qachon uchratmagandi: shunchaki, bunday deysiz – „Van Guten“ kakaoi bor-yo‘qligini aniqlashning eng yaxshi usuli ekaniga amin edi. – Anchagina yiriklariyam chiqishi mumkin. Jimjiloqday...

Ayol hadiksirab, peshtaxta orqasiga egilib qaradi.

– Anavi yerda qolmadimikan? Orqa rafda.

– Faqat qizil bankalar. Bu yerda boshqasi yo‘q.

– Mana bu yerda-chi?

Ayol getalarini taq-tuqlatib peshtaxta ortidan chiqdi-da, hovliqancha do'konni aylanib axtara boshladi. Sarosimaga tushgan sotuvchi ham istasa-istamasa konservalar orasini izlashiga to'g'ri keldi. Papiros chekib turgan Yasukiti cho'g'ga o'tin qalash uchun dona-dona qilib dedi:

— Mabodo bunaqa qurt tushgan kakaoni bolalarga bersa bormi, qorni og'rib qolishi tayin. (U dala hovlidagi xonani yolg'iz o'zi ijaraga olgandi). Bolalar u yoqda tursin, xotin ham bir kuni ichib qo'yib, aziyat chekkan. (Turgan gapki, uning hech qanaqa xotini yo'q edi). Tag'in bu o'ta ehtiyotkor kishi ekan, deb o'ylamanglar...

Yasukiti birdaniga jimib qoldi. Ayol fartugiga qo'lini arta turib, unga xavotir bilan qaradi.

— To'g'risi, topa olmayapman...

Uning ko'zlarida tortinchoqlik bor edi. Lablari jilmayishga urinardi. Ayniqsa, burnining ustiga ter tomchilari sizib chiqqanini tomosha qilish maroqli edi. Ko'zi ko'ziga tusharkan, Yasukitining ichiga shayton oraladi. Bu ayol gulday nozik-nihol edi. Yasukiti uning hislarini qitqlab qo'yib, xuddi o'zi kutgan ta'simi ko'ardi. Hatto „qitqlash“ juda oddiy bo'lganida ham. Yuziga sinchkov tikilish yoki barmoq uchi bilan tegib ketishning o'zi uning uchun yetarli edi. Ha, birgina shuning o'zi Yasukiti undan nima xohlayotganini tushunishi uchun kifoya. Nima xohlayotganini tushungach esa u qanday yo'l tutadi, faqat o'zigagina ayon. Mabodo qarshilik ko'rsatmasa-chi? Yo'q-yo'q, mushukni uyda saqlash-ku mumkin. Ammo mushukka o'xshagan ayol deb o'z jonini battol shayton hukmiga topshirish hech aqlga sig'maydigan ish. Yasukiti oxirigacha chekilmagan papirosini tashlab yuborib, ichiga kirib olgan shaytonni ulotqirdi. Shayton kutilmaganda o'mbaloq oshib, sotuvchining burniga kirdi — va sotuvchi o'zini undan olib qocholmay bir necha marta qattiq aksirdi.

— Nimayam qilardik. Bir banka „Drost“ bera qoling. Yasukiti og'zini qiyshaytirib jilmaygancha cho'ntagini kovlab, mayda pul izlay boshladi.

Shundan keyin Yasukiti ayol bilan bu mavzuda gaplashmadi. U haqida qancha eslamasin, baxtiga, shayton Yasukitini bir martagina yo'ldan ozdirishga uringandi, xolos. Hatto u qaysidir bir gal yelkasiga farishta qo'nganini ham sezib qolgandi.

Kech kuz kunlarining birida Yasukiti shomga yaqin papirosiga kirib, birato'la do'kondagi telefondan ham foydalanmoqchi bo'ldi. Xo'jayin do'kon yonida, tik tushayotgan quyosh nurlari ostida velosipedi bilan ovora, shinasiga dam urayotgan ekan. Aftidan, sotuvchi biror yumush bilan ketganga o'xshaydi. Ayol odatdagiday peshtaxta ortida allaqanday hisob-kitoblarni tartibga solib o'tirardi. Mana shu o'zgarmas do'kon manzarasida yoqimsiz hech narsa yo'q edi. Golland maktabi janri tasvirlaridagi kabi har ta-raflama xotirjam baxt ufurardi. Ayoldan nariroqda telefon go'shagini qulog'iga tutib turarkan, Yasukiti o'zi yaxshi ko'rgan De Xuga reproduksiyaesini esladi.

Ammo har qancha urinmasin, kerakli raqamga ulana olmadi. Buyam yetmaganday, aloqachi ayol ikki marta: „Raqam? Raqam?“ — dedi-da, suvga cho'kkanday jim bo'lib qoldi. Yasukiti qayta-qayta sim qoqdi. Ammo go'shakdan taqir-tuquridan bo'lak hech nima eshitilmadi. Endi De Xugani eslashgayam uning hafsalasi qolmadi. Cho'ntagidan Spargoning „Sotsializm bo'yicha qo'llanma“sini chiqardi. Baxtiga, telefon apparati yonida kitob qo'yadigan taglikka o'xshash quti bor edi. Yasukiti unga kitobni qo'ydi, ko'zlari harflar ustida yugurgan ko'yi qo'li telefon ruchkasini iloji boricha shoshmasdan tinmay aylantira boshladi. Bu uning qaysar telefonchi ayol bilan kurashish usuli edi. Bir kuni Gindza-Ovari-tedagi telefon

avtomati yoniga borib, kerakli joyga qo'ng'iroq qilib tushguncha butun bir „Sabasi Dzingoro“ni o'qib chiqishga ulgurdi. Bu safar ham u telefonchi ayol javob bermaguncha qo'lini telefondan uzmaslikka qaror qildi.

U telefonchi ayol bilan astoydil urishib, nihoyat, ulanib suhbatlashishga erishguncha yigirma daqiqacha vaqt o'tib ketdi. Minnatdorchilik bildirish uchun Yasukiti peshtaxta tarafga qaradi. Ammo peshtaxta ortida hech kim yo'q edi. Ayol eshik oldida turib eri bilan gaplashardi. Aftidan, xo'jayin haliyam kuzgi quyosh ostida velosipedini titkilash bilan ovora edi. Yasukiti eshik tomon yurarkan, beixtiyor qadamini sekinlatdi. Unga orqasi bilan turgan ayol eridan so'rardi:

— Boya bir xaridor arzon qahva kukuni so'radi. Arzon qahva kukuni qanaqa bo'ladi?

— Arzon qahva? — xo'jayin xotiniga xuddi xaridorlar bilan muomala qilgani kabi sovuq ohangda gapirardi. — Bal-ki, xato eshitgandirsan: arpa qahvasidir?

— Arpa qahvasi? Ha-a, arpadan tayyorlangan qahva! O'zimam o'ylovdim-a, kukun oziq-ovqat sotadigan joyda bo'lmaydi deb.

Yasukiti do'konda turib bu sahnani tomosha qilgandi. Ana o'shanda u yelkasiga farishta qo'nganini sezib qolgandi. Farishta dudlangan cho'chqa go'shti osilgan shift tagidan uchib o'tdi va hech narsadan bexabar shu ikki odamning haqiga duo o'qidi. To'g'ri, sho'r baliq hididan u salgina burnini jiyirib o'tdi... Yasukiti birdaniga sho'r baliq sotib olishni unutganini eslab qoldi. Seld baliq'ining ayanchli tanachalari shundoqqina burnining tagida g'ij-g'ij uyulib yotardi.

— Menga sho'r baliq bervinglar.

Ayol darhol o'girildi. U arzon qahva kukuni oziq-ovqat do'konida bo'lmasligini anglagan paytida bu ro'y bergan-

di. Shubhasiz, suhbatiga quloq solinganini u fahmladi. Hali qarab ulgurmasidanoq mushukchanikiga o'xshash yuzchalariga qizil yugurdi. Ilgari aytilganiday, Yasukiti uning qizarishiga birinchi marta e'tibor berayotgani yo'q edi. Ammo bunchalik lolarang tusga kirganini ilgari hech ko'rmagandi.

— Sho'r baliq? — eshitilar-eshtilmas qayta so'radi ayol.

— Ha, sho'r baliq, — bu gal alohida ehtirom bilan javob berdi Yasukiti.

Bu voqeadan ikki oy o'tib keyingi yilning yanvari kirib keldi. Ayol to'satdan qayergadir g'oyib bo'ldi. Bir necha kungagina g'oyib bo'lgani yo'q. Yasukiti qachon do'konga kirmasin, g'ilay xo'jayin eski pechga suyangancha yolg'iz o'tirardi. Nimadir yetishmayotganini his etgan Yasukiti ayolning yo'qolib qolishi haqida o'zicha turli xil shubhalarga bora boshladi. Ammo jo'rttaga o'zini qo'rs tutuvchi xo'jayindan: „Rafiqangiz?...“ deb so'rashga botinolmasdi. Aslida esa u nafaqat xo'jayin bilan hech qachon hech narsa haqida gaplashmagan, hatto uning tortinchoq ayoliga muomalada ham „Uni bering, buni bering“dan nariga o'tmagandi.

Shu tariqa muzlagan yerlar ketma-ket ikki kunlab quyosh nuri ostida isina boshladi. Ammo ayol haliyam ko'rinmasdi. Xo'jayini bo'la turib do'kon huvullab yotar-di. Asta-sekin Yasukiti bekaning yo'qligiga e'tibor bermay qo'ydi...

Fevralning oxirlarida qaysidir bir oqshom ingliz tili darsi tugagach, Yasukiti ittifoq do'kon yonidan o'tib qoldi. Vitrina orqasida, yarqiragan elektr chirog'i ostida yevropadan keltirilgan vino shishalari va konserva bankalari tizilib turardi. O'z-o'zidan ma'lumki, bu yerda hech qanday g'ayrioddiylik yo'q edi. Ammo birdaniga do'kon oldida bir ayol qo'lidagi chaqalog'iga qandaydir bema'ni

„gu-gu“lab turganiga ko‘zi tushdi. Do‘kon chiroqlari nuri ko‘chani yoritib turardi, Yasukiti bu yosh onani darrov tanidi.

A-ba-ba-ba-ba-ba-a...

U do‘kon oldida aylanib yurib chaqalog‘ini o‘ynatardi. Uni tebrata turib ko‘zi Yasukitining ko‘zi bilan to‘qnashdi. Yasukiti hozir ayolning ko‘zida tortinchoqlik va yuzlarida qorong‘ida ham ko‘rish mumkin bo‘lgan darajada qizillik paydo bo‘ladi, deb xayolidan o‘tkazdi. Ayol esa pinagini ham buzmad. Uning ko‘zlari sokin jilmay, yuzlarida esa tortinshdan asar ham yo‘q edi. Buyam yetmaganday, u yana chaqalog‘iga qarab, begona ko‘zlardan uyalib-netib o‘tirmay takrorladi: birov bolasiga til tekkinganda naq sherga aylanib ketadiganlardan biri.

A-ba-ba-ba-ba-ba-a...

Ayolni orqada qoldirib ketarkan, Yasukiti o‘zi ham sezmagani holda achchiq kinoya bilan kuldi. Bu u bilgan ayol emasdi. Bu shunchaki oddiy mehribon ona edi. Ona bo‘lganda ham birov bolasiga til tekizganda hamma zamonlarda naq sherga aylanib ketadiganlardan biri! Yo‘li-da davom etarkan, Yasukiti tomlar ustidagi osmonga ko‘z tikdi. Janub shamoli esayotgan osmonda bahorgi bir parcha kumush oy zaifgina nur taratib turardi...

Kotib YOSIN,
(Jazoir)

OLOV ICHIDAGI BO‘STON

– Grammatikani o‘rgataymi yoki she‘r?

– She‘r.

– Balki, ikkalasini hamdir?

– Ikkalasini ham.

*Garchi tirnog‘idan ayrisa-da u,
Hech narsa o‘zgarmas, u yana arslon.
Arslonlar ichida ulg‘aysa-da it,
Arslonga aylanib qolmas hech qachon.*

– Kimki bu she‘rni yoddan bilsa, demak, u arslon, – dedi otam.

– Bundan chiqdi, men arslon ekanman-da.

Otam mast bo‘lib kelganida qozi oshnasi unga nasihat qilar, javobini esa she‘riy tarzda qabul qilardi. Oshnasi esa „Noma‘lum xazina“dan misol keltirardi. Shunday kunlar bo‘lardiki, qozi ilmini oshirish uchun otamga ergashib, qovoqxonaga yo‘l olardi.

– Chinakam arslon doimo mast yuradi, – derdi otam. – Azaldan shunday.

Ichib olsa, qizib turgan cho‘g‘ga aylanib, og‘zidan o‘tdek qarq‘ish yog‘diradi. Keyin mo‘ylabi osilib, sochlari oqaradi. Vaqt o‘tib, shamol cho‘g‘ni alangalatgandek, sochlaridan siypalaydi...

– Lekin ba‘zida, – derdi onam, – o‘zgacha kayfiyatda hushiga keladi.

Shunda validam otamning g'azabidan yashirinardi.

Bolaligimda meni jo'jabirday oilam davrasida ko'rgan kishi, bu bola yozuvchi, hech bo'lmaganda adabiyot shaydosi bo'lardi, deb o'ylashi turgan gap edi. Agar mening qaysi tilda yozishimni so'rasha, u kishi: „Albatta, ota-onasi, bobokalonlari singari arab tilida“, degan bo'lardi. Balki, u haqdir: she'riyatni, shubhasiz, ona tilimdagi manbalardan o'rganardim.

Otam Qur'on sharhlari yoki musulmon farzlari bilan shug'ullanayotib, she'riy yo'sinda so'zlar, onam ham shu uslubda javob qaytarishga odatlanib qolgandi. Biroq onam teatr uchun tug'ilgan edi. Qanday tushuntirsam ekan?.. Uning bir o'zi butun boshli teatr edi. Otam sudga ketganida men yagona tinglovchi bo'lib qolardim. Sudning natijasiga qarab, otam shod yoki g'amgin kayfiyatda qaytardi.

Onam buyuk aktrisa bo'lishi mumkin edi. Bir kuni menga vokzalni ko'rsatib berdi. Ikir-chikiridan tortib shovqin-suronlarigacha. Parovozga o'xshab hushtak chaldi. Bu ayol-umrbod taqvodorlik yo'lini tutganidan, sayohatni yoqtiradigan, fidoyi inson edi... „Poyezd“ ortidan chopib, qichqirardim: „To'xta, meni ham olib ket!“

Biz Jazoir-Tunis chegarasidan uncha uzoq bo'lmagan Sadratda kun kechirardik. Mening eng g'ala-g'ovur, yorqin xotiralarim ana shu davrga taalluqli. O'sha paytlarda baxtiyor edim.

Madrasaning vaqtinchalik „mehmon“i ekanman, hammasi joyida edi. Ko'plab tushunarsiz she'rlarni yod olib, hurmat taxtachasiga ilindim. Boshqa bilimlarni o'zlashtirmay, shu bilan kifoyalansam bo'lardi, o'rtamiyona, o'ziga to'q shoir yoki zim-ziyo hovuzdagi baliq kabi. Hayhot, meni umri akvarium yoki tovada tugaydigan o'sha mashhur gulmohining bo'ronli hayoti ku-

tardi. Ammo men ko'l bo'yidagi itbaliq ekanman, uning ham suvda ham quruqlikda yashaydigan turining tungi ranglaridan ilhomlanardim.

Menga toliblik yoqmasdi. Yetti yoshga to'lganimda, boshqa qishloqqa o'tganimizda (biz tez-tez sayohat qilardik, to'g'rirog'i, ko'chib yurardik: musofir bo'lmaguncha musulmon bo'lmas ekan odam), otam paysalga solmay, meni „Bo'rilar komi“, ya'ni fransuz maktabiga berishga qaror qildi. O'z xohishiga qarshi bo'lsa-da, buni izohladi:

– Arab tili bilan uzoqqa borolmaysan. Sen ham madrasa qurboni bo'lishingni istamayman. Bu tilni boshqa payt ham o'ying ikkovimiz o'rgataveramiz. Hamma yoqda fransuz tili. Yoshligingda nimaiki uqtirgan bo'lsak, barini unutib, bu tilni o'zlashtirish shart. Fransuzchani o'zingga singdirib, arabcha bilimlaringni bamaylixtir tiklay olasan. – Otam, taxminan, shunday degandi. O'shanda bunga o'zi ishon-ganmikan? Onam xo'rsindi. Yangicha fanlarni o'rganishga kirishib, yolg'iz o'zim dars tayyorlab o'tirarkanman, volidam tinchini yo'qotib, uy ichida izg'irdi. Alvido, dunyoda yagona teatr... Dramaning tuguni yaqinlashib qolgandi.

Boshida qiyin bo'lsa-da, keyinchalik bu tilni yoqtirib qoldim, men ham muallimimizdek bemaolol gapiradigan bo'ldim.

Ammo onamning dili „xiyonatim“dan ranjigandi. Shu ko'yi meni kitobdan alahsitganlari esimda:

– Betob bo'lib qolmagin yana! – derdilar.

Bir kuni kechasi u muloyim, ammo ma'yus holda:

– Men seni yangi dunyoyingdan chalg'itmasligim lozim. Menga ham fransuzchani o'rgat... – dedilar.

Shunday qilib yangi zamonning tuzog'i zaif ildizlaringa bolta urishga ulgardi. O'sha kunlardagi ahmoqona takabburliklarimni eslasam, o'zimdun uyalib ketaman. Ona qo'lida fransuz jurnali bilan o'g'lining stoli ro'parasi-

da sukut saqlab o'tirardi. Qahri qattiq maktab bolasi esa undan jim o'tirishni, nima desa shuni ortidan qaytarishni talab qiladi...

Shunday keyin qalbmida farzand va ona o'rtasidagi begonalikni his qildim. Birato'la o'z ona tilimni ham, onamni ham boy berayotgan edim!

Oradan yigirma besh yil o'tdi. Qohiradaman. „Al-ah-ram“ ro'znomasining muharriri qo'limga jurnal tutqazdi: livanlik shoir kitobimni o'z ona tilimga o'g'iribdi. Men esa bu tilda ismimni arang yoza olaman.

Ajdodlarimning tili menga nisbatan shafqatsiz bo'lib borayotgandi go'yo. Ibn Arabiyning olamshumul she'rlari kutilmaganda men uchun yangi ma'no, falsafa kashf etib borayotgandi:

O, qanday karomat!

Bu olov ichra bo'ston.

Har nega qodir turar,

Vujudimda urgan jon...

Baxtsizlik ichidagi bu alamli va zaif yuksalish, alanga ichidagi bo'ston – darbadarlikda, fransuz tilida qog'oz qoralayotgan jazoir shoirining boshpanasi mana qayerda ekan – bo'rilar komida.

MUNDARIJA

Nashriyotdan	3
Anil CHANDRA.	
So'qmoqdagi so'qir sarguzashti.	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	5
Ikkinchi hayot.	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	11
Baxt keltirgan shabnam.	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	16
Kichkina tabib.	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	20
Minnatdorchilik gullari	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	28
Iyulning mayin shabbodasi	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	31
Anju KOTVANDU.	
Yaratganning yerdagi farishtasi	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	37
Karim MALLESH.	
O'zgargan qaror	
<i>Olim Otaxon tarjimai.....</i>	40

<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	67
Chan TXYUI MAY.	
Qaenus rivoyati	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	77
Ketrin MENSFILD.	
Oqsoch	
<i>Zilola Jalolova tarjimasi</i>	93
Nguen Txi NGOK TU.	
Sholizorlar oralab	
<i>Zilola Jalolova tarjimasi</i>	102
Ryunoske AKUTAGAVA.	
A-ba-ba-ba-ba-a	
<i>Oydinniso tarjimasi</i>	127
Kotib YOSIN.	
Olov ichidagi bo'ston	
<i>Saidjalol Saidmurodov tarjimasi</i>	137

Ranglar bahsi	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	43
Sirk	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	45
Keyur PATEL.	
Kambag'al, ammo boy oila	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	47
Kiran KUMAR.	
So'nggi sovg'a	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	49
Do'stlik	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	51
„Meni qo'llaringda ko'tarib ol“	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	53
Abu AMMAR.	
Besh daqiqa	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	57
Bir shisha sut	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	59
Qalam va odam	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	61
Yurakdagi nihollar	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	63
Isaah.	
Kichik xonimning katta o'ylari	
<i>Olim Otaxon tarjimasi</i>	64
Li LAN.	
Ertaklar olami	

Adabiy-badiiy nashr

ANIL CHANDRA

**SO'QMOQDAGI SO'QIR
SARGUZASHTI**

Hikoyalar

„Ziyo nashr“ nashriyoti
Toshkent – 2020

Tarjimonlar:

Olim OTAXON va b.

Muharrir	<i>Abdurahmon Jo'rayev</i>
Badiiy muharrir	<i>Nasiba Ergasheva</i>
Musahhih	<i>Gulandom Umarova</i>
Sahifalovchi	<i>Habibulloh Haydarov</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019

04.05.2020da bosishga ruxsat etildi. Qog'oz bichimi 84x108 1/32.

Ofset qog'oz. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 7,56. Adadi 5000. Shartnoma № 100-20.

Buyurtma raqami 396-20.

„Ziyo nashr“

Mas'uliyati cheklangan jamiyat

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.

«Credo Print» MChJ

Kitob fabrikasida chop etildi

Toshkent sh., Bog'ishamol k. 160.

Tel.: 71 234-44-01/05

www.credoprint.uz

ANIL CHANDRA

SO'QMOQDAGI
SO'QIR SARGUZASHTI

ZIYO NASHRIY

t.me/ziyonashriy
fb.com/ziyo.nashriy
ziyonashriy@mail.ru

ISBN 978-9943-6439-3-2

9 789943 643932